

**T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ VE ANTROPOLOJİ ANABİLİM DALI**

**ARAP TOPLUMUNDA CİNSİYETLERİN OLUŞUMUNDA ÇOCUK
YETİŞTİRME PRATİKLERİNİN ROLÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALİ BABAHAN

TEZ DANIŞMANI : Yrd. Doç. ŞEBNEM GÜLFİDAN

İSTANBUL - 2005

ÖNSÖZ

Bu tez konusunun ortaya çıkışı yüksek lisans birinci sınıfında bir ders için hazırladığım bir projeye dayanmaktadır. O dönemde, entellektüel bir merak duyarak çalışmayı seçtiğim ‘Arap toplumunda çocuk yetiştirme pratikleri’ konusuna dair yaptığım okumalarda dikkatimi en fazla çeken husus, bu toplumun çocuk yetiştirme pratiklerine yansıyan belirgin bir cinsiyet ayrımcılığı olmuştur. Görüşüme göre bu ayrımcılık bilhassa kız çocukları açısından belirgin bir adaletsizlik içeriyordu. Karşılaştığım bu gerçek, ‘gender’ (cinsiyet) çalışmalarına ilgi duymamı sağladı, ve işte o günlerde yüksek lisans tezim için, Arap toplumunu çocuk yetiştirme pratiklerine yansıyan cinsiyet ayrımcısı uygulamaları açısından ele almaya karar verdim. Bu çalışmayı zenginleştirmek maksadıyla, her ne kadar bölgeye giderek orada çeşitli inceleme ve araştırmalar yapmayı yeğlemiş olsam da, çeşitli imkansızlıklar nedeniyle, mevcut yazılı kaynaklarla yetinmek durumunda kaldım. Ancak, olabildiğince çok ve perspektifleri itibariyle birbirinden farklı incelemeye ulaşmayı kendime amaç edinerek, bulgularımın yeterince tarafsız ve bilimsel olmasına yönelik çaba gösterdim. Bu doğrultuda, beni tatmin eden, iyi bir çalışmanın ortaya çıktığını düşünüyorum.

Yaklaşık olarak bir seneyi bulan bu çalışmanın hazırlanması dolayısıyla, öncelikle, hayatım boyunca benden karşılıksız sevgi ve desteklerini esirgemeyen anne ve babama, onların ardından, bana hoca-öğrenci ilişkisinden daha büyük bir yakınlık ve alaka göstererek, gerek çalışmam için, gerekse de ders dışı alanlarda bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşan değerli hocam Şebnem Gülfidan’a şükranlarımı sunuyorum. Onlar dışında, yine bu süreç boyunca bana moral veren ve manevi desteklerde bulunan bütün dostlarıma, arkadaşlarıma ve yakınlarıma teşekkür ediyorum. Ve son olarak, bana çalışmalarımnda yararlandığım çoğu kaynağa ulaşma imkanı tanıyan, Bilgi Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi ve Ortadoğu

Teknik Üniversitesi idarelerine ve personellerine de, kütüphane hizmetlerine gösterdikleri ihtimam dolayısıyla müteşşekür olduğumu belirtmek istiyorum.

İstanbul – 2005

KISALTMALAR

Çev.	:	Çeviren
Der.	:	Derleyen
ibid.	:	Ibidem (Aynı yerde)
op.cit.	:	Opere Citation (Yukarıda değinilen çalışma)
s.	:	Sayfa
U.S.A.	:	United States of America

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
1. BÖLÜM – KAVRAMLAR VE TEORİLER	5
A. ÇOCUK YETİŞTİRME PRATİKLERİ	5
I. Kavramlar.....	5
II. Çocuk Yetiştirme Pratiklerini Belirleyen Faktörler.....	8
a. Aile Ortamının Yapısı ve Özellikleri.....	8
b. Ebeveynlerin ve Çocukların Bireysel Özellikleri.....	10
c. Sosyo-Kültürel Yapının Etkisi.....	11
B. CİNSİYET	15
I. Kavramlar.....	15
II. Cinsiyet Olgusuna Dair Toplumbilimsel Yaklaşımlar.....	21
a. Yapısal- İşlevselci Yaklaşım.....	22
b. Feminist Yaklaşımlar.....	23
i. Liberal Feminizm.....	26
ii. Radikal Feminizm.....	28
iii. Sosyalist Feminizm.....	29
iv. Postmodern Feminizm.....	30
III. Cinsiyetlerin Toplumsal İnşası ve Çocuk Yetiştirme Pratikleri.....	34
a. Cinsiyetlerin (Kadınlık ve Erkekliğin) Toplumsal İnşası.....	34
b. Cinsiyetlerin Toplumsal İnşasında Çocuk Yetiştirme Pratiklerinin Rolü..	41
i. Çocuk Yetiştirmede Cinsiyet Ayrımcılığı.....	42
aa. Bebeklik Dönemi.....	45
A.) bb. Çocukluk Dönemi.....	46
ii. Çocukların Cinsiyet Sosyalleşmesine Yönelik Kuramlar.....	48
aa. Sosyal Öğrenme Kuramı.....	48
bb. Bilişsel Gelişim Kuramı.....	50
cc. Cinsiyet Şeması Kuramı.....	51
dd. Cinsiyet Şemasıyla Bilgi İşleme Kuramı.....	52
2. BÖLÜM - ARAP TOPLUMSAL YAPISI ve CİNSİYET ANLAYIŞI	55
A. ARAP TOPLUMSAL YAPISINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER	55
I. Coğrafya ve İklimden Kaynaklanan Farklılıklar.....	56
a. Bedevi Topluluklar.....	58
b. Köylüler.....	60
c. Kentliler.....	62
II. Toplumsal Tabakalaşma.....	64
a. Arap Toplumsal Düzenin Ekonomik Altyapısı.....	66
b. Arap Toplumunda Sınıflar.....	68
i. Baskın Sınıf.....	69

ii. Orta Sınıf.....	71
iii. İşçi Sınıfı.....	72
III. Din ve Mezhepsel Yapılanma.....	73
a. Müslümanlık.....	74
b. Hristiyanlık.....	77
IV. Etnik Farklılıklar.....	77
B. ARAP TOPLUMUNUN KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ.....	79
I. Arap Kültürel Birliği.....	79
II. Arap Toplumunun Cinsiyet Kültürü / Düzeni.....	82
III. Arap Kültüründe Çocuk Yetiştirme Pratikleri.....	90
a. Arap Kültüründe Çocuğun ve Çocuk Yetiştirme Pratiklerinin Önemi.....	91
b. Çocuk Yetiştirmede Anne – Baba Rollerini.....	97
3. BÖLÜM - ARAP TOPLUMUNDA CİNSİYETLERİN OLUŞUMUNDA ÇOCUK	99
YETİŞTİRME PRATİKLERİNİN ROLÜ.....	
A. BEBEKLİK.....	100
B. İLK ÇOCUKLUK.....	104
C. GEÇ ÇOCUKLUK ve ERGENLİK.....	108
SONUÇ.....	113
KAYNAKÇA.....	117

GİRİŞ

Orta Doğu, tarih boyu sahip olduğu önem ve uluslararası politikadaki değişmez konumu itibariyle, akademinin ilgisinin yoğun olduğu bir bölge olmuştur. Gerçekten de, literatürde bölgeye dair farklı disiplinlere konu olan sayısız bilimsel çalışma ve inceleme bulunmaktadır. Bu çalışma ve incelemeler uzun dönemler Batılı bilim insanları ve akademisyenlerce yürütülürken, özellikle son dönemlerde bölgede eğitilmiş nüfusun sayıca artmasına paralel olarak, yerli bilim insanlarının eserlerinin de katılımıyla içerik ve bakış açısı itibariyle hayli zenginleşmiştir. Ancak yine de, bölgeye dair ortaya konulan çalışmaların, sosyoloji bilimi açısından yetersiz kaldığını belirtmek gerekmektedir. Bunun en önemli sebebi, Orta Doğu'nun siyasi, ideolojik ve ekonomik yapısına gösterilen ilginin, toplumsal yapı ve özellikleri hususuna yeterince gösterilmemesidir. Bu sebeplerle, bölge coğrafyasında yaşayan insan topluluklarına dair bilgiler hâlâ çoğunlukla 50 yıl öncesinde basılmış kitap ve diğer yazılı çalışmalardan edinilmektedir. İşte bu çalışma da, öncelikle, bu alandaki boşluğu doldurabilecek, bölgeye toplumbilimsel bir bakış açısıyla yaklaşan incelemelerden biri olabilmesi gayesiyle yapılmıştır.

Orta Doğu coğrafyasının en kalabalık unsuru olan Arap toplumu, çeşitli özellikleriyle dikkat çeken bir insan popülasyonu olmuştur. Bu özellikler arasında öne çıkanlardan biri, Arap toplumunun cinsiyet düzenidir. Modernlikle geleneksellik arasında bir geçiş sürecinde kabul edilen bu toplum, cinsiyet anlayışı itibariyle de, yine bir geçiş konumunda durmaktadır. Esas olarak patriarşik bir yapı arz eden Arap toplumsal örgütlenmesi, bütün toplumlarda görüldüğü üzere, çeşitli araçlar yoluyla bu cinsiyet düzenini yaymakta ve devamlılığını sağlamaktadır. İşte bu araçlardan biri olan çocuk yetiştirme pratikleri, her toplumda olduğu gibi Arap toplumunda da, mevcut cinsiyet anlayışını yansıtacak şekilde cinsiyetlerin (kadınlık ve

erkeklığın) toplumsal olarak (yeniden) inşasına belli bir ölçüde katkıda bulunmakta ve bu yolla cinsiyet düzeninin sürekliliğini sağlamaktadır.

Araştırma Sorunsalı

Bu bağlamda, bu çalışmanın esas amacı, cinsiyetlerin toplumsal inşasına katkıda bulunan araçlardan biri olan çocuk yetiştirme pratiklerinin Arap toplumunda geçerli olan cinsiyetlerin ve cinsiyet anlayışlarının oluşumundaki rolünü ortaya koyabilmektir. Başka bir ifadeyle, bu çalışma vesilesiyle, cevabı aranan sorunsal Arap toplumunda geçerli olan ve belli rollere, kimliklere, normlara, kalıpyargı ve algı şemalarına karşılık gelen kadınlık ve erkeklik kategorilerinin içeriklerinin oluşumunda, çocuk yetiştirme pratiklerinin nasıl bir etkide bulunduğudır. Bu doğrultuda, araştırma konusunun altyapısını oluşturması ve bir temel hazırlaması maksadıyla,

- Bir toplumda çocuk yetiştirme örüntüleri nelerden oluşmaktadır?
- Cinsiyetlerin toplumsal inşası ne anlama gelmektedir?
- Genel olarak çocuk yetiştirme pratiklerinin bir toplumda geçerli olan cinsiyetlerin oluşumundaki rolü nedir?
- Arap toplumundaki çocuk yetiştirme örüntülerini belirleyen Arap sosyo-kültürel yapısının özellikleri nelerdir?
- Heterojen bir yapıya sahip Arap toplumunda, ortak çocuk yetiştirme örüntüleri mevcut mudur?

sorularına da yine bu çalışma vesilesiyle cevaplar aranacaktır.

Çalışmada benimsenen hipotez, ‘çocuklara yönelik olarak ebeveyn davranışlarında ortaya çıkan cinsiyet ayrımcılığının Batılı toplumlarda çözülmeye başlamasına rağmen, Arap toplumunda hala belirgin bir şekilde geçerli olduğu’ yönündedir. Bu hipotezin doğruluğunu araştırmak ve yukarıda belirtilen sorulara cevap bulabilmek gayesiyle, çalışmada, esas olarak, bölge insanları üzerine yapılmış çeşitli araştırma ve incelemelerden yararlanılmıştır. Ancak, bilimsel bir tarafsızlığı koruyabilmek gayesiyle, farklı perspektif ve bakış açısına sahip eserlere ulaşılmaya çalışılmış ve bu yolla verilerin zenginliğini sağlayabilmek amaçlanmıştır.

Çalışma, giriş ve sonuç bölümleri dışında, üç bölümden oluşmaktadır:

‘Çocuk yetiştirme pratikleri’ ve ‘cinsiyet’ başlıkları altında iki kısma ayrılan ilk bölümde, teze konu olan önemli kavramların incelenmesi ve araştırılmasının yanı sıra, bunlara yönelik farklı teori ve yaklaşımlar değerlendirilecektir. Bu doğrultuda, çocuk yetiştirmeyle ilgili kısımda, çocuk yetiştirme örüntülerine kültürün ne ölçüde etki ettiğine yönelik farklı teorik görüşler ele alınacak; cinsiyet kavramının incelenmesine ayrılan bir sonraki kısımda ise, öncelikle cinsiyetin incelenmesine yönelik farklı toplumbilimsel yaklaşımlar ortaya konulurken, ardından çocuk yetiştirme pratiklerinin cinsiyetlerin toplumsal inşasındaki rolü üzerinde durulacaktır.

İkinci bölümde de, Arap toplumunun sosyo-kültürel özellikleri araştırılacaktır. Bu doğrultuda, önce Arap toplumunu meydana getiren farklı gruplar ve bu yapıyı karmaşıklaştıran etmenler üzerinde durulacak; ardından, bu toplulukların kültür örüntüleri incelenerek, ortak bir Arap kültürünün var olup olmadığı sorgulanacaktır. Daha sonra, Arap toplumunda geçerli olan cinsiyet anlayışı ve çocuk yetiştirme pratikleri ana hatları ve çeşitli özellikleriyle ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde ise, çalışmanın ana konusu olan Arap toplumunda cinsiyetlerin inşasında çocuk yetiştirme pratiklerinin rolü incelenecek ve bu pratiklerin nasıl bir cinsiyet anlayışını yansıttığı ve uygulamada ne tarz özellikler arz ettiği araştırılacaktır. Bu doğrultuda, çocuk yetiştirme pratiklerinin bu toplumdaki cinsiyetlerin oluşumunda ne ölçüde rol oynadığını sorunsalının cevabı alınmaya çalışılacaktır.

Sonuç bölümünde ise, tezin kısa bir özeti verilecek ve çalışma sonucunda ortaya çıkan bulgular değerlendirilecektir.

1. BÖLÜM – KAVRAMLAR ve TEORİLER

A. ÇOCUK YETİŞTİRME PRATİKLERİ

I. Kavramlar

‘Çocuk yetiştirme pratikleri’, genel olarak, anne ve babanın (ve/veya diğer aile büyüklerinin) çocukların öncelikle içinde yaşadıkları ortama uyumlarını sağlamak, buna ek olarak da özgün ve yaratıcı kişiliklerini geliştirmek gayesiyle doğumlarından itibaren, çocuklara eğitim vermek üzere ortaya koydukları davranışlar, yaklaşımlar ve ilişkilerin tamamından oluşmaktadır.¹ Ancak burada, ‘ebeveynlik’ olarak da adlandırılan çocuk yetiştirme pratiklerinin, ebeveyn ve çocuklar arasındaki hayat boyu süren ilişkiler içinde esas olarak anne babanın aktif olduğu yönde ortaya çıktığını belirtmek gerekmektedir. Zira, uzun dönemler psikanaliz kuramının etkisiyle, anne babaların çocuğu tek yönlü etkilediği ve şekillendirdiği yönündeki anlayış literatüre hakim olsa da, 1960’lardan sonra bu tek yönlü ‘sosyalleştirme’ anlayışı yerine, ebeveyn ve çocukların birbirlerini karşılıklı olarak etkilediği anlayışı daha çok kabul görmeye başlamıştır. Bugünse ailenin toplumsal bir ortam içinde var olduğu gerçeğinden hareketle, ebeveyn ve çocukların birbirleri dışında aile dışı faktörlerden de etkilendikleri bir ‘karşılıklı etkileşim’ anlayışı literatürde egemen konuma gelmiştir.² Bu yaklaşıma göre, aile artık ‘açık’ ve ‘kapalı’ sosyal ilişkiler örüntüsü olarak tanımlanmaktadır. Ayrıntılarıyla ifade etmek gerekirse, açık ilişkiler, “aile fertlerinin hayatlarını sürdürebilmeleri için kendi dışlarındaki bireylerle olan ilişkileri” anlamına gelirken; kapalı ilişkilerse, “insanın soyunu devam ettirebilmesi için aile içinde kurduğu sosyal ilişkilere” karşılık gelmektedir.³ Dolayısıyla, aile

¹ Louis Corman, *Psikanaliz Açısından Çocuk Eğitimi*, çev. Hüsen Portakal, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1988), s.5

² Nuran Hortaçsu, *Çocuklukta İlişkiler*, (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2003), s.11-12

³ Nihat Nirun, *Aile ve Kültür*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1994), s. 66.

içi ilişkilerin çok yönlü olduğu gerçeğinden hareketle, çocuk yetiştirme pratikleri esas olarak bu ilişkilerden anne babanın aktif olduğu ‘kapalı ilişkiler’ yönünü içermektedir.

Çocuk yetiştirme pratiklerinin öncelikli amacının, çocuğun toplumsallaşmasını sağlamak olduğundan hareket edersek, özünde bir öğrenme ve adaptasyon süreci olan toplumsallaşmanın birey açısından işlevi, yaşamını sürdürmek ve içinde yaşadığı toplumda bir yer edinebilmektir. Galip İsen ve Veysel Batmaz’a göre, diğer canlılarla kıyaslandığında, yeni doğanlarla yetişkinler arasındaki farkın en büyük olduğu insan türünün bir üyesi olan çocuk, doğumundan başlayarak çevresiyle kurduğu ilişkiler ve karşılıklı etkileşim yoluyla ömrü boyunca sürecek bir toplumsallaşma sürecinin parçası olmaktadır. Bu süreçte birey standart bir toplumsal kalıba göre biçimlenmek yerine, karşılaştığı değişik etkenlere karşı gösterdiği farklı tepkiler yoluyla, kendisine özgü davranış ve düşünüş örüntüleri oluşturmaktadır.⁴ Bu toplumsallaşma süreci içerisinde çocukluk döneminin ve çocuğun ailesiyle ilişkilerinin (dolayısıyla çocuk yetiştirme pratiklerinin) önemi büyüktür. Çünkü, ‘ilk çocukluk dönemi’ olarak adlandırılan 0-6 yaş arası süreç, insan türünde bilişsel ve sosyal gelişimin en yoğun olduğu döneme denk gelirken, aile ise bu dönemde çocuğun ilk sosyal deneyimlerini edindiği kurumdur.⁵ Bu noktada, toplumsallaşma olgusunun bireysel ve toplumsal olmak üzere farklı yönlerinin bulunduğunu belirtmek gerekmektedir.⁶

Toplumsallaşma olgusu, “sürekli birarada yaşayan ve varlıklarını sürdürebilmek için birbirlerine gereksinim duyan örgütlü bir insan topluluğu”⁷ anlamına gelen ‘toplum’ açısından çeşitli işlevlere sahiptir. Bunlar içinde en önemlisi, insan topluluğunun, yaşamlarını

⁴ Galip İsen ve Veysel Batmaz, *Ben ve Toplum*, (İstanbul: Om Yayınevi, 2002), s. 21

⁵ Mary J. Gander ve Harry W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Çev. Ali Dönmez, Nermin Çelen ve Bekir Onur, (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1993), s. 297

⁶ Dolayısıyla, çalışmanın bu kısmında toplumsallaşmanın bir yönü olan kişilik ya da öğrenme kuramlarına, psikolojinin ilgi sahasında olmaları sebebiyle yer verilmeyecektir.

⁷ İsen ve Batmaz, *op.cit.*, s. 20

sürdürebilmek için zaman içerisinde yarattığı maddi, manevi ve düşünsel ürünlerin tamamı olan ‘kültür’lerini yeni kuşaklara aktararak devamlılıklarını sağlamaktır. Bu ürünler ve değerler doğrultusunda belirlenen kurallar (normlar), roller, değerler ve inançlar, o toplumu oluşturan bireylerin karşılıklı etkileşimleri ve çeşitli toplumsallaştırma ajanları yoluyla bireylere aktarılmakta ve onlar tarafından benimsenmektedir.⁸ Çocuk yetiştirme pratikleri ise, bilhassa çocukluk dönemi boyunca, içinde yaşanan sosyo-kültürel yapıya dair belli davranış ve düşünüş örüntülerinin çocuklara aktarılmasını sağlaması açısından, bahsi geçen bu araçların başında gelmektedir.

Bir toplumda geçerli olan cinsiyet rol beklentileri ve cinsiyet anlayışı da bireylere toplumsallaştırma ajanları yoluyla aktarılmaktadır. Başka bir ifadeyle birey, biyolojik özellikleri dolayısıyla kendisine toplumu tarafından uygun görülen cinsiyet rolüne dair davranış ve düşünüş modellerini toplumsallaşma yoluyla öğrenmektedir. Dolayısıyla, çocuk yetiştirme pratikleri, bireyin toplumsallaşmasını sağlayan araçların önde gelenlerinden biri olması dolayısıyla cinsiyet rollerinin yerleşmesinde de önemli bir yer tutmaktadır. Bireylerce benimsenen bu cinsiyet rolleri, aynı zamanda o toplumda geçerli olan cinsiyet anlayışının da sürekliliğini sağlayarak, o toplumca tanımlanmış ‘kadınlık’ ve ‘erkeklik’ anlayışlarını sürekli kılmakta ve yeniden inşa etmektedir. Cinsiyetlerin toplumsal inşası anlamına gelen bu süreç, ve bunun gerçekleşmesinde çocuk yetiştirme pratiklerinin rolü, bir sonraki bölümde derinine incelenecektir. Bu kısımda ise, çocuk yetiştirme pratiklerinin içeriği, bunları etkileyen faktörler ve bu konudaki farklı teorilerin incelenmesi gayesiyle çocuk yetiştirme konusunun incelenmesine devam edilecektir.

⁸ *Ibid.*, s. 21

II. Çocuk Yetiştirme Pratiklerini Belirleyen Faktörler

Çocuk yetiştirme pratikleri, ebeveynlerin ve çoğu kültürde diğer aile büyüklerinin, çocuklarla ilişkilerinde bilinçli ya da bilinçsizce ortaya koydukları bütün davranış, yaklaşım ve düşünüş örüntülerini kapsamaktadır. Ailenin çocuk yetiştirme pratiklerini oluşturan bu davranış, yaklaşım ve düşünüş örüntülerinin içeriklerini ve anne babalık tarzlarını etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler, ailenin yapısı, ebeveynlerin ve çocukların bireysel özellikleri ve üyesi olunan toplumdaki kaynaklanan sosyo-kültürel etkiler olarak formüle edilebilmektedir. Bu doğrultuda, çocuk yetiştirme pratiklerine dair özelliklerin anlaşılması bakımından bu etmenlerin üzerinde durmak gerekmektedir.

a. Aile Ortamının Yapısı ve Özellikleri

Çocuk yetiştirme pratiklerinin içeriğini belirleyen etmenlerden ilki, bu pratiklerin ortaya çıktığı aile ortamının özellikleri ve yapısıdır. Anne-baba, çocuklar ve öznel koşullara göre diğer akrabaların da katılımıyla oluşan 'aile' kurumu, daha önce de ifade edildiği gibi, çocuğun sosyalleşmesindeki en etkili kurumların başında gelmektedir. Ailenin bu özelliği, esas olarak, en hızlı geliştiği yaş döneminde çocuğun bu ortam içinde yaşamasından ve sosyal bir birey olmayı öğrenirken, taklit edeceği bir modele gereksinim duymasından kaynaklanmaktadır. İşte ailenin yaşça büyük fertleri (öncelikle anne ve baba), çocuğun model arayışına bağlı olarak kendini özdeşleştirdiği kişiler olmaktadır.⁹ Bunun dışında, ebeveynlerin ve ailenin diğer mensuplarının çocuğa olan yaklaşımları, çocukla etkileşimleri, çocuğun aile içindeki yerini ve konumunu da belirlemektedir. Ancak bu noktada, ailenin çocuk üzerindeki etkisinin, çocuğun

⁹ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001), s.129

yaşı ve kişiliğiyle de bağlantılı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Buna göre, çocuğun yaşı büyüdükçe, aile dışı ajanların (arkadaşlar, aile dışı bireyler, medya ve iletişim araçları, vs.) çocuk üzerindeki etkisi de artmaktadır.¹⁰ Haluk Yavuzer'e göre, bilhassa 0-6 yaş arası dönemde çocuğun sosyalleşmesinde en etkili araç olan aile ortamı içinde büyükler, belli kavram ve değerleri, seçip değerlendirerek çocuğa sunmaktadır. Dolayısıyla, yazara göre, "ailenin yapısı, sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyi çocuğun duygusal ve toplumsal gelişimi açısından önemli bir yer arz etmektedir".¹¹

Çocuk yetiştirme pratiklerinin içeriğini belirleyen unsurlardan, ailenin yapısıyla ilgili olan özelliklerden bir diğeri, ailelerin fert sayısı ile bağlantılıdır. Aileler, fert sayılarına göre, 'çekirdek', 'geniş' ve 'tek ana/babalı' olarak sınıflandırılmaktadır. Buna göre, daha çok modern toplumlarda rastlanan çekirdek aile tipi, anne, baba ve çocuklardan oluşmaktadır. Asya ve Afrika gibi, daha geleneksel toplumlarda görülmekte olan geniş aile ise, iki ya da daha fazla çekirdek aileden meydana gelmektedir. Son olarak, yine bilhassa modern toplumlarda, artan boşanma oranlarına paralel olarak ortaya çıkmış, tek analı/babalı aile tipi mevcuttur. Bu ailelerde çocuk, sadece annesiyle ya da babasıyla yaşamaktadır.¹² Ailedeki fert sayısı, bilhassa geniş aile tipinde, çocuk yetiştirme eylemine, anne baba dışındaki diğer aile büyüklerinin de katılması açısından, bu pratikleri etkileyen unsurlardan biridir.¹³ Tek ana/babalı aile tipinde ise çocuk çoğunlukla ebeveynlerden biriyle birarada olduğundan, sağlıklı bir sosyalleşme yaşayabilmesi, çekirdek aileye göre daha zor görünmektedir.¹⁴

¹⁰ *Ibid.*, s.131-132

¹¹ *Ibid.*, s. 130

¹² Gander ve Gardiner, *op.cit.*, 298

¹³ Yavuzer, *op.cit.*, s. 132

¹⁴ Gander ve Gardiner, *op.cit.*, s.309-310

b. Ebeveynlerin ve Çocukların Bireysel Özellikleri

Çocuk yetiştirme pratiklerinin içeriğini belirleyen etmenlerden bir diğeri olan ebeveynlerin bireysel özellikleri ve anne babalık üslubu, aslında aile biriminin yapısıyla iç içedir. Dolayısıyla, anne baba davranışları aynı zamanda aile içi ilişkileri ve dolayısıyla o ailenin özelliklerini de yansıtmaktadır. Buna göre, ebeveyn davranışları iki farklı şekilde sınıflandırılabilir. Bunlardan birincisi, anne babanın davranışlarını ‘kabul/ret’ ve ‘denetim/özerklik’ olmak üzere iki boyutlu olarak ele almaktadır. Gander ve Gardiner bu boyutları şöyle açıklamaktadırlar:

Bunlardan birincisi olan ‘kabul-ret’ boyutu, sıcak (kabul edici ya da onaylayıcı) ya da düşmanca (reddedici ya da onaylamayıcı) olabilen ana baba davranışları üzerinde odaklaşır. Sıcak bir ilişki, çocukların sorumlu ve kendi kendini denetleyebilir bir kişilik geliştirmelerine yardım eder; düşmanca bir ilişki ise saldırganlığı destekleme eğilimindedir.

İkinci boyut olan ‘denetim/özerklik’ boyutu, ana babaların davranış kurallarını yürütmeye ne kadar kısıtlayıcı ya da izin verici oldukları üzerinde odaklaşır. Sıkı denetim kullanan ana babalar genellikle iyi davranışlı, ama oldukça bağımlı çocuklar yetiştirirler. İzin verici ana babalar sokulgan ve atılğan, ama oldukça saldırgan çocuklara sahip olma eğilimindedirler.¹⁵

Anne baba davranışlarını sınıflandırmaya yönelik bir diğeri yaklaşımsa, bu davranışları ve anne babalık üslubunu, ‘yetkeci’, ‘demokratik’ ya da ‘otoriter’ ve ‘izin verici’ olarak üçe ayırmaktadır. Yine Gander ve Gardiner’e göre, bunlardan ilki olan yetkeci anne babalık, itaati ve zorlu disiplini vurgularken, demokratik ya da otoriter ebeveynlik anlayışı ise, yönlendirici ama bireyselliğe olanak tanıyan bir yapı arz etmektedir. Bunların dışında kalan, izin verici anlayış da, özgürlüğe büyük ölçüde olanak tanıyan anne babalık anlayışını yansıtmaktadır.¹⁶

¹⁵ *Ibid.*, s.299

¹⁶ *Ibid.*

Anne babanın çocuk yetiştirme anlayışlarını belirleyen son bir boyutsa, ödül ve ceza yoluyla sağlanan ‘disiplin’dir. Olumlu ya da olumsuz pekiştireçler olarak kullanılan ödül ve cezanın hangi sıklıkta, ya da ne şekilde kullanıldığı, çocuğun benimsemesi beklenen belli bir davranışı ya da rolü edinmesi açısından büyük önem arz etmektedir.¹⁷

Ebeveynlerin kişilik yapıları, cinsiyetleri, dini inanışları, etnik durumları, sosyo-ekonomik ve kültürel statü ve rolleri, sağlık durumları, eğitim durumları, çocuklarına ve de çocuk yetiştirme olgusuna dair beklenti, inanış, düşünce ve tercihleri de, çocuk yetiştirme pratiklerini etkileyen unsurlardan olmaktadır.

Bunun karşısında, ebeveynlerin çocuğu yetiştirme şekillerini belirleyen etmenlerden bir diğeri olan çocuğun bireysel özellikleriyse, esas olarak, çocuğun sağlık durumu, yaşı, zekası, yetenekleri ve cinsiyetiyle ilgilidir.¹⁸ Bu özelliklere göre, aynı aile içinde bile çocuklara farklı muamele yapılabilmektedir. Çocukların cinsiyetlerine yönelik olarak farklı çocuk yetiştirme pratikleri uygulanması, bunun en belirgin örneklerindedir.

c. Sosyo-Kültürel Yapının Etkisi

Kültür, ırksal, etnik, dinsel ya da toplumsal gruplar tarafından paylaşılan düşünceler, duygular, değerler, inanışlar ve davranışlar sistemi olması sıfatıyla, ebeveynlerin çocuk yetiştirme yöntemlerini belirleyen etkenlerin başında gelmektedir. J.K.Swick’e göre “gerek ebeveyn rolleri, gerekse de, ebeveyn-çocuk ve anne-baba ilişkileri, bu sebeple, sosyo-kültürel bir

¹⁷ Ronald L. Simons, Jay Beaman, Rand D. Conger ve Wei Chao, “Childhood Experience, Conceptions of Parenting, and Attitudes of Spouse as Determinants of Parental Behaviour”, *Journal of Marriage and the Family*, Şubat 1999, s. 94

¹⁸ Richard R. Abidin, “The Determinants of Parenting Behaviour”, *Journal of Clinical Child Psychology*, 1992, Cilt. 21, No. 4, s. 410

bağlamda ele alınmalıdır.”¹⁹ Lewis de, “bir yaşam biçimi olarak kültürün bir jenerasyondan diğerine aktarıldığını” belirtmektedir. Ona göre, “değer ve inanışlardaki kültürel farklılıklar, bilişsel algılamaları, psikolojik evrimi, akli gelişimi ve mantıksal akıl yürütme şeklini etkilemektedir”.²⁰

Ebeveynlerin çocuk yetiştirme pratiklerinde kültürün etkisini inceleyen farklı teori ve yaklaşımlar bulunmaktadır. Vicki Ritts çalışmasında Robert LeVine tarafından ortaya konan teoriyi şu şekilde aktarmaktadır:

LeVine’ye göre, bütün toplumlarda anne ve babalar çocuk yetiştirmede üç temel amaç gütmektedirler. Birinci amaç, çocuğun hayata sağlıklı bir şekilde devam edebilmesini sağlamaktır. İkincisi ekonomik temellidir; buna göre hedeflenen çocuğa ileride iktisadi olarak yaşamını devam ettirecek belli beceriler kazandırmaktır. En son amaç ise, kültürel değerleri geliştirebilecek ölçüde kendini gerçekleştiren bir birey yaratabilmektir. Ancak, bu amaçlar benzer olmasına rağmen, farklı kültürlerde farklı davranış şekilleriyle ortaya konabilmektedir. Dolayısıyla kültür, genel olarak amaçlarda olmasa da, ebeveynlerin davranış modellerinin oluşumunda belirleyicidir. Yine LeVine’ye göre, ebeveyn modellerindeki farklılıklar daha çok, çocuğun yaşamını ve hayatını devam ettirebilmesini tehdit eden çevresel risklere göre ortaya çıkmaktadır.²¹

Başka bir teorisyen olan Kohn’a göre ise “aile bireylerinin mesleki yönelimleri ve üyesi olduğu toplumsal sınıf, davranışlarını, değerlerini ve rollerini etkilemektedir”. Ritts, Kohn’un görüşlerini şu şekilde özetlemektedir:

Buna göre, örneğin bir ülkede mavi yakalı işçi olarak çalışan babalar, çocuklarını sistemin kurallarına ve otoriteye uyumlu olarak yetiştirme eğilimindedirler. Öte yandan, yöneticilik konumunda bulunan ebeveynler

¹⁹ K. J. Swick, “Cultural influences on parenting: Implications for parent educators”, *Journal of Instructional Psychology*, 1985, Vol.12, No.2., s. 81

²⁰ S. Sethi, D. Este, ve M. Charlebois, “Factors influencing the child-rearing practices of recently migrated Chinese and East Indian women with children from infancy to age six”, *Hong Kong Nursing Journal*, 2000, <http://pcerii.metropolis.net/Virtual%20Library/FinalReports/este00.htm>

²¹ Vicki Ritts, “Infusing Culture Into Parenting Issues: A Supplement for Psychology instructors”, *St. Louis Community College*, 1999, <http://www.stlcc.cc.mo.us/mc/users/vritts/culture.htm>

çocuklarını inisyatif alma ve bağımsız hareket etme doğrultusunda cesaretlendirmektedirler. Bu farklılıklar, her iki kulvarda çalışan babanın mesleklerinde de yaşama devam edebilmek için gerekli olan özelliklerdir. Mavi yakalı işçi otoriteye itaat etmeli, yönetici ise daima yaratıcı ve inisyatif sahibi olmalıdır. Dolayısıyla bu babalar, kendi çocuklarından da aynı özellikleri beklemektedirler.²²

Son olarak, Bronfenbrenner, Super ve Harkness da çocuk yetiştirme konusunu ‘sistem yaklaşımı’yla ele almaktadırlar. Bronfenbrenner’in, çocuğun içinde büyüdüğü çevrenin farklı bağlam ya da sistemlerde değerlendirilmesi modelini geliştiren Super ve Harkness, “çocuk yetiştirme pratiklerinde ortaya çıkan kültürlerarası farklılıkların esas olarak ebeveynlerin hem çocuğun doğası konusunda, hem de dünya görüşleri doğrultusunda şekillendiğini” ortaya koymuşlardır. Görüşlerini, “gelişimsel alan/boşluk” kavramına atıfta bulunarak açıklayan iki bilim adamı, bu kavramdan, “insan gelişiminin kültürel bağlamda incelenmesi doğrultusunda araştırmalar yapan farklı disiplinlerin çalışma ve bulgularının biraraya getirilmesini sağlayacak bir çerçeve oluşturabilmek gayesiyle” yararlanmaktadırlar. Ritts çalışmasında bu kavramın içeriğini şöyle nakletmektedir:

Kavram iki ana düşünce tarafından şekillenmektedir. Buna göre, ilk kabul, kültürün farklı parçalarının bir sistem oluşturacak şekilde birarada çalıştığı yönündedir. Örneğin, çocuğun yetiştirilme şekli, o toplumda hüküm süren ekonomik üretim tarzının etkisinde kalabilmektedir. Gelişimsel alan kavramının dayandığı ikinci görüş, farklı zaman ve mekanlarda yaşamalarına rağmen, bütün ebeveynlerin bazı benzer zorluklarla ve ihtiyaçlarla karşılaştığı ve yine benzer ödül ve ceza sistemlerine sahip olduğu yönündedir. Gelişimsel alan kavramının merkezinde, belli cinsiyet, yaş, mizaç ve diğer psikolojik özellikleri bünyesinde barındıran çocuk yer almaktadır. Çocuğun içinde yetiştiği kültürün üç ana özelliği, onu şekillendirirken, aynı zamanda boşluğa (*niche*) entegre üç altisistem yaratmaktadır. Birinci olarak, günlük yaşamın fiziksel ve sosyal çerçevesi çocuğun hayatının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Çocuk bakımı ve büyütme gelenekleri, gelişimsel alan kavramının dayandığı düşüncenin ikinci bileşenini oluşturur. Grup düzeyinde bu gelenekler daha geniş bir çevreye uyum anlamında görülmele beraber, birey düzeyinde ise mantıksal ya da doğal olan davranış şekli olarak kabul edilmektedir. Kavramın üçüncü bileşeni, çocuğu yetiştiren kişilerin psikolojisidir.

²² *Ibid.*

Ebeveynlerin kültürel inanış sistemleri ve duyguları çocuk yetiştirme yöntemlerini ve çocuğun yaşamının fiziksel ve sosyal çerçevesini de belirlemektedir. Bu üç bileşen de birbirini etkilemesi dolasıyla, bu görüşü ortaya atan düşünürler tarafından, birbirlerinden izole bir şekilde ele alınmamaları gerektiğinin altı kesin olarak çizilmiştir.²³

Sonuç olarak, çocuk gelişiminde ve yetiştirilmesinde sosyo-kültürel şartların rolünü açıklayan farklı yaklaşımlar, kültürlerarasındaki farklılıklara dikkat çekerken, bunların farklı sebeplerce ortaya çıktığının altı çizmektedirler. Bu sebepler esas olarak, iktisadi yapı, eğitim düzeyi, gelir düzeyi, aile yapısı, kent ya da köy sakinliği ve dinsel inanışlardır. Kültürün çocuk yetiştirme pratikleri üzerindeki etkisinden bahsederken, aynı şekilde bu pratiklerin de kültürün yaşamına devam etmesinde büyük bir öneme sahibi olduğunu belirtmek doğru olacaktır. Zira, kültür, çocuk yetiştirme pratiklerinin içeriğini belirlerken, belli kültürel değerler doğrultusunda yetiştirilmiş çocuklarla, o kültürel normlar korunmakta ve sonraki kuşaklara aktarılmaktadır.

²³ *Ibid.*

B. CİNSİYET

I. Kavramlar

'Kadınlık' ve 'erkeklik', aynı sosyo-kültürel ortam içinde bile birbirinden farklı tanımlamalar, roller, beklentiler ve özelliklere karşılık gelen kategorilerdir. Kadın ve erkeğe dair bu algılama ve beklenti farklılıklarının kaynağı hususundaki tartışmalar, 1950'lerden itibaren konuya dair toplum bilimleri kapsamındaki araştırma ve incelemelerin artmasıyla yeni bir ivme kazanmıştır. Gerçekten de, bu tarihe kadar tamamiyle insan biyolojisi kaynak gösterilerek açıklanan bu ikilik, psikoloji ve sosyoloji bilimlerinden gelen yeni çalışmaların sonucu olarak, bundan böyle, bedensel ve toplumsal olmak üzere iki yönlü olarak ele alınmaya başlanmıştır. Başka bir ifadeyle, 20.yy'ın ikinci yarısından itibaren akademik literatüre kadın ve erkekler arasındaki farklılıkların bedensel yönünü 'doğa'yla, davranışsal ve toplumsal yönünü ise 'kültür'le açıklama eğilimi hakim olmuştur. Bu doğrultuda, o güne kadar Batılı akademik yazında 'sex' terimiyle açıklanan kadınlık ve erkeklik durumunun biyolojiden kaynaklanmayan yönlerini karşılamak gayesiyle 'gender' sözcüğü önerilmiş; ve bu terim zaman içinde yaygın bir kabul görerek literatürdeki yerini almıştır.²⁴ Ancak, yakın zamanda bu görüş de geliştirilmiş, kadın ve erkekler arasındaki farklılıkların kaynağı olarak doğa ve kültürün içiçe geçmişi dolayısıyla, bir özelliğin kaynağını belirlemenin çoğu durumda mümkün olmayacağı tesbitinden hareketle, 'cinsiyet' sözcüğü toplumsal ve kültürel temelli özelliklerin yanısıra 'cins' terimiyle ifade edilen bedensel özellikleri de içerecek şekilde kullanılmaya başlamıştır.

²⁴ Bu çalışmada, sebepleri ilerleyen kısımlarda açıklanacağı üzere, 'sex' terimine karşılık olarak 'cins' sözcüğü, 'gender' terimine karşılık olarak ise 'cinsiyet' sözcüğü kullanılacaktır.

İngilizce’de 14.yy’dan itibaren dilbilgisel olarak sözcüklerin türlerini ifade etmek üzere kullanılan cinsiyet teriminin, kadın ve erkek arasında doğadan kaynaklanmayan farklılıklar karşılığıyla kullanımı, başta da ifade edildiği gibi, literatüre 20.yy’ın ikinci yarısından itibaren girmiştir. Bu döneme kadar, kadınlar ve erkeklerle özdeşleştirilen her türlü özellik, biyolojiyle bağlantılı olduğu inancı doğrultusunda, doğal olarak verili kabul edilmiştir. Biyolojik belirlenimci olarak adlandırılabilir bu görüşe göre, kadınlık ve erkeklik kategorileri esasen biyolojik sınıflandırmalar olarak tanımlanmıştır. Harold Garfinkel, bu durumu cinsiyete dair “doğal davranış” olarak açıklamıştır. Garfinkel’a göre, doğal davranış cinsiyete dair sorgulanmayan kabulleri içermektedir. Bunlar, çoğunlukla, “sadece iki cinsiyetin olabileceği; cinsiyetin değişmezliği; cinsel organların cinsiyeti belirlediği; kadın/erkek ikiliğinin ve erkeksi ya da kadınsı olmanın doğal olduğu ve seçimsel bir yönünün bulunmadığı; her bireyin kadınsı ya da erkeksi olarak sınıflandırılabilirliği; ve bu normlardan sapmaların patolojik olduğu”, gibi inanışları kapsamaktadır. Buna ek olarak yazar, “herhangi bir toplumda yerleşmiş bu inanç ve varsayımların kolay yıkılamayacağını” da eklemektedir.²⁵

Ancak, 20.yy’ın ikinci yarısıyla birlikte hız kazanan araştırmalar, cinsiyet farklılıklarının kaynaklarına yönelik düşünceleri değiştirecek veriler sunmuştur. Bu araştırmalardan bir kısmı antropolojik çalışmalardan oluşmaktadır. ‘İlkel Toplumlar da Cinsellik ve Baskı’ isimli çalışmasıyla Bronislaw Malinowski ve ‘Üç İlkel Toplum da Cinsellik ve Mizaç’ kitabının yazarı Margaret Mead’in öncüsü olduğu çeşitli antropologların ilkel topluluklar ve farklı kültürlerle dair, bunlara örnek olarak verilebilecek incelemeleri, Connell’a göre, sanılanın aksine kadın ve erkeklere yüklenen anlam ve rollerin kültürlere göre değişebildiği, dolayısıyla ‘cinsiyet’in, daha çok içinde yaşanılan kültür ve toplumsal yapıyla ilintili olduğunu göstermiştir.²⁶

²⁵ Harold Garfinkel, *Studies in Ethnomethodology*, (New Jersey: Prentice Hall, 1967), s.122-128.

²⁶ R. W. Connell, *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, çev. Cem Soydemir, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998), s. 57

Antropolojik çalışmaların yanısıra, yerleşik cinsiyet anlayışlarında bir yere oturtulamayan ‘transeksüellik’ ve ‘hermafrodizm’ gibi vakalara dair bilimsel bulgular da, kişinin belli bir cinsiyetten olmayı ‘öğrendiği’ yönünde veriler ortaya koymuştur. Bu araştırma sonuçlarına paralel olarak, cinsiyetlerle ilgili kabuller öncelikle akademi ve bilim dünyasında değişmeye başlamış ve cinsiyetlerle ilişkilendirilen bir çok özelliğin sosyalleşmenin ürünü olduğu, dolayısıyla doğadan gelmediği görüşleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu doğrultuda, ‘cins’ terimi bundan böyle sadece kadın ve erkekler arasındaki bedensel farklılıklara karşılık gelecek bir kullanıma daraltılırken, diğer farklılıklar için ‘cinsiyet’ sözcüğünün kullanımı yeğlenmiştir.²⁷

Cinsiyet sözcüğünün dilbilgisel terminolojideki karşılığında esinlenerek toplumbilim literatürüne uyarlandığı ilk akademik çalışma, ‘cins bilimci’ (seksolog) John Money tarafından 1955’te yazılmıştır. “*Hiperadrenokortisizm Vakalarında Hermafroditlik, Cinsiyet ve Hızlı Gelişim: Psikolojik Bulgular*” adlı makalede, ‘cinsiyet rolü’ terimini ilk defa ortaya atan bilim insanı olarak, Money, cins yerine cinsiyet sözcüğünü kullanmasına, “fizyolojik anlamda çift cinsli olmaları sebebiyle, cinsiyetleri itibariyle kadın ya da erkek olarak adlandırılmayacak insanların varlığı”nı sebep göstermiştir. Money, buradan hareketle, “kişinin belli bir cinsle özdeşleştirilen toplumsal rolleri toplumsallaşma yoluyla edindiği ve dolayısıyla üyesi olduğu cinse uygun olarak nasıl davranması gerektiğini sonradan öğrendiği” sonucuna varmıştır. Bu açıklama paralelinde, cinsiyet sözcüğü literatürde bundan böyle cinslerle özdeşleştirilen, ancak sonradan öğrenilmiş kişilik ve davranış özellikleri olarak karşılık bulmuştur. Ancak, cinsiyetin literatürdeki bu yeni kullanımı, o dönem için sadece hermafroditler ve transeksüellerin durumunu karşılamak gayesiyle tercih edilmiştir.²⁸

²⁷ David Haig, “The Inexorable Rise of Gender and the Decline of Sex: Social Change in Academic Titles, 1945-2001”, *Archives of Sexual Behaviour*, Nisan 2004, Cilt:33, No.2, s.92

²⁸ *Ibid.*, s.91-92

Cinsiyet terimini akademik literatürde, sadece anormal vakaları değil tüm insan türünü kapsayacak şekilde tanımlayan ilk akademisyen ise bir psikanalist olan R.J. Stoller'dir. Stoller'a göre, "cins sözcüğü kadınlık ve erkekliğin bedensel farklılıklar boyutunu (üreme organları, hormonlar, vs.) karşılarken, cinsiyet sözcüğü ise bu farklılıkların toplumsal boyutuna (roller, algılamalar, beklentiler, kalıpyargılar, vs.) işaret etmektedir". Ona göre, "cinsiyet, her kültürde var olan toplumsal kurallar (işaretler) havuzundan öğrenilen ve her insanın doğumundan itibaren muhatap olduğu belli bir ödül ve ceza sistemiyle pekişen davranışlardır".²⁹ Bu değerlendirme paralelinde Stoller, biyolojinin rolünü hiçe saymasa da, kadın ve erkek arasındaki farklılıkların çoğunun kültürel olarak oluştuğunu iddia etmektedir. David Haig'e göre, Stoller'ın literatüre bir başka katkısı da, çalışma arkadaşı Greenson'la birlikte 1963'te İsviçre'de düzenlenen, 23. Uluslararası Psikanaliz Kongresi'nde bildirilerde ilk defa 'cinsiyet kimliği' kavramını ortaya atmış olmalarıdır. İkili bu kavramı, günümüzde de geçerliliğini koruyan anlamıyla, "kişinin kendisini her iki cinsiyetten birine dahil hissetmesi" şeklinde tanımlamıştır.³⁰ Dolayısıyla kişinin cinsiyetinin bedensel özelliklerinin işaret ettiği cinsten farklı olabileceği olgusunu desteklemiştir.³¹ Stoller, ilerleyen dönemdeki çalışmalarında, 'cinsiyet rolü'nün de tanımına girilerek, terimi, "kişinin toplum içinde sergilediği açık davranışlar" olarak tarif etmiştir.³²

Mary Hawkesworth da, 1970'lerle birlikte kadın ve erkek arasındaki farklılıklara yönelik araştırmaların nicel olarak toplum bilimleri literatüründe çoğalmasıyla, cinsiyet terimine yönelik tanım ve yaklaşımların çeşitlendiğini belirtmektedir.³³ Bu farklı yaklaşımlar değerlendirildiğinde, toplumbilimdeki üç temel ekolün cinsiyet terimini, farklı şekilde

²⁹ R.J. Stoller, *Sex and Gender: The Development of Masculinity and Femininity*, (Londra: Hogarth, 1968), s.197

³⁰ 'Cinsiyet Kimliği' (*Gender identity*) teriminin, heteroseksüellik, homoseksüellik, biseksüellik yada aseksüellik gibi cinsel eğilimleri karşılayan 'cinsel kimlik' (*sexual identity*) terimiyle karıştırılmamasına dikkat edilmelidir.

³¹ Haig, *op.cit.*, s. 93

³² Stoller, *op.cit.*, s. 9

³³ Mary Hawkesworth, "Confounding Gender", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 1997, Cilt: 22, No.3, s. 650

tanımladığı ve incelediği görülmektedir. Buna göre, ‘yapısal-işlevselcilik’ ekolü, cinsiyeti toplumsal yapının sürekliliği açısından işlevselliğe sahip ve toplumsallaşma yoluyla edinilen roller düzeyinde incelerken; Marksist düşünce okulu, cinsiyeti, insanlar arasındaki güç ilişkilerinin yansıması olan toplumsal bir sistem düzeyinde ele almakta; ‘sembolik etkileşimcilik’ yaklaşımı da, cinsiyet kategorilerini karşılıklı etkileşim yoluyla sürekli yeniden yaratılan simgeler/kategoriler olarak tanımlamaktadır.

Cinsiyet sözcüğünün Türkçe’ye uyarlanması konusuna gelince, öncelikle bu kavramın İngilizce’deki karşılığı olan *gender* teriminin, Türkçe’ye çevrilmesi hususunda hayli tartışma olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Gerçekten de, Türkiye’de 1980’lerden itibaren artış gösteren cinsiyet sosyolojisi alanına yönelik yerli çalışmalarda ve kitap çevirilerinin bazılarında, *sex* terimi cinsiyet sözcüğüyle, *gender* ise toplumsal cinsiyet kavramıyla eşleştirilirken³⁴; buna karşı çıkanlar, bu çalışmada da olduğu gibi, çeşitli sebeplerle *sex* yerine *cins*, *gender* sözcüğü yerineyse cinsiyet kelimelerini kullanma yoluna gitmişlerdir³⁵. Bu karışıklığın çeşitli sebepleri mevcuttur. Bunlardan en önemlisi, İngilizce’deki ilk kullanımı itibariyle dilbilgisel bir kategori olan *gender* sözcüğünün Türkçe’deki karşılığının esas olarak ‘cins’³⁶ ya da ‘cinslik’³⁷ olarak kabul edilmesidir. Ancak, bu karşılık, terimin toplumbilimsel terminolojideki kullanımı itibariyle cinsiyetlerle ilişkilendirilen davranış ve kişilik özellikleri anlamını kapsamadığından, sözcüğe yeni bir karşılık bulma gereği doğmuştur. İşte bu doğrultuda kimi akademisyen ve yazarlar *gender* sözcüğünün karşılığı olacak şekilde, cinsiyet terimine yeni bir anlam kazandırırken; çoğunlukta olan diğerleri, cinsiyet teriminin oturmuş anlamını değiştirmek yerine, başına ‘toplumsal’ ibaresini eklemeyi tercih etmişlerdir.

³⁴ Örneğin; Zehra Y. Dökmen, *Toplumsal Cinsiyet*, (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2004)

³⁵ Örneğin; Mualla Türköne, *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*, (Ankara: Ark Yayınevi, 1995)

³⁶ “Cins”, *AnaBritannica*, 1994, Cilt 8, s.124

³⁷ “Cinslik”, *Meydan Larousse*, 1992, Cilt 4, s.210

Bu noktada, biyolojiden bağımsız olarak oluşmuş cinsiyet özellikleri anlamını verebilmek için tercih edilen toplumsal cinsiyet teriminin, her ne kadar literatürde yaygın bir kullanıma sahip olsa da, hatalı bir önerme olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu itirazın dayanak noktası, terimin karşıladığı iddia edilen özelliklerin oluşum kaynağı hususundaki belirsizliktir. Çeşitli akademisyenlerin çalışmalarında ortaya koydukları tesbitler, cinsiyetlere dair özelliklerin doğa ve sosyo-kültürel yapının iç içe geçtiği karmaşık bir sürecin ürünü olduğunu göstermektedir.³⁸ Dolayısıyla, cinsiyetlerle özdeşleştirilen özellikleri nitelendirirken, bunları ‘biyolojik’ ya da ‘toplumsal/kültürel’ başlıklarıyla kategorilendirmek her zaman için mümkün olamamaktadır. Çünkü, başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, toplumsal olarak üretildiği iddia edilen bir özellikte biyolojinin payını tesbit etmek her durumda mümkün görünmemektedir. Hal böyle olunca, cinsiyet sözcüğünün cins terimini de kapsayan bir anlamda kullanılması, mantık olarak daha doğru görünmektedir. Başka bir ifadeyle, cinsiyet terimi bu yeni kullanımında, kadınlık ve erkeklik durumuna dair biyolojik temelli ve toplumsal/kültürel olarak yapılanmış bütün özellikleri ihtiva etmektedir. Dolayısıyla, kadınlık ve erkekliğin hem doğadan gelen, hem de öğrenilen yönleri bulunmaktadır. John Scott, bu mantıktan hareketle, cinsiyet teriminin, cins sözcüğünün içeriğini de dışlamadan, “cinsel farklılıkların toplumsal organizasyonu” karşılığında kullanılmasını önermiştir.³⁹ Bu çalışmada da, son dönemlerde uluslararası yazında yaygın kabul gören bu yaklaşım benimsenmiştir.

³⁸ Örneğin; John W. Scott, “Gender: A Useful Category of Anayisis”, *American Historical Review*, 1986, Cilt:91; Kay Deaux, “Commentary: Sorry, Wrong Number- A Reply to Gentile’s Call”, *Psychological Science*, 1993, Cilt: 4, No.2; R.K.Unger & M.Crawford, “Sex and Gender- The Troubled Relationship Between Terms and Concepts”, *Psychological Science*, 1993, Cilt 4, No.2; L. Nicholson, “Interpreting Gender”, *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 1994, Cilt 20

³⁹ John Scott, Gender: A Useful Category of Historical Analysis, *American Historical Review*, 1986, Cilt:91, s. 1053

II. Cinsiyet Olgusuna Dair Toplumbilimsel Yaklaşımlar

Toplumbilimsel bakış açısı, esas olarak üç düşünsel ekol tarafından temsil edilmektedir. Bunlar, yapısal-işlevselcilik, Marksizm ya da çatışma teorisi ve sembolik etkileşimcilik yaklaşımlarıdır. Bunlardan ilki olan yapısal-işlevselcilik ekolü, toplumun nasıl örgütlendiği ve bir bütünlük içinde olan insan topluluklarının ihtiyaçlarını karşılamada toplumsal kurumların hangi işlevleri yerine getirdiği ile ilgilenirken; Marksist yaklaşım, toplumsal sistemler içinde ve bunların kendi aralarında iktidarın ve gücün ne şekilde ve hangi amaçlarla paylaşıldığına odaklanmaktadır. Son ve diğerlerine göre daha yakın zamanda ortaya çıkmış olan sembolik etkileşimcilik düşünce ekolü ise, hem bireylerin toplumdan nasıl etkilendiği, hem de bireylerin gündelik ilişkileri yoluyla toplumu nasıl etkilediğini araştırmaya girişmekte ve toplumsal yaşamda ortaya çıkan kuralların insanlar arasındaki etkileşim yoluyla her gün nasıl yeniden yaratıldığı üzerinde durmaktadır. Her üç yaklaşımın toplumsal yapının önde gelen unsurlarından biri olarak cinsiyet olgusunu ele alış biçimleri de, ekolleri doğrultusunda farklılık göstermektedir. Ancak, günümüzde toplumbilimsel bir perspektiften cinsiyet olgusunu inceleyen teoriler çoğu kaynakta yapısal-işlevselci ve feminist perspektifler olmak üzere iki başlık altında toplandığından, bu çalışmada da aynı yol izlenecektir. Bu durumda, yapısal-işlevselcilik ekolünün cinsiyet üzerine görüşleri ayrı bir şekilde incelenirken; yukarıda bahsi geçen sosyoloji ekollerinden simgesel etkileşimcilik ve Marksist ekollerin cinsiyet olgusuna bakış açısı, feminist teori kapsamında ele alınacaktır.

a. Yapısal- İşlevselci Yaklaşım

Toplumbilimsel bir perspektiften cinsiyet olgusunu inceleyen farklı düşünce okullarından ilki, kökleri Durkheim'a dayanan ve toplumbilimdeki en eski teorik yaklaşım olan yapısalci- işlevselci ekoldür. Bu perspektif esas olarak, iki temel noktaya vurgu yapmaktadır. Bunlardan birincisi, bilimsel metodun objektif toplumsal dünyaya uygulanabilirliği, diğeryse bireyin organizmasıyla, toplumsal yapı arasında kurulan benzerliklerdir. Ekolün düşünsel çerçevesini oluşturan ilk varsayıma göre, toplumsal ve fiziksel dünyalar objektif bir gerçeklik olduklarından aynı metod ve yaklaşımlarla ele alınmalıdır.⁴⁰ Teorinin ikinci ayağı ise, organizmacı görüştür. Bu düşüncenin dayanak noktası, insan toplumunun da herhangi bir insan organizması gibi birbirinden bağımsız, ancak bütünü yani organizmanın sürekliliği için işlev gören birimlerden oluştuğu fikridir. Bu doğrultuda, toplumların sürekliliğini sağlayan, belli ihtiyaçlar dahilinde oluşmuş kurumlar ve örgütler bulunmaktadır.⁴¹ Dolayısıyla, yapısal- işlevselci görüşte toplum, üyelerinin çoğunluğu belli kural, inanış ve değerleri kabul eden, düzenli ve değişmez bir yapı olarak ele alınırken; toplumsal kurumlar ve örgütler, toplumsal yapı açısından hangi işlevleri gördüğü ve mevcutsa işlemez yönlerinin tesbit edilip düzeltilmesi yönünden önem arz etmektedir.

Ekolün cinsiyet olgusunu inceleme yönü de, yine bu paralelde, toplumsal yapının sürekliliği açısından insanlar arasında böyle bir ayrımın nasıl ortaya çıktığı ve bu farklılıkların nasıl bir işlev gördüğünün açıklanması doğrultusundadır. Cinsiyet farklılıklarını yapısal- işlevselcilik ekolünün paralelinde açıklamaya girişen ilk toplumbilimciler Talcott Parsons ve Mirra Komarovsky olmuştur. Onlara göre, “toplumsal ‘cinsiyet rolü’, toplumun bireylerden

⁴⁰ Kent McClelland, “Functionalism”, *Theoretical Perspectives in Sociology*, Grinnell University Sociology Department, 2000. <http://web.grinnell.edu/courses/soc/s00/soc111-01/IntroTheories/IntroTheoriesIndex.html>

⁴¹ Stephen G. Sapp, “Structure-Functionalism”, *The Sociological Perspective*, Iowa State University Sociology Department. <http://www.soc.iastate.edu/soc130Sec1/SocPhil130.html>

beklediği, bu doğrultuda bilhassa çocukluk döneminde aile yaşantısında öğrenilen ve ergenlikle birlikte sergilenmeye başlanan ve nihayetinde toplumsal yapı açısından işlev gören toplumsal roller” olarak kabul görmüştür.⁴²

R.W.Connell, toplumsal rollerden biri olarak, cinsiyet rollerinin bireylerce nasıl benimsendiği ve nasıl işlediğini açıklamaya girişirken, öncelikle toplumsal rol teorisinin iki unsura dayandığını belirtmektedir. Bunlardan ilki, “kişi ile işgal ettiği toplumsal konum arasında bir analitik ayrım”; ikincisi ise, “söz konusu konuma özgü eylemler veya rol davranışları kümesinin” varlığıdır. Bunlar dışında ise, yardımcı araçlar olarak, belirli bir konuma hangi eylemlerin uygun olduğunu ortaya koyan rol beklentileri, normlar ve tanımların bulunması gerekmektedir. Connell’a göre, bunlar karşıt konumları işgal eden insanların kontrolündedir ve bu insanlar bunları yaptırımlar aracılığıyla uygulamaktadırlar. Cinsiyet rolleri de, toplumsal yapı tarafından inşa edilmiş kısıtlayıcı beklentilerin bir yansıması olarak, toplumun ‘erkek’ ve ‘kadın’ olmaya uygun gördüğü toplumsal rolleri içermektedir. Yine bu anlayışa göre, birey bu rolleri, toplumsallaşma ve içselleştirme süreçleri yoluyla öğrenmektedir. Buna göre, cinsiyet rollerinin benimsenmesindeki sapkın durumlar ise, toplumsallaşma sürecinde meydana gelen kimi aksamalar sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu bakış açısı paralelinde, cinsiyet rolleri kadar, bu rollerin öğrenilmesinden sorumlu kurumlar da önem kazanmaktadır.⁴³

b. Feminist Yaklaşımlar

Cinsiyet kavramını, toplumbilimsel bir bakış açısıyla ele alan ikinci düşünsel ekol, karma bir yaklaşım olan feminizm olmuştur. Bu doğrultuda, bu yaklaşımın incelenmesine geçilmeden

⁴² Connell, op.cit, s.56

⁴³ *Ibid.*, s.77-79

önce, ‘feminist’ ya da ‘feminizm’ sözcüklerinin tanımları konusunda kesin bir uzlaşma olmadığı, ancak çoğu kaynakta terimin ‘kadın merkezli’ anlamında kullanıldığını belirtmek gerekmektedir.⁴⁴ Bu tanım, feminist çalışmalarda izlenen yaklaşımlar değerlendirildiğinde çok da uygunsuz durmamaktadır. Feminizm sözcüğü, bu çalışmada da kadın merkezlilik olarak tanımlanacak; ‘feminist teori’ ise, mevcut meseleleri kadınlar açısından ele alan teorik yaklaşımları kapsayacaktır.

Feminizmin akademik bir bakış açısı olarak yayılışı, ikinci dalga kadın hareketlerinin başgösterdiği 1970’lerden sonra gerçekleşmiştir. Connell, bu gelişmeyi o dönemlerde iktidar ve eşitlik temaları çevresinde şekillenen entellektüel bir alanın oluşumu ve bunun itici gücünü oluşturan akademikleşmiş teoriyle radikal politikanın kesişmesine bağlamaktadır. Bu paralelde, akademik çalışmalarda gittikçe yayılan feminist akım, bundan böyle, cinsiyet eşitsizliklerine neden olan toplumsal ilişkilerin analizini yapmakla kalmayıp, bunların nasıl ve ne şekilde dönüştürülebileceği sorusuna da cevap arar olmuştur.⁴⁵ Ancak, zaman içinde, feminist bakış açısını benimseyen çalışmaların sayısı arttıkça, bunların toplumbilimdeki farklı yaklaşımlardan temel almaları dolayısıyla feminist bakış açısının da çeşitlendiği görülmüştür. Bu sebeple, daha önce de belirtildiği üzere, günümüzde feminizm tek ya da birleşik bir perspektif olarak ele alınmamakta, feminist toplum analizleri benimsedikleri farklı paradigmalara göre farklı isimler almaktadırlar. Bunların en yaygın olanları, radikal, sosyalist, Marksist, liberal, psikanalitik ve kültürelci feminizm gibi farklı ekollerdir. Son dönemlerde bunlara ek olarak, Fransız, ekolojik, siyahi (*black*) ve postmodern (ya da postyapısalcı) feminizm gibi türler de dile getirilmektedir. Bu çeşitlilik, esasen cinsiyet eşitsizliklerinin sebeplerine yönelik yaklaşım farklılıklarından kaynaklanırken; her ekol, bu eşitsizlikleri giderebilmek amacıyla, yine diğerlerine göre farklı bir yol önermektedir. Günümüzde akademide en fazla benimsenen yaklaşımlar, liberal, radikal,

⁴⁴ Janet Saltzman Chafetz, “Feminist Theory and Sociology: Underutilized Contributions for Mainstream Theory”, *Annual Review of Sociology*, 1997, Cilt:23, s. 98

⁴⁵ Connell, *op.cit.*, s.59

sosyalist ve postmodern feminizm olduğundan, bu kısımda bu dört yaklaşım üzerinde durulacaktır.

Feminist bakış açısını benimseyen farklı toplumbilimsel modelleri spesifik olarak ele almadan önce, bunların ortak noktaları üzerinde durmakta fayda vardır. Öncelikle, feminist yaklaşım, cinsiyetin birey tarafından edinilmesinde hem doğanın, hem de yetiştirilenin önemli olduğunu kabul etmektedir. Bu yaklaşımın temelinde, cinsiyetin öğrenilmesi bebek doğar doğmaz başladığından, biyolojik faktörlerle, toplumsal ve kültürel faktörlerin birbirinden tam olarak ayıramayacağı düşüncesi yatmaktadır. Dolayısıyla, bu yaklaşımdaki genel kabul, doğanın, yani genlerin, bireylere belli bir davranış ve kişilik potansiyel verdiği, ancak belli özelliklerin nihayetinde içinde yaşanılan toplumsal ve kültürel çevrenin beklentileri doğrultusunda geliştirildiği ve tercih edildiği yönündedir. Bu görüş doğrultusunda cinsiyet, feministler tarafından, toplumsal öğrenme süreciyle yeniden üretilen ve aktarılan toplumsal beklentiler ağı olarak tanımlanmaktadır. Yine de, feministler, cinsiyete dair bütüncül bir yaklaşımın, bunu oluşturan toplumsal sürecin araştırılmasıyla sınırlı kalmaması ve bu özelliklerin oluştuğu çevre olan siyasi ve ekonomik yapının da ele alınması gerektiğinde de ısrar etmektedirler.⁴⁶

Renzetti ve Curran'a göre feminizmin, toplumbilimsel çalışma ve araştırmalara yönelik ortak iddiaları da şu şekildedir:

Genelde çoğu toplumbilimsel çalışma erkekler tarafından yürütüldüğünden, toplumbiliminde uzun dönemler erkek bakış açısı egemen olmuştur. Öte yandan, bu çalışmalar yine çoğunlukla erkek öznelerle ilgilenmiş, ancak bulgular kadınları da kapsayacak şekilde tüm topluma genellenmiştir. Son olaraksa, cinsiyet analitik bir kategori olarak ele alınarak sınırlanmış, işyeri, çalışma hayatı, hukuk gibi toplumsal yapının farklı unsurlarını da kapsamaması gerekirken, bunlar eksik kalmıştır.⁴⁷

⁴⁶ Claire M. Renzetti ve Daniel J. Curran, *Women, Men and Society*, (Boston : Allyn and Bacon, 1999), s. 10-11

⁴⁷ *Ibid.*

Farklı feminist perspektiflerin, ortak noktalarının üzerinde durulduktan sonra, şimdi de, çeşitli feminist yaklaşımların cinsiyete dair geliştirdikleri toplumbilimsel teoriler ele alınacaktır.

i. Liberal Feminizm

Farklı feminizm türleri içinde incelenecek olanlardan ilki, temelleri diğerlerine göre daha eski olan 'liberal feminist' perspektiftir. Bu geçmiş, bireysel insan hakları ve özgürlüklerinin kamuoyunda sıkça yankı bulduğu 18.yy'a kadar gitmektedir. Kadın haklarının savunulması açısından öncü çalışmalar olan, Mary Wollstonecraft'ın "*Kadın Haklarının Savunusu*" ve John Stuart Mill'in "*Kadınlara Hükmedilmesi*" gibi eserleri, Fransız Devrimi'nden gelen rüzgarı ve yükselen liberalizmi de arkalarına alarak, kadınların da erkeklerle aynı doğal haklara ve özgürlüklere sahip olması gerektiğini savunmuştur. Bu girişim, kadınlar ve erkekler arasında eşitsizlikler yaratan yasa ve hukuki düzenlemelerin değiştirilmesine yönelik kampanyaların oluşturulmasına da ortam hazırlamıştır.⁴⁸ İşte 20. yy'ın bilhassa ikinci yarısından itibaren, akademide düşünsel bir perspektif haline gelen liberal feminizmin çıkış noktası, bu kısımda ifade edilen fikir hareketleri olmuştur.

Liberal feminizm, temelde yapısal-işlevselci yaklaşımdan çok da farklı değildir. Kadınlık ve erkekliği, yapısal-işlevselcilikte olduğu gibi, toplumsal roller olarak tanımlayan liberal feminizm, bu yaklaşımdan bir adım ileri giderek bu rollerin eleştirisini de yapmaktadır. Bu yaklaşıma göre, mevcut cinsiyet rolleri toplumsal beklentiler ışığında kadınlara dezavantajlar yaratmaktadır. Dolayısıyla, bu rollerin bireylerce benimsenmesini sağlayan en önemli etken, bilhassa çocukluk döneminde kişiliğin oluşumunda büyük bir öneme sahip olan sosyalleşme

⁴⁸ Connell, *op.cit.*, s.45

olgusu olduğundan, cinsiyetler arasındaki eşitsizliği giderebilmek de kız ve erkek çocuklarının yetiştirilmesinde takip edilen klişelerin yok edilmesini gerektirmektedir. Zira, liberal feministlere göre, kız ve erkek çocuklar aslında belli kabiliyet ve eğilimleri geliştirebilecek eşit potansiyellerle dünyaya gelmektedir. Dolayısıyla, cinsiyetlere dair eşitsizlikleri giderebilmek için öncelikle yapılması gereken, cinsiyetlere dair yaklaşım ve fikirlerin değiştirilmesi ve bu doğrultuda cinsiyet ayrımcılığı yapmayan çocuk yetiştirme modellerinin geliştirilmesidir.⁴⁹

Liberal feminizmin sosyalleşme ve çocuk yetiştirme pratikleri üzerinde bu kadar hassasiyetle durması, yaklaşımın psikanaliz kuramıyla bağlantısından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de, Sigmund Freud'un ortaya koyduğu tezler, akademinin cinsiyet ve cinselliğe bakışında önemli değişiklikler yaratmıştır. Freud, önerdiği psikanalitik yaklaşımla hem heteroseksüelliğin (cinsel kimliğin), hem de kadınsı ve erkeksiliğin (cinsiyet kimliğinin), toplumsal süreçler ve yetiştirilme sonucu oluştuğu tesbitiyle psikoseksüel ve kişilik gelişiminde toplumsallaşmanın sanıldığından daha önemli bir yer arz ettiğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla, kişinin cinsiyet kimliği ya da anormal kabul edilen cinsel davranışları, psikanaliz kuramı gereğince, aile içi ilişkilerinin analiz edilmesiyle açıklanabilecektir.⁵⁰

Freud'un ardıllarından olan Nancy Chodorow da, "*Anneliğin Yeniden Üretimi*" adlı çalışmasında, Freud'un cinsiyet gelişimine yönelik psikanalitik yaklaşımını ileriye götürerek, çocukta cinsiyet kimliğinin yaşamının ilk dönemlerinde anneye olan duygusal bağlantısına bağlı olarak, onunla ilişkisinin şekline göre geliştiğini belirtmiştir. Anthony Giddens, Chodorow'un teorisini şu şekilde aktarmaktadır:

Chodorow'un teorisine göre, benlik oluşumu çocuğun cinsine göre, anneden kopuşa bağlı olduğundan, kız çocuklar anneye yakınlıklarını sürdürdükleri

⁴⁹ Vivien Burr, *Gender and Social Psychology*, (Londra: Routledge, 1998), s. 16

⁵⁰ Sigmund Freud, *Cinsiyet Üzerine*, Çev. A. Avni Öneş, (İstanbul: Say yayınları, 1989), s. 27-28

için, yetişkinliklerinde başka insanlarla bağlantılı bir benlik duygusuna sahip olmaktadır. Öte yandan, erkek çocuklar, daha erken yaşlarda anneden ayrıldıklarından, kendi cinsiyet algılarını kadınsı olmayandan türeterek, inkar etme yoluyla kazanırlar. Buna göre, erkekler kadınlara göre, başkalarıyla iletişim kurabilmede görece daha başarısızdırlar, empati yetenekleri yeterince gelişmemiştir ve yine kızlara göre daha etkin bir benlik geliştirirler.⁵¹

Psikanalitik yaklaşımdan yararlanan bu ve benzeri çalışmalar, kimi yazarlarca ayrı bir feminizm formu olarak ele alınıyor olsa da, liberal feminizmle olan yakınlıkları ve benzerlikleri dolayısıyla, çalışmada bu kapsamda incelenmiştir. Buraya kadar anlatılanlar ışığında, liberal feminizmin cinsiyete yaklaşımı, bireysel roller, cinsiyetler arasındaki bireysel farklılıklar, kişilik özellikleri ve bunların edinilmesinde sosyalleşme olgusu düzeyinde olmaktadır. Bu çalışmada da, Arap toplumunda cinsiyetler arasındaki eşitsizliklerin oluşumuna neden olan faktörler içinde çocuk yetiştirme pratiklerinin birincil konumda bulunduğu tezi savunulduğundan, liberal feminist bakış açısı benimsenmektedir.

ii. Radikal Feminizm

‘Radikal feminizm’ olarak adlandırılan diğer feminist düşünce, öncelikle cinsiyet eşitsizliklerinin toplumsal inşasında liberal feministlerin dayanak noktası olan cinsiyet rolleri anlayışının ötesine geçerek, esas problemin, erkeklerin tarihsel olarak elde ettiği iktidardan kaynaklandığını belirtmektedir. Buna göre, kadınların ezilmesi olgusu erkeklerin kadınlar üzerindeki iktidarının sonucu olarak görüldüğünden, bu sistemi değiştirmeye yönelmeyen bir hareketin, uzun vadede başarılı olamayacağı savunulmaktadır.⁵² Erkeklerin iktidara sahip olduğu bu sistemin adı, ‘patriarşi’ (ataerkillik) olarak tanımlanmıştır. Bu paralelde, kadınlar ve erkekler birbirlerine iktidar ilişkileriyle bağlı iki ayrı sınıf olarak görülürken; erkekler hakim

⁵¹ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, (Ankara: Ayraç Yayınevi, 2000), s.105

⁵² Connell, *op.cit.*, s.61

sınıf, kadınlar ise sömürülen sınıf olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, radikal feminist toplum analizi, cinsiyet eşitsizliklerinin giderilebilmesi için, toplumsal yaşamın her alanında kendini gösteren bu sistemin değiştirilmesi gerektiği tesbitini beraberinde getirmektedir.⁵³ Kısaca, radikal feminist akım, liberal yaklaşımdan farklı olarak, cinsiyete sistem düzeyinde yaklaşmakta, ve dolayısıyla makro ölçekli bir perspektif geliştirmektedir.

iii. Sosyalist Feminizm

Cinsiyet olgusuna sistem düzeyinde yaklaşan bir başka feminist akım, ‘sosyalist feminizm’ olarak adlandırılan yaklaşım olmuştur. Ancak, bu ekolün radikal feminizmden farkı, patriarşik sistemle, üretim ilişkileri arasında kurulan bağlardan kaynaklanmaktadır. Aslında, bu düşünüşün temelleri, daha 19.yy’da Lewis H. Morgan’ın ‘*Eski Toplum*’, Bachofen’in ‘*Analık Hukuku*’ ve Friedrich Engels’in ‘*Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*’ isimli çalışmalarıyla atılmıştır. Cinsiyet düzenini tarihsel ve antropolojik boyutlarıyla ele alan bu çalışmalar, özetle kadınlık ve erkeklik kategorilerinin doğallığını sorgulamaya açarak, cinsiyet düzenini üretim ilişkileriyle, cinsiyet ilişkilerini ise sınıf dinamikleriyle bağlantılandırmışlardır. Bunun dışında, bu duruş, cinsiyet eşitlikçiliğin ön plana çıkararak bir düşünüş tarzını da beraberinde getirmiştir.⁵⁴

Cinsiyete dair Marksist analizlerin yönü, 20. yy’da ve günümüzde üretilen çalışmalarda da aynı kalmıştır. Buna göre, bu düşünce akımı cinsiyeti, sınıf ilişkileri ve kapitalist sistemle bağlantılandırmakta ve ataerkilliği toplumsal olarak yapılanmış ve aynı zamanda iktidar/güç ilişkileriyle de bağlantılı olan ‘cinsiyet sistemi/düzeni’ olarak açıklamaktadır. Ancak, bu

⁵³ Burr, *op.cit.*, s.18

⁵⁴ Connell, *op.cit.*, s.51

görüşün de kendi içinde iki farklı yönü bulunmaktadır. Buna göre ilk grup, cinsiyet ilişkilerini üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlayan, dolayısıyla kapitalizmin ürünü olan bir düzenleme olarak tanımlamaktadır. Başka bir ifadeyle, ataerkillik ya da patriarşi, kapitalizmin bir getirisi olarak kabul edilmektedir. Bu düşünce açısından, üretim alanındaki ihtiyaçları karşılamak üzere çocuk doğurmak ve akşam işten eve gelen yorgun işçiye hizmet etmek anlamına gelebilecek olan 'toplumsal yeniden üretim' ihtiyacı gereği, ataerkillik olmayan bir kapitalist sistemin ayakta duramayacağı ifade edilmektedir.⁵⁵

Kapitalizmle mevcut cinsiyet düzeni olan ataerkillik arasında bağlar kuran ikinci bakış açısı ise, bilhassa 1970'lerden sonra yayılan bir eğilimle, yeniden üretim açısından ataerkilliğin fonksiyonu'ndan ziyade, cinsiyet ilişkileriyle sınıf ilişkileri arasındaki bağlantıları incelemeyi tercih etmektedir. Buna göre, temelini Zillah Eisenstein'ın '*Kapitalist Ataerkil Düzen ve Sosyalist Feminizmin Savunusu*' adlı çalışmasından alan bu görüş, kapitalizmi ve ataerkilliği sürekli etkileşim içinde olan ancak özünde birbirinden ayrı iki farklı sistem olarak tanımlamaktadır. Bu düşünceye göre, bu iki sistem karşılıklı olarak birbirlerini etkilediklerinden, toplumsal yapının analizi ancak cinsiyet ilişkileriyle sınıf ilişkilerini aynı bağlamda ele alarak yapılabilecektir.⁵⁶ Günümüzde, bu perspektif geliştirilmiş ve sosyalist feminist literatürdeki kullanımı açısından yaygınlık kazanmıştır.

iii. Postmodern Feminizm

1980'lerden sonra cinsiyet olgusuna dair bazı feminist incelemeler, toplum bilimlerinde önem kazanan simgesel etkileşimcilik, fenomenoloji, etnometodoloji, toplumsal inşacılık, post-

⁵⁵ *Ibid.*, s.62-63

⁵⁶ *Ibid.*

yapısalcılık ya da postmodernizm gibi çeşitli akımların etkisinde kalmıştır. Bu yeni feminist yaklaşımlar, farklı toplumbilimsel modellerden yola çıkmalarına rağmen çoğunlukla ‘postmodern feminist’ yaklaşımlar olarak anılmaktadırlar. Bu feminizm türleri, bazı ortak noktaları paylaştıkları gibi, cinsiyete dair geliştirdikleri farklı paradigmalara birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bu kısımda, postmodern olarak anılan bu farklı feminizm yaklaşımlarının esas olarak ortak noktaları üzerinde durulacaktır.

John Acker’e göre, 1980’lerden önce cinsiyetle ilgili çalışmalar, çoğunlukla, cinsiyetler arasındaki bireysel farklılıkların ve karakteristiklerin incelenmeye değer görüldüğü cinsiyet rolü yaklaşımını merkeze alırken, bu tarihten itibaren cinsiyet, bireysel özelliklerden ziyade, toplumsal yapı ve kültürel yorumun temel prensiplerinden biri haline gelmiştir.⁵⁷ Böyle bir farklılaşmanın en önemli sebebi, mevcut cinsiyet rolü yaklaşımının çoğunlukla Batılı, burjuva ve beyaz tenli araştırmacıların bakış açısını yansıtması dolayısıyla, kültürlerarası ve tarihsel çalışmaların gösterdiği şekilde farklı kadınlık ve erkeklik modellerini içermediğinin anlaşılmasıdır. Bu durum, mevcut çalışmalarca ortaya konulan kadınlık ve erkeklik ikiliğinin, bu kategorilerin içeriklerinin ve cinsiyetler arasında tesbit edilen farklılıkların evrensel olmayacağı, kültürden kültüre değişebileceği (aynı kültür ve toplum içinde bile farklılaşabileceği) yönündeki görüşlerin yaygınlaşmasının bir sonucudur.⁵⁸ Dolayısıyla, bu yeni paradigmanın en belirgin özelliği (ve öncekilerden farkı), cinsiyet düzeninin, cinsiyetlerarası farklılıkların, cinsiyet rollerinin, kimliklerinin ve cinsiyet kategorilerinin evrenselliğini iddia etmek yerine, kültürlerarası bir yaklaşımı benimsemiş olmasıdır.

Cinsiyet kategorilerinin, cinsiyetlere yüklenen anlamların ve kısaca cinsiyetlerin (yani kadınlık ve erkekliğin) toplumsal olarak inşa edildiği varsayımı, temelini toplumbilimsel bir perspektif

⁵⁷ John Acker, “Gendered Institutions: From Sex Roles to Gendered Institutions”, *Contemporary Sociology*, 1994, Cilt:21, s. 565

⁵⁸ *Ibid.*, s. 566

olan ‘toplumsal inşacılık’ düşüncesinden almaktadır. Peter L. Berger ve Thomas Luckmann’ın 1966’da yayınlanan ‘*Gerçekliğin Toplumsal İnşası*’ adlı eserleri vasıtasıyla, ayrı bir düşünce ekolü olarak toplumbilime giren toplumsal inşacılık anlayışında toplumsal gerçeklik ve toplumsal fenomenlere dair bütün unsurların toplumsal olarak yapılandığı varsayılmaktadır. Dolayısıyla, bu yaklaşımın yararlandığı toplumbilimsel yöntem de, toplumsal gerçekliğin ne şekilde yaratıldığı, kurumsallaştığı ve gelenekleştirildiği üzerinde durmaktadır.⁵⁹ Bu bağlamda, cinsiyet günümüzde birçok feminist araştırmacı tarafından bireysel özelliklerden ziyade, belli bir toplumsal ve kültürel çevre içinde oluşmuş ve bu çevre içinde anlamlar yüklenmiş unsurlar olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, cinsiyetin ikili bir kategorizasyon olarak kabulünden başlayarak, içeriği, yüklenen anlamlar ve beklentiler boyutu ve nihayetinde toplumsal yaşamı düzenleyen önde gelen unsurlardan biri olarak yapısının sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. Buna ek olarak, bilhassa cinsiyetin toplumsal yaşamın düzenlenmesindeki belirleyiciliğinin altına çizilmesi, sınıf, ırk, etnisite ve hatta yaş gibi toplumsal olarak inşa olmuş diğer toplumsal tabakalaşmaya yönelik kategorilerle aynı bağlamda ele alınmasını gerektirmiştir.

Bu yaklaşım, cinsiyete bireysel bir boyutun ötesinde kurumsal bir boyut da getirmektedir. Buna göre sadece insanlar değil kurumlar, ilişkiler, eylemler, imajlar, çocuk yetiştirme pratikleri, ideolojiler ve güç dağılımı da ‘cinsiyetçi bakış açısı’ndan izler taşımaktadırlar. Bu durum, cinsiyete dair yeni paradigmanın sadece bireyi değil, cinsiyet eşitsizliklerini kuran, sürdüren ve yansıtan araçlar olarak, bireylerarası ilişkileri, aile (aile içi ilişkiler ve çocuk yetiştirme pratikleri boyutuyla), hukuk, siyaset, akademi, din, devlet ve ekonomi gibi her çeşit

⁵⁹ “Social Constructionism”, *Wikipedia: The Free Encyclopedia*, 2005, http://en.wikipedia.org/wiki/Social_constructionism

toplumsal kurumu da inceleme sahasına almasını gerektirmiştir.⁶⁰ Dolayısıyla, yeni paradigmanın ikinci özelliği, cinsiyeti sadece belli bir boyutta ele almak yerine, mikro, mezo ve makro düzeye sahip bir oluşum olarak incelemesidir. Buna göre cinsiyet olgusu, hem toplumsal kurumlarda, hem bireylerarası ilişkilerde, hem de bireysel özelliklerde ortaya çıkmaktadır.

Postmodern yaklaşım, cinsiyeti toplumsal yaşamın her alanına yayılmış bir yapı ya da sistem olarak ele alan patriarşik ya da Marksist yaklaşımlara yakın görünmekle birlikte; cinsiyeti durağan bir yapı yerine, gündelik ilişkiler, ihtiyaçlar ve beklentiler yoluyla sürekli yenilenen ve asla sonlanmaz bir süreç olarak tanımlaması sebebiyle onlardan ayrılmaktadır.⁶¹ Yeni paradigma, bu tesbitinde, simgesel etkileşimcilik, etnometodoloji ve yine toplumsal inşacılık modellerinden etkilenmektedir. Steven G. Sapp'a göre, toplumsal olarak inşa edilen gerçeklik, bireylerarası ve kurumlararası ilişkiler yoluyla sürekli dönüşerek, yeniden yaratılmaktadır. Bu doğrultuda, toplumsal kurumların durağanlığından bahsedebilmek mümkün olamayacaktır.⁶²

Bu tesbitlerden hareket eden yeni feminist paradigma, toplumsal yapıyı şekillendiren unsurlardan biri olarak cinsiyeti, gündelik ilişkiler yoluyla sürekli yenilenen bir süreç olarak ele almaktadır. Bu bakış açısı, cinsiyet rollerinin çocukluğun belli bir döneminde öğrenildiğini savunan ve bu sebeple cinsiyet rollerinin edinilmesinde sosyalleşmeyi merkeze alan diğer yaklaşımlara önemli bir alternatif getirmektedir. Zira, bu paradigmaya göre, cinsiyet çocukluk döneminde öğrenilen bir rolden öteye geçerek, bireylerin gerek kurumlarla gerekse de kendi aralarındaki ilişkileri dolayısıyla, hayatları boyunca değişime açık bir unsur haline

⁶⁰ Judith A. Howard, Barbara Risman, Mary Romero ve Joey Sprague, "Series Editors' Introduction", *Revisioning Gender*, (Der.) Myra Marx Ferree, Judith Lorber ve Beth B. Hess, (A.B.D.: Rowman & Littlefiesld Publishers, 1998), s. xi

⁶¹ Candace West ve Don H. Zimmerman, "Doing Gender", *Gender & Society*, Haziran 1987, Cilt: 1, No.2, s. 126

⁶² Stephen G. Sapp, "Symbolic Interactionism", *op.cit.*

gelmektedir.⁶³ Bu noktada, bir toplumdaki cinsiyet ilişkilerini belirleyen kurumlar kadar, o kurumların cinsiyet anlayışlarını şekillendirme gücü itibarıyla ilişkiler de önem kazanmaktadır. Sonuç olarak, yeni paradigma cinsiyeti, toplumsal yaşamın organizasyonun dayandığı prensiplerden biri olarak, belli bir toplumsal ve kültürel çevre içerisinde farklı düzeylerden katılımcıların etkileşimleriyle sürekli olarak yeniden inşa edilen, dolayısıyla sürekli işlenen ve dönüşen, bir yapı olarak ele almaktadır.

III. Cinsiyetlerin Toplumsal İnşası ve Çocuk Yetiştirme Pratikleri

Günümüzde toplumbilim literatüründe cinsiyet olgusu, bireysel, bireylerarası ve kurumsal etkileşimle sürekli yeniden üretilen bir toplumsal yapı olarak anılmaktadır. Bu bölümde de, öncelikle cinsiyetlerin toplumsal olarak ne şekilde oluştuğu, nasıl işlediği ve çocuk yetiştirme pratiklerinin bu süreçteki önemi ve rolü üzerinde durulacaktır.

a. Cinsiyetlerin Toplumsal İnşası

Cinsiyetlerin, yani kadınlık ve erkekliğin toplumsal inşası anlayışı, cinsiyetin insanların fiziksel özelliklerine yüklenen toplumsal ve kültürel anlamlar olduğu varsayımından kaynaklanmaktadır. Cinsiyet olgusu, bu düşüncüyü benimseyen akademisyenler tarafından çoğunlukla toplumsal bir kategorizasyon olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşıma göre, kadınlık ve erkeklik kategorileri, öncelikle cinsi özellikler açısından aralarında farklılıklar bulunan iki farklı tür insan bedeninin toplumsal karşılığıdır. Ve bu anlayış, insanları kendi aralarında iki

⁶³ West ve Zimmerman, *op.cit.*

ayrı cinsin mensupları olarak ayırmakla kalmaz, sosyal ilişkileri ve yaşamı da bu farklılıkları göz önünde bulundurarak yapılandırır.⁶⁴ Buradan yola çıkan, öncülüğünü John Scott ve Sandra Harding'in yaptığı birçok akademisyen, cinsiyetin tıpkı sınıf, ırk, ya da kültürel farklılıklar gibi analitik bir kategori olarak ele alınması taraftarıdır. Buna göre, cinsiyet her kültürde insanların kendilerini belli kimliklerle tanımlamaları, toplumsal ilişkilerini düzenlemeleri, doğal ve sosyal olayları ve süreçleri sembolize etmelerinde aracı olmaktadır.⁶⁵ Dolayısıyla, cinsiyeti, cinsi farklılıkların doğal bir sonucu olarak incelenmek yerine, insan topluluklarının hem düşünme, hem de toplumsal organizasyon biçimlerini etkileyen önemli analitik kategorilerden biri olarak ele almak gerekmektedir.

Bu noktada, cinsiyetlerin toplumsal bir kategorizasyon olarak ele alınması paralelinde, literatürdeki çoğu çalışma, cinsiyetlerin ikili bir yapı arz ettiğini ortaya koymakta ve bu doğrultuda, cinsiyet kategorilerini kadınlık ve erkeklikle sınırlı tutmaktadır. Ancak, bazı antropolojik araştırmalar sonucunda, bilhassa Batı dışı toplumlarda, üçüncü cinsiyet kategorilerine rastlanabildiği de görülmüştür. Bu üçüncü kategori, kültüre ya da topluma göre farklılaşarak, '*berdache*', '*hijra*' ya da '*xanith*' adlarıyla anılmaktadır. Bunlar, biyolojik yapıları itibariyle erkek özellikleri gösterebilirler de, davranışları, kıyafetleri, görünüşleri ve yaptıkları işler açısından toplumda kadın olarak kabul görmektedirler. Benzer şekilde, bazı Afrikalı ve Amerikan yerli gruplarında da, biyolojik olarak dişil özellikler göstermelerine rağmen, davranışları itibariyle erkek cinsiyetinden kabul edilenlere de rastlanabilmektedir. Bu tür bireyler, Batı toplumlarında travesti ya da transeksüel olarak adlandırılan, gerek ameliyatla cinsiyet değiştiren, gerekse de ameliyata gerek duymadan kıyafetleri ve de davranışları yoluyla karşı cinsi taklit eden bireyleri andırırsa da, Batı toplumlarının aksine, bu statüler, o toplumlarda ayrı bir cinsiyet kategorisi olarak kabul edilmektedir. Oysa ki, Batı toplumlarında ve çoğu Batı

⁶⁴ Scott, op.cit, s. 1067

⁶⁵ Hawkesworth, op.cit., s. 653

dışı toplumda da, bu tarz bireyler için ikili cinsiyet ayrımı dışında, üçüncü bir ayrıma gerek duyulmamıştır.⁶⁶ Dolayısıyla, literatürde ve pratikte yaygın olan eğilim, cinsiyet kategorilerini ‘kadınlık’ ve ‘erkeklik’le sınırlayıp, ikili olarak kabul etmek olduğundan, bu çalışmada da, cinsiyet ikili bir yapı olarak ele alınmaktadır.

Kadınlık ve erkekliğin, toplumsal yaşamın düzenlenmesinde önemli rol oynayan toplumsal kategoriler olarak tanımlanması, nihayetinde her toplum için geçerli bir cinsiyet düzeninin (ya da rejiminin) var olduğu anlayışına dayanmaktadır. Gayle Rubin, 1975 yılında kaleme aldığı ‘Cins Olgusunun Politik Ekonomisi Üzerine Notlar’ makalesiyle, bu anlayışı ilk defa ortaya atan feminist yazarlardan biridir. Gerçekten de, Rubin’e göre, tarihte bilinen her toplumun bir ‘cinsiyet sistemi’ vardır. Yazara göre bu sistem, insanın biyolojik hammaddesi ve doğurganlığının, bunlara toplum tarafından belli anlamlar yüklenerek, zaman zaman tuhaf ve saçma beklentileri de içerek şekilde, basmakalıp bir şekilde düzenlenmesi anlamına gelmektedir. Rubin, bu ayrıma gidilmesinin birincil sebebinin, insanların cinsel ihtiyaçlarının doyurulmasında filtre görevi görecektir kültürel kodlara duyulan ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Başka bir ifadeyle, toplum, doğurganlığın ve soyun devamlılığını sağlayabilmek için, bireylere cinsel partnerlerini seçmek için zorunlu bir yol göstermiştir. Dolayısıyla, cinsiyet, cinsi özellikleri kapsamakla kalmaz, cinsel eğilimleri de içerir. Bu bağlamda, toplum, türünün devamlılığını sağlamak için bireyleri heteroseksüel eğilimlere özendirilmekte, hatta zorlamaktadır. Ancak, yazara göre insanları cinslerine göre kategorilere ayırma işlemi, bununla da sınırlı kalmamış ve zaman içinde bireyler arasındaki toplumsal bölünmeyi keskinleştiren bir hal almıştır. İşte bu noktadan itibaren içerikleri itibariyle birbirinden kesin olarak ayrılan kadınlık ve erkeklik kategorileri kurulmuş; bunların kapsamına giren özellikler de ‘kadınsı’ ve ‘erkeksi’ olarak sınıflandırılmıştır.⁶⁷

⁶⁶ Judith Lorber, *Paradoxes of Gender*, (New Heaven, CT: Yale University Press, 1994), s. 17

⁶⁷ David Glover ve Cora Kaplan, *Genders*, (Londra: Routledge, 2000), s. xxiii-xxiv

Toplumsal ve kültürel cinsiyet düzenlerinin nasıl işlediği, kadınlık ve erkekliğin nasıl oluştuğu ve yeniden inşa edildiği ve bireylerin bu norm ve beklentileri hangi yollarla içselleştirdiği hususunda, daha önce adları geçen Scott ve Harding farklı tesbitlerde bulunmaktadır. Buna göre, Joan W. Scott, cinsiyetlere ayrılmış toplumsal yaşamın, ilk olarak, çoklu temsil imkanına sahip ancak aynı zamanda birbirine zıt kültürel semboller (örneğin, Batı kültüründe, 'kadınlıkla' özdeşleştirilen Havva ve Meryem sembolü); ikinci olarak, bu sembollerin anlamlarının anlaşılabilmesi açısından normatif kavramlar; üçüncü olarak toplumsal kurumlar ve örgütler; son olarak da öznel bir kimlikten oluşan dört öge üzerinde kurulduğunu belirtmektedir.⁶⁸ Sandra Harding ise, bir toplumun cinsiyet düzeninin üç ayrı kaynaktan beslendiğini tesbit etmektedir. Bunlardan ilki, cinsiyet farklılıklarıyla bir şekilde ilgili olan (ya da öyle görünen) özelliklerin karşıt iki kategoride birarada toplanması ve bu yolla bir ikiliğin yaratılmasına dayanan 'cinsiyet sembolizmi'; bu ikiliğin toplumsal ilişkilerin organizasyonuna aktarılmasıyla oluşan 'cinsiyet yapısı'; ve son olarak, tüm bu süreçlerin sonunda, insanlar arasındaki cinsiyet farklılıklarının toplumsal olarak yapılanmış bireysel bir kimliğe dönüşmesiyle var olan 'bireysel cinsiyet'in oluşumudur.⁶⁹

Cinsiyetin toplumsal inşası anlayışına önemli bir katkı sağlayan çalışmalardan bir diğeri de, Don H. Zimmerman ve Candace West'in (1987) "Cinsiyet Meydana Getirmek/Oluşturmak" isimli makaleleridir. İkili, bu çalışmalarında, cinsiyetin kadın ve erkekler tarafından, gündelik olarak, mikro (bireysel zihin düzeyinde), mezo (bireylerarası ilişkiler düzeyinde) ve makro (kurumsal düzeyde) süreçlerle sürekli yeniden inşa edilen bir yapı olduğunu ortaya koyarak, akademik yazında yaygın olan cinsiyet kategorilerinin durağanlığı anlayışının değişmesine önemli bir etkide bulunmuşlardır. Gerçekten de, o döneme kadar genel eğilim, cinsiyet kategorilerinin içeriklerinin fazlaca değişmediği, cinsiyetin bireysel düzeyde 5 yaşına kadar

⁶⁸ Scott, *op.cit.*, s. 68

⁶⁹ Hawkesworth, *op.cit.*, s. 653

edinildiği ve bunun kişinin hayatı boyunca böyle gittiği yönündedir. Dolayısıyla, cinsiyetlerin oluşturulması anlayışı, bireysel ve toplumsal düzeyde cinsiyetlerin ve cinsiyet anlayışlarının sürekli olarak yeniden inşa edildiği savını ortaya atarak; cinsiyetlerin oluşumunda ilgiyi sosyalleşme sürecinin ötesine taşımış, böylece, etkileşimsel, ve kurumsal aşamaları da mercek altına almıştır. Kısaca bu yaklaşım, kadın ya da erkek olmanın davranışsal yönünü merkeze alan klasik rol anlayışı yerine, bireylerin karşılıklı etkileşim yoluyla cinsiyetleri nasıl yeniden inşa ettiği üzerinde durmaktadır.

Cinsiyetlerin sürekli yenilenen yapılar olduğu fikrine göre, bireyler gündelik ilişkilerindeki eylemlerini, cinsiyetlerini gösterecek, belli edecek şekilde düzenlerler. Buna hem kendi cinsiyetlerini karşıdakine yansıtmak, hem de karşıdakini bu çerçevede algılamak eğilimleri de dahildir. Dolayısıyla, bu yaklaşımın bir başka iddiası ise, cinsiyetlerin ancak bir ‘öteki’nin varlığı durumunda ortaya çıkabileceğidir. Diğer bir deyişle, cinsiyet ancak toplumsal bir ortamda yaratılabilen bir yapıdır.⁷⁰ Bu yaklaşım temelini, Goffman’ın ‘cinsiyet sunumu’ kavramından almaktadır. Goffman’a göre, bireyler karşılıklı etkileşimleri sırasında belirli işaretler yoluyla kendilerine dair ‘temel bir doğa’ sergilediklerini varsayarlar. Bu doğrultuda Goffman’a göre, cinsiyet de kültürün idealize ettiği kadınsı ve erkeksi doğaların toplumsal olarak kodlanmış bir dramatisasyonudur. Başka bir ifadeyle, kadınsılık ve erkeksilik de, bu özsel dışavurmanın prototiplerindedir.⁷¹ Judith Butler da, cinsiyeti toplumsal beklentiler ışığında sergilenen sembolik bir performans olarak ele alması açısından, bu yaklaşımı desteklemektedir.⁷²

Goffman’ın ‘cinsiyet sunumu’ anlayışı, cinsiyetlerin toplumsal ilişkiler ve karşılıklı etkileşim açısından önemini ortaya koyabilmek açısından etkilidir. Zira bu yaklaşım, daha önce de ifade

⁷⁰ Candace West ve Don H. Zimmerman, “Doing Gender”, *Gender & Society*, 1987, Cilt:1, s.127

⁷¹ *Ibid.*, s.129

⁷² Glover, *op.cit.*, s. xxvi

edildiği gibi, bireylerin birbirleriyle etkileşimleri sırasında bilinçli ya da bilinçsizce, kendilerinin hangi cinsiyetten olduğunu o cinsiyetle özdeşleştirilen işaretleri sergilemek yoluyla gösterdiklerini kabul etmektedir. Bu yaklaşımı destekleyen bir sav da, Suzanne Kessler ve Wendy McKenna'nın, cinsiyetleri belirleyen en önemli unsurlar olan cinsel organların toplum içinde örtülü olmasına rağmen, yine de bireylerin birbirilerini cinsiyet kategorizasyonunda bir yere koyabilmekte zorlanmaması tesbitidir.⁷³ Garfinkel da, bireyin cinsiyet sunumunun en önemli unsurlarının saç şekli, göğüsleri, omuzları, elleri, sesi, kıyafetleri, ve davranışları olduğunu belirtmektedir. Buna göre, her ne kadar cinsel organlar örtük olsa da, bu işaretler yoluyla, bireyler cinsiyetlerini ortaya koymaktadır.⁷⁴

Tüm bu tesbitler, nihayetinde toplumsal yaşamın iki cinsiyetli anlayış paralelinde düzenlendiği ve bireylerin de dünyayı cinsiyet merkezli algıladığı saptamasını beraberinde getirmektedir. Gerçekten de, Zimmerman ve West de cinsiyetin oluşturulması kavramının, nihayetinde insan türüne mensup iki ayrı cins arasında farklılıklar yaratmak anlamına geldiğini belirterek; toplumsal yaşamın bu anlayış paralelinde düzenlendiğini ifade etmektedirler. Bu bağlamda, farklılıkların toplumsal inşasıyla beraber cinsiyetler hayat bulmakta ve cinsiyetlere dair farklılıklar da bireyler tarafından doğal olarak kabul edilmektedir.

Herhangi bir toplumda geçerli olan cinsiyet düzeninin ne şekilde işlediğinin araştırılmasının ardından, bu düzenin hangi araçlarla oluşturulduğu, desteklendiği ve sürekliliğinin sağlandığının incelemesine girişilmesinde fayda vardır. Zira bu araçlar, aynı zamanda cinsiyetlerin oluşturulmasını da sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle, kadınlık ve erkeklik kategorilerinin, ya da kadınsı ve erkeksi özelliklerin belirlenmesi ve oluşumu bu araçlar

⁷³ Suzanne Kessler ve Wendy McKenna, *Gender: An Ethnomethodological Approach*, (New York: Wiley, 1978), s. 2

⁷⁴ Garfinkel, *op.cit.*, s.22

yoluyla gerçekleştirilmektedir. Bu konuyla bağlantılı olarak John Acker, cinsiyetleri oluşturan ve cinsiyet düzenlerinin devamlılığını sağlayan dört ayrı unsurdan bahsetmektedir:

Birinci unsur, cinsiyet özelliklerini belirlemekten çok toplumda geçerli olan cinsiyet düzeninin devamlılığını sağlamaya yönelik olan, sınıf ya da ırk anlayışında da olduğu gibi, kontrol, dışlama ve ayrımcılığa dayanan cinsiyetlere bağlı hiyerarşilerin kuruluşudur. Gelenekler olarak da isimlendirilebilecek bu unsur, daha çok kurallar, kalıpyargılar ve beklentilerle alakalı olduğundan, hukuki ve ahlaki düzenlemeler bu kapsama girmektedir. Buna örnek olarak, hala birçok ülkede hukuki düzenlemelerin tecavüzde bulunan erkekleri koruyacak şekilde yapılması gösterilebilir. Dolayısıyla, geleneksel düzenlemeler, cinsiyetlerin içeriklerini olmasa da, cinsiyetlerin toplumsal değerleri ve hiyerarşik yapılanmadaki yerini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Cinsiyetlerin toplumsal inşasındaki diğer bir araç, toplumsal kurumlardır. Cinsiyet anlayışına göre düzenlenmiş olan aile, medya, ordu, akademi, iş yaşamı ve siyaset gibi bütün toplumsal kurumlar, kadınlık ve erkeklik kategorilerinin içeriklerini belirledikleri gibi, çeşitli imajlar, semboller ve ideolojiler yoluyla mevcut cinsiyet düzenini ve de anlayışını meşrulaştırmaktadırlar. Bu doğrultuda, bu kurumlar toplum için geçerli kadınlık ve erkeklik modelleri yaratmakta, ve bireyleri bu modelleri örnek almaları hususunda özendirilmekte ve hatta uymamaları durumunda bunun hoş karşılanmayacağını göstererek bir anlamda zorlamaktadırlar. Dolayısıyla, toplumsal yaşam gereği, bu kurumlarla sürekli bir etkileşim halinde olan bireyler de, bunların ortaya koyduğu cinsiyet anlayışlarından kaçınılmaz olarak etkilenmektedir.

Bir toplumda geçerli olan cinsiyetleri oluşturan araçlardan üçüncüsü, bireylerarası ilişkilerdir. Bireyler karşılıklı etkileşimleri dolayısıyla çeşitli imajlar yoluyla birbirlerini etkilemekte ve cinsiyetlerin gün be gün yeniden yaratılmasına katkıda bulunmaktadır.

Cinsiyetleri oluşturan araçlardan sonuncusuysa, bireyin içsel süreçleridir. Bu aracın kapsamına, bireyin dış dünyadaki cinsiyet kategorilerini nasıl algıladığı, bu kategorilerle kendisi arasında nasıl bağlantılar kurduğu, kendisini hangisine dahil hissettiği ve bu kategoriler için geliştirdiği bireysel yorumlardır.⁷⁵

Kısaca, Acker'ın tesbitleri ışığında, bir toplumda ve kültürde cinsiyetleri oluşturan araçlar olarak, gelenekler, kurumlar, bireylerarası ilişkiler ve bireyin zihinsel süreçleri gösterilmektedir. Bu çalışmanın ana konusu olan çocuk yetiştirme pratikleri de, hem toplumsal

⁷⁵ Acker, *op.cit.*, s. 967-968

kurumlardan biri olan ailenin işlevlerinden biri olması, hem de bireylerarası ilişkiler yönü itibariyle, cinsiyeti oluşturan araçların önde gelenlerinden biridir. Dolayısıyla, bu aşamada, çocuk yetiştirme pratiklerinin bir toplumdaki cinsiyetlerin oluşumundaki özel yeri ve önemi ele alınacaktır.

b. Cinsiyetlerin Toplumsal İnşasında Çocuk Yetiştirme Pratiklerinin Rolü

Cinsiyetlerin toplumsal inşasını sağlayan araçlar içinde en önemlisi çocuk yetiştirme pratikleridir. Bu önem, ailenin toplumsal örgütlenmedeki temel konumundan gelmektedir. Buna göre her sosyo-kültürel yapıda çocuklar temel eğitimlerini aile kurumunda edinmektedirler. Çocuğun, ufak değişikliklerle ileriki yaşlarına aktarılan kendilik anlayışı ve kişilik yapısı, bilhassa 0-6 yaş döneminde ebeveynleriyle ilişkileri yoluyla inşa edilmektedir. Bunu sağlayan araçların başında çocuğun ebeveynleri rol model almaya eğilimi ve ebeveynlerin belli davranışları çocuğa benimsetmeye yönelik özendirici, destekleyici ya da cezalandırıcı davranışları gelmektedir. Dolayısıyla, çocukların cinsiyet rollerine sosyalleşmesini sağlamaya yönelik ilk eğitim de, yine bu araçlarla, anne baba davranışları ve çocuk yetiştirme pratikleri yoluyla, aile kurumunda gerçekleşmektedir.

Aile tarafından çocuğa empoze edilen kadınlık ve erkeklik anlayışı, çoğunlukla o toplumda geçerli olan cinsiyet beklentilerini yansıtmaktadır. Bu kalıpyargıların çocuklar tarafından benimsenmesi ise, bu kültürün yeni jenerasyonlara aktarılması yoluyla sürekliliğinin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, herhangi bir kültür örüntüsünün yeni kuşaklara aktarılması ve benimsenmesi yoluyla sürekliliğinin sağlanmasında olduğu gibi, belli bir toplumun cinsiyet anlayış ve beklentileri de yine çocuk yetiştirme pratikleri yoluyla yeni jenerasyonlara aktarılmakta ve onlar tarafından benimsenmesi ve içselleştirilmesi durumunda,

yeniden yapılarak sürekliliği sağlanmaktadır. Bu aşamada, önce, farklı kültürlerden ebeveynlerin çocuk yetiştirirken uyguladığı cinsiyet ayrımcısı pratikler, ardından, çocukların cinsiyet rollerine sosyalleşmelerini açıklamaya yönelik kuramsal yaklaşımlar ele alınarak, cinsiyet ayrımcılığı yapan ebeveyn davranışlarının çocukların cinsiyet kimliğinin gelişiminde nasıl bir etkide bulunduğu incelenmesinde fayda vardır.

i. Çocuk Yetiştirmede Cinsiyet Ayrımcılığı

Çocuklar doğumlarından itibaren en fazla zaman geçirdikleri kişiler olan ebeveynlerinin kendilerine yönelik muameleleri, eylemleri, destekleri, ikazları, baskıları, yönlendirmeleri ve özendirme yoluyla, cinsiyetlere dair toplumsal norm ve beklentilerden haberdar olarak, içinde yaşadıkları toplumda kadın ve erkek olmanın ne anlama geldiğini öğrenmektedirler. Bu eğitimin en önemli unsuru, kız ve erkek çocuklarına yönelik olarak farklı pratiklerin uygulanmasıdır. Başka bir ifadeyle, anne ve babalar, çocuklarının kendi cinsine uygun cinsiyet rollerine sosyalleşebilmelerini sağlamak için, kız ve erkek çocuklarına farklı davranışlarda bulunmakta, dolayısıyla çocuk yetiştirme pratikleri de kız ve erkek çocuğuna yönelik olarak farklılaşmaktadır. Çeşitli kültürlerde yapılan araştırmalar, oranları değişse de, cinsiyet ayrımcılığı yapmayan çocuk yetiştirme pratiklerine hiçbir toplumda rastlanmadığını göstermiştir. Bu araştırmalara göre, erkek çocuklarla kız çocuklara gösterilen ilgi ve özende farklılıklar; çocukların cinsiyetlerle özdeşleştirilen işlere yönelmelerini sağlamaya yönelik davranışlar; çocuklara kendi cinsiyetleriyle özdeş renklerde kıyafetler giydirmek, ya da yine cinsiyetlerle özdeşleştirilen oyuncaklarla oynamalarına özendirmek gibi alışkanlıklar, bu farklı muamelenin en belirgin unsurlarındandır. Bu doğrultuda çocuklar, örneğin, erkeklerin kız çocuklarına göre daha üstün tutulması; ya da sadece kadınların çocuk bakabileceği ve ev işi

yapabileceği, gibi çeşitli cinsiyet norm ve kalıpyargılarını öğrenerek yetişmektedirler.⁷⁶ Bu işlevinden hareketle birçok akademisyen aileyi ‘cinsiyet fabrikası’ olarak nitelendirmektedir.

Jeanne H. Block, farklı kültürler üzerinde yapılan araştırmaları değerlendirerek, çoğu toplumda erkek çocuklarının bağımsız, kendine yeten, eğitilmiş, hırslı, çalışkan, fiziksel olarak güçlü ve zeki olmaları, kız çocuklarının ise, nazik, paylaşımcı, çekici, sevgi dolu, iyi huylu, terbiyeli ve anaç olmaları yönünde eğitildiği tesbitinde bulunmaktadır.⁷⁷ Gerçekten de, genel olarak bakıldığında çoğu toplumda, erkek çocukların kız çocuklarına oranla daha çok desteklendiği, ve bağımsız kişilikler geliştirmeleri yönünde daha çok özendirildiklerini göstermektedir. S. Altan’ın Türkiye’de yaptığı bir araştırma da, bu toplumda kadınlar ve kız çocuklarından, duygusal, çekici, düzenli, etkileyici, fedakar, görgülü, iyi huylu, kibar, terbiyeli, pratik, sabırlı, sevimli, saygılı, sevecen, sadık, tatlı dilli, itaatkar, üretken, yumuşak ve zarif olmaları, erkeklerden ise, atılgan, güçlü, bağımsız, cesur, çevik, kavgacı, dayanıklı, sporsever, girişimci, hakkını savunabilen, hızlı, hırslı, kendine güvenen, kararlı, mert, mücadeleci, onurlu, otoriter, sert ve soğukkanlı olmalarının beklendiğini göstermektedir.⁷⁸

Çocuk yetiştirmeye anne baba katılımı değerlendirildiğinde ise, babaların ilk çocukluk döneminin sonuna kadar genelde anneye göre çocuklarına daha uzak oldukları, bu dönemin ardından ise kız çocuklarının yetiştirilmesinde annelere göre daha pasif bir konumda kalırken, erkek çocuklarla daha çok ilgilendikleri gözlenmektedir. Ancak, yine de babalar erkek çocuklara karşı daha otoriter bir yaklaşım göstermekte ve onlara karşı daha fazla şiddet uygulayabilmektedirler. Bu durum, erkek çocuklarının, kız çocuklara oranla ileriki yaşlarında acıya ve fiziksel baskıya daha fazla dayanabilmelerini sağlamaktadır. Bunun karşısında,

⁷⁶ Susan Witt, “Parental Influence on Children's Socialization to Gender Roles”, *Adolescence*, 1997, <http://gozips.uakron.edu/~susan8/parinf.htm>

⁷⁷ J. H. Block, “Differential premises arising from differential socialization of the sexes: Some conjectures”, *Child Development*, 54, 1983, s. 1341.

⁷⁸ Dökmen, *op.cit.*, s. 113

anneler genel olarak erkek çocuklarının davranışlarına karşı daha müsamahakar, kız çocuklarına ise daha tahammülsüz yaklaşmaktadır.⁷⁹

Ebeveynlerin çocuklarına karşı farklı yaklaşımları, çocuk henüz doğmadan başlamaktadır. Birçok kültürde anne babaların öncelikli tercihi erkek çocuk doğurmak yönündedir. Günümüzde teknolojik imkanların gelişimiyle çocuğun cinsiyetinin doğumdan önce belirlenebilmesi imkanı, bazı ailelerin, annenin kız çocuğuna hamile olması durumunda, kürtaja başvurmasına neden olabilmektedir. Öte yandan, birçok kültürde hastanelerde yapılan çalışmalar, erkek çocuk doğuran annelerin kız çocuk doğuranlara göre daha büyük bir sevinç gösterisinde bulunduğunu ortaya koymaktadır.⁸⁰

Çocuğun doğumunun ardından cinsiyetlere yönelik olarak ebeveynlerin ortaya koyduğu davranışların sistematik incelemesini yapabilmek üzere, çocuğa üç ayrı gelişim dönemi içinde uygulanan çocuk yetiştirme pratiklerini ayrı ayrı incelenmesinde fayda vardır. Bu dönemler 0-2 yaş arasını kapsayan ‘bebeklik’ dönemi, 2-12 yaş arası sürece karşılık gelen ‘çocukluk’ dönemidir. Çocuk bu dönemde anne ve babasını gözlemlene, model alma ve onlar tarafından uygulanan ödül ve ceza yaptırımları yoluyla, zihninde bir cinsiyet şeması oluşturmakta ve zamanla kendi cinsiyetini etiketlendirerek, bunlara uygun davranışlarda bulunma yoluna gitmektedir. Dolayısıyla bu aşamada, bu süreç içinde ebeveynlerin çocuklarının cinsiyet sosyalleşmelerine yönelik olarak hangi davranışlarda bulunduğu incelenecektir.

⁷⁹ Block, *op.cit.*

⁸⁰ J. Bland, *About Gender: Social Learning Theory*, 1998,
http://www.gender.org.uk/about/02psycho/22_socln.htm

aa. Bebeklik Dönemi

Bireyler için ‘cinsiyetlenmenin’ ilk aşaması, herhangi bir cinsten birine ait özellikler gösteren bir bedenle dünyaya gelmektir.⁸¹ Birçok kültürde insanların yeni doğmuş bir bebekle alakalı olarak sordukları ilk soru, bebeğin cinsinin (yaygın kullanımıyla: cinsiyetinin) ne olduğudur. Ancak, burada altının çizilmesi gereken husus, bebeklerin dünyaya cinslenmiş olarak geldiği, cinsiyetin sonradan edinilen bir özellik/statü olduğudur. Dolayısıyla, belli bir cinse mensup olduğu belirlenen bebek, bundan böyle ailesi tarafından o cinse dair beklentilere uygun bir muamele görecektir. Bunun ilk aşamaları ise, bebeğin isminin konması, cinsiyetine uygun kıyafetler giydirilmesi, ve cinsiyet işaretçileri yoluyla bebeğin bir cins kategorisinden cinsiyet kategorisine terfisi. Ve bundan böyle de, (üyesi olunan toplum ve benimsenen kültürece tanımlandığı şekilde) çocuğun cinsiyetine göre farklı muamele yapılacaktır; öte yandan, çocuklar da çoğunlukla ebeveynlerinin cinsiyet beklentilerine uygun davranışlarda bulunacaklardır.⁸² Dolayısıyla, çocuk yetiştirme modelleri, o toplumdaki cinsiyet anlayışını yansıttığı gibi, cinsiyetlerin sürekli yeniden yaratılmasını sağlayarak, bu anlayışı kalıcı kılmıştır.

Bebeklerin giydikleri kıyafet, cinsiyet işaretçilerinden biri olması sebebiyle, ebeveynler tarafından çocuğun cinsiyetine uygun olarak seçilmektedir. Buna göre, birçok kültürde anneler, bilhassa erkek çocuklarının cinsiyetinin başkaları tarafından anlaşılması durumunda üzüntü duymaktadırlar. Bu doğrultuda erkek çocuklara çoğunlukla mavi renkli, kız çocuklarına ise pembe renkli elbiseler giydirilmektedir. Bu yaş dönemindeki bebeğin cinsiyetine dair bir başka

⁸¹ Yeni doğmuş bir bebeğin herhangi bir cinse mensup olarak kabul edilmesi için yalnızca bir cinsel organa (penis ya da vajinaya) sahip olması gerekmektedir. Bunun dışındaki durumlar (hermafroditizm, bozuk cinsel organlar, vs.) tıp açısından ‘anomali’ olarak kabul edilmekte; ve çoğunlukla ebeveynler tarafından bu durumun düzeltilmesi, bilhassa çift cinsiyet (hermafrodit) vakalarında, cinsel organlardan birinin işlevsiz hale getirilmesi suretiyle, bebeğin her iki cinsiyetten birinden olduğunun meşrulaştırılması talep edilmektedir.

⁸² Lorber, *op.cit.*, s.14

işaret ise, onun saç kesimidir. Genellikle erkek çocukların saçları kısa kesilirken, kız çocuklarının saçlarının uzamasına izin verilmektedir.⁸³

bb. Çocukluk Dönemi

Çocukların cinsiyet farklılıklarını kavramaya başladığı bu dönemden itibaren, cinsiyet sosyalleşmesi de hız kazanmaktadır. Bu dönemle birlikte çocuklar, çevrelerinde gördükleri ve ebeveynleri tarafından empoze edilen cinsiyet rollerine daha dikkatle yaklaşırken, kendi cinsiyetlerinin de farkına varmaya başlamaktadırlar. Öte yandan, çocuğun bilişsel gelişimiyle birlikte anne babaların cinsiyet rolleri açısından çocuktan beklentileri artmakta, ve çocuğun cinsiyetine yönelik muamele de belirgin olarak farklılaşmaktadır.

Wendy Wood ve Alice Eagly, patriarşik toplumlarda sosyalleştirme pratiklerinin bu dönemde erkek çocuklarını kız çocuklarına oranla daha çok şımartmaya yönelik olduğu tesbitinde bulunmaktadır. Bu doğrultuda, erkek çocukları bağımsız ve cesur olmaları yönünde özendirilirken, kız çocukları erkeklere bağımlı ve anaç bir karaktere sahip olacak şekilde yetiştirilmektedir. H.Barry, M.Bacon ve L. Child tarafından yürütülen ve dünyanın farklı yerlerinden endüstriyel üretim yönünden gelişmemiş 110 topluluk üzerinde ebeveynlerin çocukların cinsiyetlerine göre farklı muamele yapıp yapmadığını ölçen bir araştırmaya göre, incelenen toplulukların çoğunda erkek çocuklar agresif bir kişilik yapısı göstermeleri yönünde eğitilirken, kız çocuklar ev işleriyle ilgilenmeleri, itaatkar ve sessiz olmaları yönünde bir eğitim almaktadırlar. “6 Kültür Projesi” olarak anılan ve B.Whiting ve J. Whiting tarafından yürütülen bir başka projeye göre ise, incelenen 6 ayrı kültürde de kız çocukları yine esas olarak

⁸³ Bland, *op.cit.*

çocuk bakımı ve ev işlerini yürütmek konusunda sosyalleştirilmektedirler.⁸⁴ Wendy ve Eagly, cinsiyet ayrımcılığının belirgin olduğu topluluklarda bu durumun o toplulukların üretim şekilleriyle bağlantılı olduğunu belirtmektedirler. Onlara göre, geleneksel tarımcı topluluklarda fiziksel güce duyulan ihtiyaç doğrultusunda, kadın ve erkekler arasında cinsiyeti temel alan bir işbölümü yapılmaktadır. Bu sebeple bu topluluklarda cinsiyet hiyerarşileri belirgindir.⁸⁵

Bu yaş döneminden itibaren, çocuk yetiştirme pratikleri açısından dikkat çeken bir başka husus, bir çok toplumda anne ve babaların, çocuğun cinsiyet sunumunun belirginleşmesi amacıyla, bedenine de müdahale etmesidir. Bu doğrultuda, çoğu kültürde erkek çocuğun sünnet edilmesi geleneği buna en belirgin örneklerdendir. Bazı Afrikalı kabilelerde, kız çocukları da sünnet edilebilmektedir. Batılı toplumlarda kadınların (ve kız çocuklarının) makyaj yapması geleneği de, bireyin kadınlığının altının çizilmesi olarak yorumlanmaktadır.⁸⁶

Çocukluk döneminde anne ve baba davranışlarında cinsiyetlere göre farklılık gösteren özelliklerden bir diğeri, çocuğun oynadığı oyuncakların belirlenmesi noktasında kendini göstermektedir. Buna göre, erkek çocuklara çoğunlukla oyuncak arabalar, ya da toplar alınırken; kız çocuklara oyuncak bebekler alınmaktadır. Bu yolla erkek çocukları arabalara ve erkeksi olarak görülen spor dallarına özendirilip ileriki yaşlar için baba rolüne hazırlanırken, kız çocuklarının ise anaç özellikler göstermesi ve evcimen bir kişilik yapısı edinmesi amaçlanmaktadır.⁸⁷

Sonuç olarak, farklı toplumlar üzerinde yapılan araştırmalar, bütün toplumlarda ebeveynlerin çocuklarının cinsiyetlerine göre farklı davranışlarda bulunduğunu göstermiştir. Ancak bu

⁸⁴ Wendy Wood ve Alice H. Eagly, "A Cross-Cultural Analysis of the Behavior of Women and Men: Implications for the Origins of Sex Differences", *Psychological Bulletin*, 128 (5), 2002, s. 710

⁸⁵ *Ibid.*, s. 717

⁸⁶ Lorber, *op.cit.*, s. 24

⁸⁷ Bland, *op.cit.*

noktada, gelişmiş endüstriyel ülkelerde yaşayan ailelerde cinsiyet ayrımcılığı oranlarının gittikçe azalmaya başladığını belirtmek gerekmektedir. Gerçekten de, yakın zamanlarda endüstriyel toplumlarda yürütülen araştırmalar, çocuk yetiştirme pratiklerinde cinsiyet ayrımcılığının, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere kıyasla azaldığını göstermiştir. Örneğin, Kuzey Amerika ve diğer Batılı toplumlar üzerinde yapılan araştırmalara göre, günümüzde bu toplumlarda ebeveynler çocuklarının cinsiyetlerine göre farklı roller benimsemelerine daha az önem vermektedirler. Bunun en önemli sebepleri, artan eğitim imkanları ve üretim şekillerindeki değişimler dolayısıyla, fiziksel güce duyulan ihtiyacın azalması, ve dolayısıyla iş hayatında kadınların da erkeklerin yapabildiği bütün işleri yürütebilecek duruma gelmeleridir. Bu doğrultuda bu toplumlarda cinsiyetlerin sosyal prestij yönünden farklılıkları ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla, günümüzde modern toplumların çoğunda cinsiyetlerin eşitliği fikri yayılmakta ve bu doğrultuda çocuk yetiştirme pratiklerine yansıyan cinsiyet ayrımcılığı içeren bakış açıları, tam olarak ortadan kalkmasa da, zayıflamaktadır.⁸⁸

ii. Çocukların Cinsiyet Sosyalleşmesine Yönelik Kuramlar

aa. Sosyal Öğrenme Kuramı

Albert Bandura tarafından ortaya atılan ve her toplumda ebeveynlerin çocuklarının cinsiyetine göre farklı muamelede bulunduğu olgusundan yola çıkan bu kuram, çocuklarda cinsiyet kimliğinin gelişimini açıklamaya yönelik olarak, edimsel koşullanma, model alma ve taklit etme süreçlerinin üzerinde durmaktadır. Bu süreçlerden ilki olan edimsel koşullanmaya göre,

⁸⁸ Ibid.

ödüllendirilen davranışlar pekişmekte, cezalandırılanlar ise sönme eğilimindedir. Bu bağlamda, ebeveynler, cinsiyetlerine uygun davranışlarda bulunan çocuklarını ödüllendirirken, cinsiyet beklentilerini yerine getirmeyen çocukları cezalandırmaktadırlar.⁸⁹ Örneğin ağlamak, kız çocukları için olumsuz bir reaksiyonla karşılanmazken; erkek çocuklar ağladıklarında, ebeveynleri tarafından daha güçlü olmaları yönünde ikaz edilmektedirler. Başka bir örneğe göre, atılgan ve saldırgan davranışlar erkek çocuklarda çoğunlukla övgüyle karşılanırken; kız çocuklar erkeklere göre daha sessiz ve itaatkar olmaları yönünde eğitilmektedirler.⁹⁰

Çocukların cinsiyet rollerine sosyalleşmelerini açıklamaya yönelik bu kuramın üzerinde durduğu ikinci öğrenme süreci, model alma ve taklit etmedir. Buna göre, bihassa 0-6 yaş döneminde çocuklar, en fazla zaman geçirdikleri kişiler olan anne ve babalarını model alarak, onları taklit etme eğilimindedirler. Cinsiyet rolleri açısından, genellikle kız çocuklarının annelerini, erkek çocukların ise babalarını model aldıkları tesbit edilmiştir.⁹¹

Zehra Dökmen, “sosyal öğrenme kuramına göre, cinsiyet rol beklentilerinin çok açık olarak tanımlandığı ve katı bir şekilde uygulandığı toplumlarda (örneğin, Doğu toplumlarında), bir cinsiyetteki tüm modellerin davranışları arasında büyük tutarlılık olduğunu” belirtmektedir.⁹²

Bu doğrultuda, bu tutarlı modellerin varlığı ve uygun davranışların pekiştirilmesi yoluyla geleneksel cinsiyet rolleri bir kuşaktan diğerine aktarılmakta ve böylece sürekliliği sağlanmaktadır.

⁸⁹ Burr, *op.cit.*, s. 41-42

⁹⁰ Dökmen, *op.cit.*, s. 54-55

⁹¹ *Ibid.*

⁹² *Ibid.*, s. 57

bb. Bilişsel Gelişim Kuramı

Lawrence Kohlberg tarafından geliştirilen bu kurama göre, anne-baba davranışlarıyla ortaya konulan cinsiyet rollerinin çocuk tarafından içselleştirilmesinde 2-7 yaş arası dönem büyük önem arz etmektedir. Bu süreç boyunca çocuklar, anne ve babalarına dair belli farklılıkları gözlemleyerek, sonucunda kendilerini kadın ya da erkek olarak etiketleme ve cinsiyetlerine uygun davranışlarda bulunma eğilimindedirler. Kurama göre bu eğilim, diğerleri tarafından ödüllendirilmekten ziyade, çocuğun bilişsel bir tutarlılığa duyduğu ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Buna göre, çocuklar çevrelerindeki erkek ve kadın rollerini gözlemleyerek, nasıl kadın ve erkek olunacağını öğrenmekte ve kendilerini bu yolla kategorize ederek, içinde yaşadıkları çevreyle ilişkilerinde tutarlı ve dengeli bir görüş oluşturmaktadırlar.⁹³ Kısaca, bu kuramda (en fazla zaman geçirilen bireyler olan ebeveynleri) gözleyerek öğrenme ve model alma süreçleri, cinsiyet kimliklerinin gelişiminde önemli bir yer arz etmektedir.

Kohlberg, çocukta cinsiyet kimliğinin oluşum sürecini üç döneme ayırmaktadır: ‘Cinsiyet etiketlenmesi’, ‘cinsiyetin kararlılığı’ ve ‘cinsiyetin değişmezliği’. 2-3,5 yaş arasını kapsayan ilk dönemde çocuklar öncelikle insanların iki cinsiyetten birinin üyesi olduğunu kavramaya başlamaktadırlar. Ancak bu dönemde kadın ve erkek olmak, çocuklar için sadece isimlerden ibarettir. Yani, belli özellik ve davranışları henüz kesin olarak kategorilendirmemişlerdir. 3,5-4,5 yaş arasından oluşan ikinci dönemde, çevrede gözlenen belli davranış ve özellikler, cinsiyetlerle özdeşleştirilmektedir. Ve bu yolla, cinsiyetlerin sürekli olduğu ve şartlara göre değişmediği fikri çocuğun zihninde gelişmeye başlamaktadır. 4,5-7 yaş arası süreci kapsayan üçüncü ve son dönemdeyse, çocuklar bir kişinin fiziksel görünümünün değişmesine rağmen, cinsiyetin değişmeyeceği fikrini içselleştirmektedirler. Bu paralelde, kendilerinin de bir

⁹³ K. Bussey ve A. Bandura, “Social Cognitive Theory of Gender Development and Differentiation”, *Psychological Review*, 106 (4), 1999, s. 677

cinsiyeti olduğunu farkededen çocuklar, bundan böyle bu cinsiyete uygun davranışlar ortaya koyma eğilimindedirler.⁹⁴

cc. Cinsiyet Şeması Kuramı

Bu kuram, sosyal öğrenme ve bilişsel gelişim kuramlarının temel görüşlerini biraraya getirmektedir. Buna göre “kuram, çocuğun kendilik bilgisi de cinsiyetlere dahil tüm bilgisini kültürün kadınlık ve erkeklik tanımlarına göre kodlamaya ve organize hazır oluşundan kaynaklandığını kabul etmesi dolayısıyla bilişsel gelişim kuramına, bilişsel cinsiyet şeması temelinde bilgi işleminin toplumun cinsiyet ayrımcısı uygulamalarından kaynaklandığını ileri sürmesiyle de, sosyal öğrenme kuramına benzemektedir.”⁹⁵

Sandra Bem tarafından ortaya atılan bu kuram, çocukların, geliştikleri ortam içindeki kadınlık ve erkeklik tanımlarını bilişsel olarak oluşturdukları cinsiyet şeması yoluyla kodlayıp düzenlediği tesbitinde bulunmaktadır. Bu şemanın işleme düzeni, belli davranış ve özellikleri ‘kadınsı’ ve ‘erkeksi’ olarak kategorilendirmek ve kişinin kendisini de bu kategorilerden birinin üyesi olarak kabul ederek, ona uygun davranışlar sergilemesi üzerine kuruludur. Bu doğrultuda, çocuklar cinsiyetlerle ilgisi olmayan çeşitli nesne ve özellikleri de kadınsı ve erkeksi olarak sınıflandırma eğilimine girmektedirler. Bem’e göre, örneğin, ‘nazik’ ve ‘bülül’ gibi özellikler kadınsı olarak etiketlenirken, ‘atılgan’ ve ‘kartal’ gibi isimler erkeksi olarak nitelenmektedir. Bu durum, kurama göre ‘cinsiyetleri ayırıştırma/tipleştirme’ olarak

⁹⁴ *Ibid.*

⁹⁵ Dökmen, *op.cit.*, s. 64

adlandırılmaktadır. Buna göre, bireyler dünyayı cinsiyet şemaları doğrultusunda iki cinsiyetli olarak algılamaktadırlar.⁹⁶

Kurama göre, çocukluk döneminde ortaya çıkan ve gelişen bilişsel cinsiyet şeması, esas olarak çocuk yetiştirme pratikleri yoluyla ebeveynler tarafından sergilenen cinsiyet ayrımcılığından etkilenmektedir. Bem, ebeveynlerin çocuklarına yönelik cinsiyet ayrımcılığı yapan davranışlarını sınırlaması durumunda, çocukların daha az cinsiyetleri ayırtıran bireyler olabileceklerini belirtmektedir.⁹⁷ Dökmen, Bem'in toplumsal cinsiyet şeması olmayan çocuklar yetiştirmek için önerdiği iki stratejiyi şu şekilde özetlemektedir:

İlk strateji, anababaların çocuklarına cinsiyete bağlı biyolojik farklılıkları kültürün cinsiyetle ilgili çağrışımlarını vermeden öğretmeleridir. Bu, örneğin, çocuklara kişinin kadın ya da erkek oluşunun sadece üremede farklılık yarattığı anlatılarak, toplumsal cinsiyet şemalı kitaplar okutulmayarak sağlanabilir.

İkinci strateji, anababaların, çocukları kültürün cinsiyetle ilişkili çağrışımlarını öğrendiklerinde bunu yorumlamalarında kullanabilecekleri alternatif şemalar oluşturmalarıdır. Örneğin, bunun için de gruplar arası farklılıkların çok az olmasına karşın, kişiler arası farklılıkların çok olabileceğini ifade eden bireysel farklar şeması yerleştirilebilir. Bu şemayla çocuk, insanlar arasındaki farklılıkların cinsiyetten değil, bireysel farklardan kaynaklandığını görebilir. Örneğin, çocuğa lezzetli yemek yapmanın cinsiyetten bağımsız bir beceri olduğu, ilgilenen kadınların da erkeklerin de mutfak işlerinde usta olabilecekleri örneklerle anlatılabilir. Ya da makinelerden anlamanın sadece bir erkek işi olmadığı söylenebilir.⁹⁸

dd. Cinsiyet Şemasıyla Bilgi İşleme Kuramı

C. L. Martin tarafından önerilen bu kuram da, cinsiyet şeması kuramında olduğu gibi, çocukların cinsiyet kimliklerinin oluşumu sürecinde, cinsiyetlere dair bilişsel bir şema

⁹⁶ Sandra L. Bem, "Gender Schema Theory and Its Implications for Child Development: Raising Gender-schematic Children in a Gender-schematic Society", *Signs*, 8 (4), 1983, s. 603-604

⁹⁷ *Ibid.*, s. 609

⁹⁸ Dökmen, *op.cit.*, s. 68-69

geliştirdikleri iddiasını taşımaktadır. Ancak, bu kuramın diğer kuramdan farkı, çocukların cinsiyetlere dair bilgileri işledikleri üç ayrı tip şemanın bulunduğu varsayımdır.⁹⁹ Dökmen, bu şemalardan şu şekilde bahsetmektedir:

Birinci tip şema ‘genel cinsiyet şemasıdır’. Bu şema çocuğun nesnelere, davranışları, kişilik özelliklerini ve rolleri gruplaması için gereken genel bilgileri içerir. Bu şemada kadın ve erkeğin birbirlerinden farklı olduğuna ilişkin kalıpyargılar bulunur; her cinsiyetle ilişkili bulunan özelliklerle ilgili listeler vardır, örneğin kızlar dikiş diker, erkekler kamyonla oynar gibi.

İkinci tip şema ‘kendi cinsiyeti şemasıdır’. Bu şemada bireyin kendi cinsiyetine ilişkin bilgiler vardır. Bu şema ilk şemanın daha dar ama ayrıntılı eylem planlarını içerir. Örneğin, birinci şemasından kızların dikiş diktiklerini öğrenen kız çocuğu, cinsiyetiyle tutarlı davranmak için dikiş dikmeyi öğrenmek isteyecektir.

Üçüncü tip şema, ‘diğer cinsiyet şemasıdır’. Bu şema da, diğer cinsiyetin davranışları ve eylem planları bulunur ama kendi cinsiyet şemasındaki gibi zengin ve ayrıntılı içeriğe sahip değildir.¹⁰⁰

Martin, çocuklarda cinsiyet şemalarının gelişiminde hem çocukların hem de çevreye dair (çocukluk döneminde bilhassa ebeveynlerin) özelliklerinin etkili olduğunu belirtmektedir. Yazara göre çocuklar, çevreden gelen yoğun bilgi akışını anlamlı bütünler haline getirerek, çeşitli nesne, olay ve durumları kategorileştirerek algılama eğilimindedir. Öte yandan, çocuğun içinde yaşadığı toplum da cinsiyetlere dair ayrımları sürekli vurgulamaktadır. Çocuk yetiştirmede cinsiyetlere uygulanan farklılıklar, bunların en belirgin örneklerindedir.¹⁰¹

Kurama göre, çocuğun cinsiyetle ilgili bilgileri öğrenip içselleştirmesi iki ayrı dönemde gerçekleşmektedir. Dökmen, bu tesbiti şu şekilde aktarmaktadır:

⁹⁹ C. L. Martin ve C. Jr. Halverson, “A Schematic Processing Model of Sex Typing and Stereotyping in Children”, *Child Development*, 52, 1981

¹⁰⁰ Dökmen, *op.cit.*, s. 75

¹⁰¹ Martin ve Halverson, *op.cit.*

Çocuk ilk dönemde öncelikle cinsiyetin bir kategori olduğunu öğrenir. Çocuk, cinsiyetleri iki gruba ayırır ve bu iki gruba cinsiyet adları verir: Kadın ve erkek. Doğumdan itibaren çocuk, cinsiyetleri birbirinden kolayca ayırmasını sağlayan pek çok özellekle karşılaşır. Örneğin, bu iki grup insanın elbiselerinin, saç şekillerinin, seslerinin, vücut biçimlerinin farklı olduğunu algılar. Bu ayrı özelliklerin farkına varan çocuk bu iki grup insanın erkek ya da kadın olarak isimlendirildiğinin de farkına varır ve kendi de bu isimleri kullanır. Ayrıca çocuk bu iki cinsiyetten birinin kendi grubundan olanları tercih etme eğilimi gösterir.

İkinci dönemde, çocuk cinsiyet kalıpyargılarını öğrenir. Çocuk sadece kadını ve erkeği ayırmayı, adlandırmayı ve kendinin de o gruplardan birine ait olduğunu öğrenmez; bunların yanı sıra her cinsiyetle ilişkilendirilen bazı özellikler olduğunu da öğrenir. Kadın yemek yapar, erkekler kavg eder, gibi.¹⁰²

¹⁰² Dökmen, *op.cit.*, s. 77-78

2. BÖLÜM - ARAP TOPLUMSAL YAPISI ve CİNSİYET ANLAYIŞI

Çalışmada Arap toplumu olarak adlandırılan insan popülasyonuna dair kültürel unsurlardan biri olan çocuk yetiştirme pratiklerinin, bu toplumdaki cinsiyetlerin oluşumundaki rolü incelenmektedir. Dolayısıyla, bunun için öncelikle, farklı ülkelerde yaşayan, ve farklı alt kimliklere dahil olan Arap insanların çocuk yetiştirme geleneklerinin ve cinsiyet anlayışlarının birbirleriyle ne derece örtüştüğü, başka bir ifadeyle, ulaşılabilecek sonuçların Arap toplumu olarak tanımlanan insan popülasyonuna hangi oranda genellenebileceği sorusunun cevabını verebilmek gerekmektedir. Bu doğrultuda, bu bölümde, öncelikle Arap sosyo-kültürel yapısını oluşturan farklı unsurların incelenmesine girişilecek; ardından, bu yapıların, çocuk yetiştirme gelenekleri ve cinsiyet anlayışları açısından birliği sorgulanacaktır.

A. ARAP TOPLUMSAL YAPISINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Körfezle Atlantik arasındaki bölgede yaklaşık 5.25 milyon kare millik bir alana yayılmış olan Arap Dünyası, 21 ülke ve çoğunluğu gençlerden oluşan, 200 milyondan fazla bir nüfusa sahiptir.¹⁰³ Bu Arap nüfusu, tarihsel olarak ortak toplumsal ve kültürel özellikleri paylaşan insanlar olmaları, geçmişten gelen bir sosyo-kültürel mirası sahiplenmeleri ve çoğunlukla geleceğe dair çoğunlukla ortak hedefler taşımaları dolayısıyla, farklı ülke sınırları dahilindeki mevcudiyetlerine rağmen, ortak bir toplum olarak tanımlanmaktadırlar. Ancak, Orta Doğu olarak tanımlanan bölgede çoğunluğu oluşturan Arap varlığı, belli başlı sosyo-ekonomik, kültürel, siyasal, etnik ve dinsel farklılıkları ihtiva ediyor olması sebebiyle ‘heterojen’ bir yapı

¹⁰³ Halim Barakat, *The Arab World: Society, Culture and State*, (California: University of California Press, 1993), s.12

özelliği göstermektedir.¹⁰⁴ Dolayısıyla, bu kısımda öncelikle Arap toplumsal yapısını karmaşıklaştıran etkenler ve bu toplumu oluşturan farklı unsurlar üzerinde durulacaktır.

I. Coğrafya Yapıdan Kaynaklanan Farklılıklar

Arap toplum yapısını belirleyen etmenlerden ilki ve en önemlisi, bu insanların yaşadığı ortamda geçerli olan çevresel faktörlerdir. Dolayısıyla, bu etkenlerin toplumsal yapıyı nasıl şekillendirdiğini incelemeyen önce, bölgenin çevresel koşullarının ele alınması gerekmektedir. Ardından, bu yapıya bağlı olarak ortaya çıkan farklı toplumsal gruplar ve topluluklar incelenecektir.

Barakat, Arap nüfusunun yaşadığı coğrafyanın özelliklerini şu şekilde ortaya koymaktadır:

Arap yaşam sahası, Doğu'da Körfez ve İnan sınırındaki Zagros Dağları'ndan başlayarak, Batı'da Atlantik Okyanusu'na; Kuzey'de ise Türkiye sınırındaki Toros Dağları'ndan Güney'de Sahra boyunca Orta Afrika'ya kadar uzanmaktadır. Bu geniş bölge, dünya üzerinde birbiriyle en fazla çelişen doğal bitki örtüleri, jeolojik ve topoğrafik özellikler, iklim yapıları ve yerleşim modellerine de ev sahipliği yapmaktadır. Örneğin, bu arazinin %80'lik bir bölümünü kaplayan, insan nüfusunun en seyrek olduğu çöl ve yarı-çöl bölgeleri, yüksek sıcaklık arz eden ve yağış oranlarının hayli düşük olduğu kurak bir iklim özelliği gösterirken; Akdeniz'i de kapsayıp, Kızıl Deniz'den Arap Denizi'ne ve Körfez'e kadar uzanan kıyı şeritlerinde basınç düşük olduğundan, kışları yağışlı, yazları ise yağışsız ve sıcak, çoğunlukla ılıman bir iklim özelliği gözlenmektedir. Bunlar dışında, Mağrip, Verimli Hilal ve Arabistan boyunca, yüksekliği 492 metre (1500 feet)'i geçmeyen platolara da rastlamak mümkündür. Bunlara ek olarak, büyük dağ sıraları, ekilebilir arazilerle kıyı şeritlerini, kurak çöllerden ayırmaktadır.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Yine de, nüfus her Arap ülkesinde aynı ölçüde karışık değildir: örneğin Mısır ve Tunus, diğerlerine nazaran daha homojen bir yapı arz ederken; Suriye, Cezayir, Arap Yarımadası'ndaki ülkeler ve Fas, heterojenliğe doğru bir geçiş özelliği göstermekte; son olarak, Lübnan ve Sudan, tüm Arap ülkeleri içinde, etnik, dinsel, tribal, bölgesel, yerel ve benzeri komünal farklılaşmalar açısından, nüfusları en karmaşık olan ülkelerdir. (Kaynak: Barakat, *op.cit.*, s.16)

¹⁰⁵ *Ibid.*, s.27

Barakat'a göre, Arap yaşam alanı, kara alanları dışında su kaynakları itibariyle de kendine has bir görüntü arz etmektedir:

Bir yanda, dünyanın en verimli nehirleri olan Nil, Fırat ve Dicle, bu bölgede bulunurken; diğer yanda, bilhassa iç bölgelerde, su kaynaklarına uzak dağlık araziler mevcuttur. ... Son olarak, dağlara, steplere ve platolara eşlik eden ufak vadiler ve ovalar, Arap yaşam alanının değişik bölümlerinde kendini göstermektedir. Bunlar dışında, seyrek de olsa, deniz seviyesinden 395 metre alçakta kalan Ölü Deniz gibi, alçak alanlara rastlamak da mümkündür. ... Birbirinden bu derece farklı çevresel şartlar, tarihsel olarak, yine birbiriyle çelişen farklı yaşam şekilleri, ve bunlara bağlı olarak da birbirinden farklı kültürel kimliklerin ve uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁰⁶

Philip K. Hitti bu çevresel faktörlerin Arap toplumsal yapısındaki farklılıkların oluşumundaki en önemli ve belirgin katkısının “Bedevi-Hazari ayrımının doğması” olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁷ Gerçekten de, göçebe bir nitelik gösteren Bedevi toplulukları, iklim ve bitki örtüsü açısından kurak bir yapı arz eden çöllük arazilerde yaşarken, yerleşik topluluklar olan Hazarilerse, köy ve kentlerde yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu noktada, yerleşik nüfusun da üretim özellikleri ve yaşam kültürü açısından kendi arasında köylüler ve kentliler olarak ikiye ayrıldığını eklemek gerekmektedir. Dolayısıyla Arap toplumunun heterojen yapısını ortaya koyan ilk ve en yaygın ayrım, ‘bedevi’, ‘köylü’ ve ‘kentli’ farklılaşması olmaktadır. Bu doğrultuda, ilerleyen kısımda, bu farklı grupların belirgin özellikleri ve diğerleriyle aralarındaki farklar ve benzerlikler üzerinde durulacaktır.

¹⁰⁶ *Ibid.*, s.28

¹⁰⁷ Philip K. Hitti, *History of the Arabs*, (New York: St.Martin's Press, 1973), s.23

a. Bedevi Topluluklar

Bedevilik, çoğu kaynağa göre ‘Arap’ kavramıyla bir tutulmaktadır. Bunun en önemli sebebi, Arap isminin tarihte ilk olarak (Asurlu kaynaklarca) İ.Ö. 854’te bugün Arap sahası olarak adlandırılan bölgede ve Suriye çöllerinde yaşamakta olan bedevileri tanımlamak için kullanılmış olmasıdır. Bu sebeple, bilhassa Oryantalist bakış açısında Arap sözcüğü hala çöl ve develeri çağrıştırmaktadır. Ancak, Bedevi-Arap eşleştirmesi, Hz.Muhammed dönemiyle birlikte yerleşik yaşamın teşvik edilmesi ve zaman içinde yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümlere paralel olarak toplumun da değişmesiyle bu niteliğini yitirmiştir.¹⁰⁸

İşte Arap sözcüğünün çıkış noktası olan Bedeviler, “kimilerine göre hem medeniyete dair herşeye muhalif, hem de Arap çoğunlukça benimsenen ortak kültürel değer ve normlardan tamamen farklı özellikler gösteren topluluklar olarak tanımlanırken; bu görüşe karşı çıkanlar Bedeviler’i, bağımsızlık ruhu, birliktelik ve cömertlik gibi Araplara has belli başlı karakteristikleri gösteren tipik temsilciler olarak nitelendirmektedir.”¹⁰⁹ Bedevi kavramı, esas olarak, toplumsal organizasyonu dolayısıyla çölde¹¹⁰ pastoral ve kabilesel bir örgütlenme kurmuş topluluklar için kullanılmaktadır.¹¹¹ Bu tarz bir yaşam örüntüsü, çöl ortamının zorlu ve kendine has koşullarına uyum sağlayabilmek için gösterilen uzun soluklu bir çabanın sonucu olmuştur. Örneğin, sürekli yer değiştirmek, yaşam için gerekli olan su ve yiyecek arama ihtiyacının zorunlu bir getirisidir. Benzer şekilde, belli başlı kurumlar ve organizasyon şekilleri de yine çöle has savunma ve kıt kaynakları bölüşme gereksinimleri sonucu doğmuştur. Dolayısıyla da, insan yaşamı açısından zorlu şartlar içeren çevresel yapı, nihayetinde dayanışmaya dayalı, ancak belirli bir ölçüde bireysel özerkliğe de imkan tanıyan kabilesel bir

¹⁰⁸ Raphael Patai, *The Arab Mind*, (New York: Charles Scribners Sons, 1983), s. 12

¹⁰⁹ Barakat, *op.cit.*, s.49

¹¹⁰ Türkçe’deki ‘çöl’ sözcüğünün Arapça karşılığı ‘badia’dır.

¹¹¹ *Ibid.*, s.50

örgütlenmeyi zorunlu kılmıştır.¹¹² Bedeviliğin oluşumundaki bu çevre etkisini değerlendiren İbn-i Haldun da, bedevi toplulukları, “yaşamlarını sürdürebilmek gayesiyle kıt imkanların üstesinden gelebilmek için elele vermiş, basit pastoral yaşam süren, savaşçı yönlerini öne çıkaran ve dönemselsel olarak tarımla uğraşan topluluklar” olarak tanımlamaktadır.¹¹³

Raphael Patai’ye göre, Bedevi gruplar arasında en çok göçebe özellikler arz eden topluluklar, esas uğraşları deve yetiştiriciliği olan ve çoğunlukla çölün iç kısımlarında yaşayan topluluklardır. Bir diğer grupsa, koyun ve keçi yetiştiren ve diğerlerine göre, daha az yer değiştirip, çölün çevre kesimlerinde yaşamayı tercih edenlerdir. Yine bedevilik kapsamında ele alınabilecek son topluluksa, zaman zaman yer değiştirmekle birlikte toprak ekimiyle de uğraşan, dolayısıyla yarı göçebe yarı yerleşik özellik gösteren Arap topluluklarıdır.¹¹⁴ Sayıları eskiye göre azalsa da, günümüzde de varlıklarını sürdüren bedevi topluluklardan Arabistan, Suriye Çölü, Sina Çölü, Sudan ve Somali’nin diğer bölgeleri ve büyük Sahra’da yaşamakta olanlar çoğunlukla yer değiştiren göçebelerden oluşurken; yarı göçebe olanlar, Arap dünyasının diğer bölgelerine dağılmışlardır.¹¹⁵

Barakat, bedevi toplumsal örgütlenmesinin temel özelliklerini de şu şekilde izah etmektedir:

Bedevi örgütlenmesi, ‘kabileye bağlılık’ esasına göre düzenlenmiştir. Baba soyuna bağlılık, kan ve ortak yaşama dayanmaktadır. Bu örgütlenme, en dışta ‘kabile’, ardından ‘*hamula*’, sonrasında geniş aile ve en içte çekirdek aile’ye doğru gitmektedir. Bu örgütlenmenin merkezinde, gündelik faaliyetleri işbölümü yoluyla icra eden ve kendi hayvanlarının sahibi olan geniş aile bulunurken, bunun dışında, kendilerini aynı baba soyuna dayandıran birkaç geniş ailenin biraraya gelmesiyle oluşan *hamula* bulunmaktadır. Bu örgüt içinde kararlar, farklı ailelerin uzlaşısıyla alınır. Dolayısıyla, bu yapıda eşitlik esastır. En dıştaki kabile ya da aşiret ise,

¹¹² Charles Lindholm, *The Islamic Middle East*, (Cambridge: Blackwell, 1996), s.19

¹¹³ Barakat, *op.cit.*, s. 50

¹¹⁴ Raphael Patai, *Society, Culture and Change in the Middle East*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1969), s.17

¹¹⁵ Barakat, *op.cit.*, s. 50

çoğunlukla 5 *hamuladan* oluşur. Bunlar da, tarihi çok eskilere gitmekle birlikte, ortak bir atadan geldiklerini varsaymaktadırlar. Kabilenin görevi esas olarak, diğer kabilelerle ilişkileri yürütmek üzerine kuruludur. Bu düzeyde kabile, bir kabile meclisinin önerilerini her zaman dikkate alan bir şeyh ya da emir tarafından yönetilmektedir. Bedevi örgütlenmesinde, bazı bölgelerde farklı aşiretlerin biraraya gelmesinden oluşan konfederasyonlara da rastlanabilmektedir. Bedeviler, kendi içlerinde eşitlik ve dayanışmaya dayalı ilişkiler kurarken, farklı kabileler arasındaki ilişkiler esas olarak ‘soyluluk’ esasına göze düzenlenmektedir.¹¹⁶

Modern ulus devlet yapısının dünyanın her yerinde olduğu gibi, Arap coğrafyasındaki göçebe yaşam üzerinde de yıkıcı etkileri olmuştur. Gerçekten de, Berger’in belirttiği gibi, “başta iletişim imkanlarının artışı olmak üzere, bölgede petrol endüstrisinin ve kentlerle alışverişin gelişimi gibi modern yaşam unsurları”, bedevilerin ilkel yaşamlarından vazgeçmeleri için önemli bir baskı oluşturmuştur.¹¹⁷ Bunlara ek olarak, 20.yy’ın ikinci yarısından itibaren bazı Arap ülkeleri çeşitli yerleşim projeleri yoluyla bu grupları ikna etmeye de çalışmaktadırlar. Bu koşullar altında, Tunus, Ürdün gibi ülkelerde bedevi yaşam neredeyse tamamen yok olurken, Suudi Arabistan, Sudan ve Yemen gibi ülkelerde hala dışkapalı yaşayan göçebe bedevi toplulukları bulunabilmektedir.¹¹⁸

b. Köylüler

Köylü nüfusu uzun dönemler Arap nüfusunun çoğunluğunu meydana getiren topluluk olmuştur. Bu nüfusun baskın olduğu Mısır, Sudan, Fas ve Yemen gibi ülkeler, günümüzde de tarımsal ülkeler olarak anılmaya devam etmektedirler. Tarımsal üretimin geçerli olduğu kırsal

¹¹⁶ *Ibid.*, s.50-51

¹¹⁷ Berger, *op.cit.*, s.44

¹¹⁸ Barakat, *op.cit.*, s.54

yaşamda, toplulukları biraraya getiren bağ akrabalık bağı değil, işlenen topraktır. Dolayısıyla köyde yaşayan gruplar birbirlerine ürün aldıkları toprak dolayısıyla yakındırlar.¹¹⁹

Köydeki sosyal örgütlenme, geniş ailelerin karmaşık karşılıklı ilişkiler ağından oluşmaktadır. Arap dünyasındaki birçok köyün ‘*beit*’, ‘*kafr*’ ya da ‘*beni*’ isimleriyle anılması, tarım topluluklarıyla bedevi kabileler arasındaki tarihsel bağlantıdan kaynaklanmaktadır. Gerçekten de, bu ilişkiler günümüzde de bazı bölgelerde varlığını hissettirmektedir. Örneğin, Yemen’deki zorlu çevre koşulları, kanbağlılığı, kabilesel çatışmalar, patrirarşik ilişkiler ve endogam evlilikler gibi bedevi geleneğinde de olan özelliklere sahip tarımcı toplulukların varlığını sağlamıştır.¹²⁰ Yine de köylerdeki temel kanbağı ünitesi kabileden ziyade, geniş ailelerdir. Ve köylerdeki temel sosyoekonomik birim olan ailenin yapısı da toprak ekip-biçme üzerine kurulu ilişkiler ağına dayanmaktadır. Aile üyeleri, tarım işlerini yürütmek üzere, cinsiyet ve yaşa dayalı işbölümünü yerine getirmekle yükümlüdürler.¹²¹

Köylerde, sulama sisteminin doğası da köylerin sosyal örgütlenmesinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Barakat, bu doğrultuda, yağmur suyu ve nehir suyuyla sulanan köy alanlarını birbirinden ayırmak gerektiğini belirtmektedir. Ona göre, Mısır ve Irak gibi nehir sularıyla sulamalı tarım yapılan ülkelerde toplumsal örgütlenme, merkezi planlama, hükümet kontrolü, takım çalışması gibi metodlarla sağlanırken; yağmur sularıyla sulanan toprakların bulunduğu Suriye, Yemen ve K. Afrika’nın çeşitli bölgelerinde, bölgesel otonomi, görelî bir izolasyon ve ayrışmaya rastlanmaktadır. Bunun en önemli sebebi ise, yağmur suyunun bölgesel olarak kontrol edilebilmesidir.¹²²

¹¹⁹ *Ibid.*, 54-55

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ Patai, *op.cit.*, s.283-284

¹²² Barakat, *op.cit.*, s.57

Arap toplumunda bilhassa son dönemlerde, köyden kentlere olan göçlerde büyük bir artış gözlenmektedir. Barakat'a göre, bunun en önemli sebepleri, "kentinde sunduğu iş imkanları, görece zenginlik; köylerde ise, nüfus hızla artarken, kaynakların o ölçüde azalması, gelişmişlik düzeyinin düşük olması, ekilebilir tarım alanlarının azalması ve yetersiz kalması ve toprak paylaşımındaki büyük farklılıklar"dır.¹²³ Bu, bazı akademisyenlerce köylülerin burjuvalaşması, ya da kentlerin köyleşmesi olarak adlandırılmaktadır. Ancak, tıpkı yerleşik yaşama geçen bedevilerin yeni yaşamlarına alışmakta güçlük çekmeleri gibi, birçok köylü de şehir yaşamına adapte olmakta büyük problemler yaşamaktadır. Nispeten eğitim seviyesi yüksek olan köylüler, genişlemekte olan orta sınıfa eklenirken (idarecilik, esnafılık, ücretli işçilik, öğretmenlik, askerlik gibi mesleklerde çalışarak); diğerleri çoğunlukla proleterya, mevsimlik işçi, şöför, çöp toplayıcı olarak şehrin daha gelişmemiş kısımlarında yaşamlarına devam etmektedirler.¹²⁴

Tüm bu yapısal değişimlerin Arap toplumlarına sonuçları da bilhassa uzun vadeli olmuştur. Örneğin, Hanna Batuta, Arap siyasetinde yükselmekte olan radikal parti ve hareketlerin en çok desteği kente göç eden köylü kesimlerden aldığı tesbitini yapmaktadır.¹²⁵

c. Kentliler

Şehirleri, köy ve kabile ortamından ayıran en önemli fark, nüfusun yoğunluğundan ziyade, sahip oldukları farklı işlevlerdir. Gerçekten de, şehirlerin önemi, ekonomik, siyasi, dini ve kültürel faaliyetlerin merkezi olmalarından kaynaklanmaktadır. Arapça'da şehir sözcüğüne

¹²³ *Ibid.*, s.60

¹²⁴ *Ibid.*

¹²⁵ Hanna Batuta, *The Egyptian, Syrian, and Iraqi Revolutions*, (Washington: Georgetown University, Center for Contemporary Arab Studies, 1984), s.4

karşılık gelen ‘*medina*’ kelimesi de, bunu doğrulayacak şekilde, ‘siyasi ve ekonomik gücün merkezi’ ya da ‘baş idarecinin oturduğu yer’ anlamlarına gelmektedir.¹²⁶ Arap yaşamında, şehirler aynı zamanda dini merkez niteliğindedir. Şehir, tüm bu fonksiyonları artalanı olan köylerde üretilen besin ve ürün fazlasının bu bölgeye taşınmasıyla karşılaşmaktadır. Bu paralelde, Arap ulus-devletlerinde şehirler, köy ve kabileler üzerindeki hakimiyeti doğrultusunda, birleştirici, biraraya getirici bir pozisyona sahiptir.

Barakat’a göre, yüzyılın başında şehirlerde yaşayan insanlar toplam nüfusun %10’unu oluştururken, 1970’lerde bu oran %40’lara ulaşmıştır. 20. yy’ın sonlarında ise bu oranın %70 olduğu tahmin edilmektedir. Bu doğrultuda, Körfez ülkeleri başta olmak üzere, bazı Arap devletleri tam bir kent devlete dönüşürken, Sudan ve Yemen gibi ülkelerde köylerin nüfusu bugün de kentlerin önündedir. Barakat’a göre, Arap kentlerinin ayırıcı özellikleri şunlardır: “Köy-kent göçlerinde ağırlığın genç erkeklerden yana olması; bir ya da iki büyük şehrin diğerlerine baskın olması; şehir planlamasının olmayışı; eski ve yeni şehirler arasındaki farklılıklar; ve son olarak, kentlerde ‘varoş’ olarak nitelendirilen kenar mahallelerin ortaya çıkışı.”¹²⁷

Bedevi örgütlenmesi kabile, köyünki geniş aile iken, kentteki toplumsal örgütlenmenin çekirdeği de mahallelerden ve çeşitli kurumlardan oluşmaktadır. Öte yandan, kabile ve geniş aile yapıları, nispeten daha basit ekonomik ve sosyal örgütlenme biçimleri arz ederken, toplumsal sınıf yapısı, Berger’e göre, kentlerde gelişmektedir.¹²⁸ Aynı şekilde, birbirleriyle içiçe geçmiş farklı işlevler ağı, farklı örgütlenme türlerinin varlığını gerektirdiğinden, bu durum fabrikaların, pazaryerlerinin, idari bürokrasinin, ibadethanelerin, eğitim kurumlarının,

¹²⁶ Barakat, *op.cit.*, s.61

¹²⁷ *Ibid.*

¹²⁸ Berger, *op.cit.*, s.82

kitle iletişim ve ulaşım araçlarının, hastanelerin, eğlence sektörünün, otel ve bilim turistik merkezlerin kuruluşunu da beraberinde getirmektedir.¹²⁹

Son olarak, Arap şehirlerinin farklı toplulukların dinsel, etnik ve sosyoekonomik kompozisyonları uyarınca oluşmuş bir mahalle yapısını barındırdığını belirtmek gerekmektedir. Bu karakteristik, Barakat'a göre, bazı kentlerde yok olmaya yüz tutsa da, çoğu Arap kentinde varlığını sürdürmektedir. Yazar bu durum hakkında şu tesbitlerde bulunmaktadır:

Örneğin, Kahire, eski dönemlerdeki farklı etnik, mezhepsel ve sosyoekonomik gruplaşma şekillerine bağlı ayrımları hala sürdürmektedir. ... Benzer bir şekilde, Beyrut da, bölünmüş yapısını hala devam ettirmektedir. Örneğin, şehir içindeki alt şehirler olarak adlandırılacak altbölümler, Sünniler, Şiiiler, Ortodoks Hıristiyanlar, Maruniler, Dürziler, Ermeniler, Kürtler ve diğer gruplardan oluşmaktadır. Benzer yapılar, Verimli Hilal'deki birçok şehir için de geçerlidir (Örneğin, Şam, Bağdat, Umman, Kudüs, vs.). Öte yandan, Kuzey Afrika'daki hemşehriklikler daha çok sosyoekonomik farklılaşmalara, eski şehir hemşehriliği ve bazı yerlerde geleneksel lonca sistemine dayanmaktadır. Bazı Kuzey Afrika kentleri, örneğin Tunus, fakir köy göçmenlerinin ve evsizlerin barınağı konumundadır.¹³⁰

II. Toplumsal Tabakalaşma

Orta Doğu araştırmaları literatürüne ait, Arap toplumsal yapısının sınıfsal farklılaşmalar açısından analizine yönelik çalışmaları değerlendiren Barakat, bu konuda temel olarak üç farklı yaklaşıma rastlandığını belirtmektedir. Ona göre, “bunlardan ilki, Arap toplumunu karmaşıklaştıran esas unsurun komünal bölünmeler olduğunu iddia eden, ve bu doğrultuda

¹²⁹ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), s.157

¹³⁰ Barakat, *op.cit.*, s.62

sınıfsal farklılaşmaların belirleyiciliğini sorgulayan çalışmalardır. İkinci gruptakiler, sınıf analizinin Arap toplumunun anlaşılmasında bir yeri olabileceğini savunan, ancak bunun için sınıf olgusunun öncelikle güç ya da statü gibi Weberyen kavramlar ışığında yeniden tanımlanması gerektiğini ortaya atan yazarların eserleridir. Üçüncü gruptakiler ise, sınıf analizinin her koşulda gerekliliğini savunan ve bilhassa Oryantalist çalışmalarda Orta Doğulu toplumlardaki komünal farklılaşmaların merkeze alınması dolayısıyla, sınıfsal çıkar düzenlerinin gölgede kaldığı ve ortaya çıkarılmadığını savunan çalışmalardır”.¹³¹ Bu üç yaklaşıma dair eserlerin değerlendirmesini yapan Barakat, analizlerini şu şekilde özetlemektedir:

Arap toplumunun sınıfsal analizine yönelik üç bakış açısından ilki olan, Arap toplumunun sınıfsal tabakalaşmadan ziyade, esas olarak din, mezhep, kabile, etnisite ya da hemşehrilik gibi komünal bölünmeler üzerinden incelenmesi gerektiği tezini savunan çalışmalar, esas olarak Oryantalist bakış açısını yansıtmaktadır. Gerçekten de, başlangıcından günümüze, Batılı Orta Doğu araştırmacılarının Arap toplumlarının analizinde yararlandığı ölçütler çoğunlukla yukarıda adları geçen komünal ayrılıklar olmuştur. Bu bakış açısına sahip tipik çalışmalar olarak, Carlton Coon’un (1961) “*Karavan: Orta Doğu’nun Hikayesi*” ve Van Niewenhuijze’nin (1977) “*Toplumsal Tabakalaşma ve Orta Doğu*” isimli eserlerini gösterilebilir. Bu çalışmaların ana tezi, Arap toplumlarındaki ayrışmaların Batılı anlamdaki sınıfsal tabakalaşmaya benzemediği yönündedir.

Sınıfsal analiz Arap sosyolojisindeki önemini ele alan ikinci grup yazarlar ise, “*Orta Doğu’da Modernleşmenin Sınıfsal Analizi ve Diyalektiği*” adlı çalışmasıyla James Bill (1963) “*Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da Toplumsal Değişimin Siyaseti*” isimli eseriyle Manfred Halpern ve diğer Batılı ya da Batı’da eğitim almış uzmanlardır. Bu yazarlar, çoğu Oryantalist’in Arap toplumlarını incelerken, sınıfsal analize yer vermemesini eleştirmiş, ve teorik bir perspektif olarak sınıf anlayışından mutlaka yararlanılması gerektiğini iddia etmiştir. Ancak, bunları, son bakış açısına sahip akademisyenlerden ayıran özellik, sınıf analizinin aynı anda az gelişmiş ve gelişmiş toplumlara uygulanabilmesi için, Weberyen kavramlar olan güç ve iktidara atıfta bulunarak yapılması yönündeki düşünceleridir. Dolayısıyla, bu tarz bir bakış açısı, gruplar arasında farklılaşan ve çatışan ekonomik çıkarları merkeze alan Marksist sınıf analizinden ayrılmaktadır. Bu sebeple bu analiz esası, üretim ilişkilerinden ziyade, farklı gruplar arasındaki güç ve iktidar ilişkilerini araştırmak doğrultusundadır.

¹³¹ *Ibid.*, s.73

Arap toplumu için sınıf analizinin geçerliliği hususundaki son görüşse, Marksist toplumsal sınıf anlayışını savunan düşünür ve akademisyenlerden gelmektedir. Bu düşünüşün öncülerinden olan Bryan Turner, “*Marx ve Oryantalizmin Sonu*” adlı çalışmasında, Kuzey Afrika ve Orta Doğu toplumlarına yönelik olarak sınıf analizine girişen herkesin, öncelikle mozaik teori anlayışını bir kenara bırakması gerektiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda, bilhassa 1970’lerden sonra, Marksist sınıf anlayışını Orta Doğu toplumlarına uyarlama çalışmaları hız kazanmıştır. Nicholas S. Hopkins’in “*Bir Tunus Kasabasında Sınıfların Ortaya çıkışı*”, Erik Olin Wright’ın (1978) “*Sınıf, Kriz ve Devlet*”, Mahmoud Abdel-Fadil (1980) “*Nasırizmin Politik Ekonomisi: Kentsel Mısır’da İş ve Gelir Dağılımına Yönelik Politikalar Üzerine Bir Çalışma, 1952-72*” ve Hanna Batatu’nun “*Eski Toplumsal Sınıflar ve Devrim Hareketleri*” isimli eserleri, yine bu kapsamdaki çalışmalara örnektir.¹³²

Buraya kadar ele alınan görüşlerin geçerliliğini sorgulayabilmek ve Arap toplumsal yapısında sınıfsal tabakalaşmanın yerini tesbit edebilmek için, sınıf analizinin odak noktası olan ekonomik düzen ve üretim şekillerinin Arap toplumsal yapısında ne tarz bir özellik gösterdiğini incelemek gerekmektedir. Bu amaçla, ilerleyen kısımda Arap ekonomik düzeninin halihazırda ne tarz özellikler gösterdiği ve günümüzde bu toplumsal yapıya hakim olan üretim şeklinin ne olduğu ortaya konulacaktır.

a. Arap Toplumsal Düzenin Ekonomik Altyapısı

Günümüzde Arap ekonomik düzeni, bilhassa Osmanlı hakimiyetinden kalma geleneksel düzenlemeler ve 19.yy’dan itibaren Batılı toplumların etkilerinin bölgeye yayılması sonucu yaşanan değişimler arasında geçiş özellikleri göstermektedir. Buna göre, Orta Doğu coğrafyasına uzun dönemler, devletin ve hükümdarın mutlak otoritesinin geçerli olduğu ve toprak sahipliğine dayalı bir ekonomik sistem egemen olmuştur. Bu dönem ekonomisinin en temel özellikleri, üretim şekillerinin basitliği ve geniş ailenin hem toplumsal örgütlenmenin

¹³² Ibid, s. 73-74

hem de sosyoekonomik aktivitenin merkezinde olmasıdır.¹³³ Buna ek olarak, bu ekonomik bağlam içinde, toplum, irsi bağılıklara, müşteri ilişkilerine, onur-değer hiyerarşisi sistemine ve toplumun hükümdarın mülkü olduğu anlayışına dayalı olarak işleyen bir yapı olmuştur.¹³⁴ Ancak, Osmanlı hakimiyeti döneminde geçerli olan bu ekonomik yapı, 19.yy'dan itibaren bölgede Batının etkisinin artışıyla çözülmeye başlamıştır. Laurie King-İrani'nin tesbitlerine göre, Batı hakimiyeti sonucu yaşanan dönüşüm, sadece siyasi yapıyı kapsamakla kalmamış, aynı şekilde ekonominin ve toplumun da yapısal bir değişim yaşamasına neden olmuştur. Bu doğrultuda, örneğin, Arap dünyasını Batılı kapitalist dünyaya entegre etme uğraşları, Arap toplumunda bölgesel tüketicilerle Batılı üreticiler arasında bir aracı görevi üstlenen yerel bir burjuvazi başta olmak üzere, yeni sınıfların ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹³⁵ Bu sebeple 19.yy, çoğu Arap tarihçisi için, Arap toplumunda sınıfların ortaya çıktığı ilk dönem olarak anılmaktadır.

Arap dünyasının Batı etkisi altına girmesiyle yaşanan ekonomik dönüşümler, Arap coğrafyasının her bölgesini eşit ölçüde kapsamamış, bu durum da nihayetinde sosyoekonomik yapı açısından heterojen bir düzen oluşmasına neden olmuştur. Bu heterojen yapı ise, Arap toplumunun kendi içinde, sınıfsal ayrışmalardan, üretim şekillerine kadar farklılıklar taşıdığı anlamına gelmektedir. Örneğin, günümüzde Arap dünyasında üç farklı üretim şeklinin, feodalizm, kapitalizm ve sosyalizmin, katı bir şekilde olmasa da hala birarada varolmakta olduğu görülmektedir.¹³⁶ Roger Owen, bunu “kıyı bölgelerinin liman ve ulaşım kanalları yoluyla Batı etkisine daha açık olması dolayısıyla, iç bölgelerden daha gelişmiş bir ekonomik

¹³³ Haim Gerber, *The Social Origins of the Modern Middle East*, (Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1987), s.43

¹³⁴ Barakat, *op.cit.*, s. 76

¹³⁵ Laurie King-İrani, “Kinship, Class and Ethnicity”, *Understanding the Contemporary Middle East*, (Der.) Deborah J. Gerner ve Jillian Scwedler, (Londra: Lynne Rienner Publishers, 2004), s.323

¹³⁶ Barakat, *op.cit.*, s.77

yapı arz etmesine” bağlarken¹³⁷; Samir Amin, toplumsal yapısı, siyasal ve ekonomik örgütlenmesi açısından Arap dünyasını üç bölgeye ayırmaktadır: Arap doğusu, Nil ülkeleri ve Arap batısı. Bu sınıflandırmaya göre, “Nil nehrinin kıyısındaki Mısır toplumunda tarımsal üretim gelişmişken, bunun karşısında, Arap dünyasının doğusu ve batısı, kentlerin ağırlıkta olduğu ticaret yaşamına sahne olmaktadır”.¹³⁸ Gerçekten de, Arap toplumu ekonomik düzeni açısından ele alındığında, değişik bölgelerin konumları ve sahip olduğu zenginlikleri dolayısıyla Batı etkisine açık ya da kapalı olduklarından, kentleşme düzeyi de değişiklik göstermektedir. Kentleşme düzeyindeki farklılaşmalar da, o toplumsal düzende var olan sınıfları çeşitlendirmektedir. Arap toplumunun ekonomik özellikler açısından sahip olduğu bu çeşitlilik, ülke, şehir, bölge, topluluklar ve kişiler düzeyinde gözle görülür ekonomik farklılıklar ve eşitsizliklerin doğmasına yol açmıştır. Başka bir ifadeyle, petrol zengini bir ailenin gelir düzeyiyle, aynı ülkede yaşayan bir işçinin gelir düzeyi arasında uçurum bulunmaktadır. Dolayısıyla, buraya kadar ifade edilen veriler doğrultusunda, Arap toplumsal yapısı ekonomik kriterler ışığında incelendiğinde sınıf ve gelir dağılımı düzeyinde çok katmanlı bir yapı arz etmektedir. Bu da dolayısıyla, farklı sınıflara ve gelir düzeylerine mensup bireylerin değer sistemi ve kültürel yapı açısından da belirgin ölçüde farklılaşmasına neden olmaktadır.¹³⁹

b. Arap Toplumunda Sınıflar

Arap toplumunda halihazırda geçerli olan ekonomik düzen ve toplumsal tabakalaşmaya neden olan diğer etmenlere paralel olarak, üç farklı toplumsal sınıfın varlığından söz edilebilmektedir.

¹³⁷ *Ibid.*

¹³⁸ Samir Amin, “Historical Foundations of Arab Nationalism”, *Arab Society in Transition: A Reader*, (Kahire: American University in Cairo, 1977), s.19

¹³⁹ Barakat, *op.cit.*, s.78

Bunlar, büyük burjuvazi ve seçkinlerden oluşan ‘hakim (baskın) sınıf’; yeni ve eski orta düzeyli burjuvazinin oluşturduğu ‘orta sınıf’; ve son olarak, çalışanlardan oluşan, ‘işçi sınıfı’dır. Bu doğrultuda, sınıf oluşumunun dinamik ve sürekli yenilenen bir süreç olduğunu dikkatten kaçırmadan, Arap toplumunun heterojen yapısını belirleyen unsurlardan olmaları sebebiyle bu üç sınıf ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

i. Baskın Sınıf

Bu sınıfın mensupları, hakim olan üretim şekillerini kontrol eden, üretim araçlarına sahip ve bunların yanısıra mevcut siyasi sistemde etkin olan kesimdir. Zenginlik, güç ve toplumsal prestije sahip olmalarının yanısıra, diğer sınıflarla ilişkileri çoğunlukla sömürü ve baskı üzerine kuruludur. Bu sınıfta yer alanlar, genellikle büyük arazi sahipleri, sermaye sahipleri, büyük işadamları, tacirler, siyasi ve askeri elitler, yüksek dereceli yöneticiler ve memurlar, profesyoneller, dini ulema ve önemli kabile şefleridir.¹⁴⁰

Gamal Hamdan’a göre, örneğin, “gelişmiş ekonomisi dolayısıyla birçok Arap ülkesinden daha karmaşık bir sınıf yapılanmasına sahip Mısır’da, baskın sınıf üç ayrı unsurdan oluşmaktadır: Köylü feodal beyler, dini ulema kesimi ve hükümet eden siyasi bürokrasi”.¹⁴¹ Hamdan, bu yapıyla Mısır’ı, belli zenginliklerin sahibi ama çalışmayan bir azınlık ve esas işleri yapan ancak zenginlikten yoksun bir çoğunluktan oluştuğu tesbitini yapmaktadır. Yine Mısır’a yönelik analizlerde bulunan Anouar Abdel-Malik de, “Mısır’ın Batılı ekonomilere entegrasyon çabalarının sonucunda 1950’lere kadar ülkede ikili bir burjuvazi oluştuğundan” bahsetmektedir. “Bunlardan biri, iktidardaki Wafd partisiyle bağlantıları olan zengin köylü

¹⁴⁰ Berger, *op.cit.*, s.82-83

¹⁴¹ Barakat, *op.cit.*, s.87

entellektüeller ve tüccarlardan oluşan ulusal burjuvazi, diğeriye çeşitli sanayicilerden oluşan yüksek burjuvazi olmuştur. Ancak, 1952'deki devrimin ardından, ikinci gruba giren burjuvazi, yani sanayi burjuvazisi dağılmış ve yerine, bürokratik ve yönetici elitler, toptancı tüccarlar, kapitalist girişimciler ve çeşitli profesyonel şirketlerin yöneticileri güçlenmiş ve yeni burjuvazi bunların katılımından oluşmaya başlamıştır.”¹⁴² Barakat da, Abdel-Malik'in bu tesbitini geliştirerek, 1950'lerden günümüze, aynı yapının Suriye, Irak ve Tunus'ta da geçerli hale geldiğini belirtmektedir. Bunlardan farklı olarak Cezayir'de ise, yeni yükselen burjuvazi, kolonyal güçlerin yerine geçerek, ulusal burjuvazi haline gelmiştir. Ancak, Barakat, bu durumun dışında kalan örneklerin varlığından da bahsetmektedir. Buna göre, örneğin, Suudi Arabistan, Körfez ülkeleri, Ürdün, Lübnan ve Fas'ta, aristokratik aileler tekrar iktidarı ellerine geçirmişlerdir.¹⁴³

Son olarak, çeşitli Arap ülkelerinde 20.yy'ın son yarısında yükselmekte olan bu burjuvazinin günümüzdeki durumunu ele aldığımızda, farklı meslek gruplarından oluşan geniş yapının gittikçe daralmaya başladığı dikkat çekmektedir. Gerçekten de, bilhassa petrol zengini ülkelerde burjuvazi, diğer sınıf belirleyenlerinden ziyade artık esas olarak sermaye sahipliği ışığında yeniden tanımlanmaktadır. Barakat, bunu hayli önemli kabul etmektedir; zira, bu zenginlik çoğunlukla Batılı piyasalara aktarıldığından, çoğunlukla üretimden ziyade tüketime yönelik olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla, günümüzde Arap burjuvazisi, yazara göre, tarihiyle kıyaslandığında, dış kontrole ve dalgalanmalara hayli açık bir özellik göstermektedir.¹⁴⁴

¹⁴² *Ibid.*

¹⁴³ *Ibid.*

¹⁴⁴ *Ibid.*

ii. Orta Sınıf

Çoğunlukla eski ve yeni burjuvaziden oluşan orta sınıf, esas olarak büyük kapital sahipleriyle, işçi sınıfı arasındaki pozisyonuna atfen belirlenmektedir. Aynı şekilde, diğer sınıflarla kıyaslandığında, zenginlik ve toprak sahipliği ve üretimi kontrol gücü orta halli bir yapı arz etmektedir. Ancak, başta da belirtildiği gibi, Arap toplumunda orta sınıf, farklı meslek gruplarından ve tarihi açıdan farklı zenginlik unsurlarından oluştuğu için, homojen bir yapı arz etmemektedir. Bu doğrultuda, orta sınıfa mensup gruplar arasındaki en belirgin ayırım, ‘eski burjuvazi-yeni burjuvazi’ ayırımıdır. Buna göre, eski burjuvazi, esas olarak, ufak tüccarlar, dükkan sahipleri, serbest çalışan zanaatkarlar, ve yine bağımsız çiftçilerden oluşmaktadır. Bilhassa kırsal alanlarında, bu sınıfın mensupları, kendileri için çalışan ve kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar üretimde bulunabilen kişileri kapsamaktadır. Kentlerde ise, eski orta sınıf, serbest çalışan zanaatkarlar, dükkan sahipleri, ufak tüccarlar ve küçük çaplı geleneksel ulemadan oluşmaktadır. Ancak, Batı etkisine girilmesinden itibaren, bu sınıfın, diğerlerine nazaran gücünün gittikçe azaldığı gözlenmektedir.¹⁴⁵

Arap toplumunun orta sınıfını oluşturan yeni burjuvazi ise, önemli görevlerde bulunan devlet görevlileri, idareci kesim, öğretmenler, teknisyenler, beyaz yakalılar, askeri görevliler, ve orta ve düşük düzeydeki profesyonellerden oluşmaktadır. Bu yeni burjuvazinin yükselen gücü, esasen, işveren örgütlerinin ve profesyonel organizasyonların, özel şirketlerin ve hükümet yönetiminin gücünün artmasından kaynaklanmaktadır. Bu gelişmeler, teknoloji, eğitim, kentleşme ve mekanizasyondaki ilerlemelere paralel olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sınıfın (yeni burjuvazi) aynı zamanda, ulusal siyasi partilerin ve entellektüel kesimin güçlenmesinde de

¹⁴⁵ Patai, *op.cit.*, s.377-380

önemli katkıları bulunmaktadır. Bilhassa Suriye, Mısır, Irak, Cezayir ve Sudan gibi ülkelerde bu güç etkisini artırmakla kalmayıp, bu sınıf yönetici kesimlere eklenmektedir.¹⁴⁶

Ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, genel nüfusa oranının %5 ila %25 arasında olduğu tahmin edilen orta sınıf mensuplarının, Arap toplumu içindeki heterojen yapısı dikkate alındığında, tek bir sınıfa tekabül edip etmediğine yönelik tartışmalar mevcuttur. Bu bilhassa, aralarındaki ekonomik farklılıklardan dolayı çeşitli problemlerin üstesinden gelebilme noktasında, ortak hareket edememeleri durumunu da beraberinde getirmektedir.

iii. İşçi Sınıfı

İşçi sınıfı Arap nüfusu içinde en kalabalık olan ve iktidar gücünün en uzağında yer alan gruptur. Çeşitli iş kollarında çalışan işçi, köylü, asker, lumpen-proleterya, hizmetli, sokak satıcıları, işsiz, vs. gibi alt kategorilerden oluşan işçi sınıfı mensupları çoğunlukla Arap şehirlerinin varoşlar olarak tabir edilen bölgelerinde yaşamaktadırlar. Tarihsel olarak bakıldığında, bunların arasında en eskileri, topraksız köylülerdir. Bunlar tarih boyunca, herhangi bir sosyal güvenceleri olmadan, arazi sahiplerinin topraklarının ekilip biçilmesinde, ve ürün alınmasında görev almışlardır. Kentlerin büyümesi ve ekonomik imkanların artmasıyla, çoğunlukla şehirlere göç eden bu kesim, yine de eğitimsiz olması ve idari karar alma mekanizmasından uzaklığı sebebiyle, üst sınıflar tarafından domine edilmeye devam etmiştir. Çoğu Arap ülkesinde, marjinal bir statüde bulunan işçi sınıflarının yaşam koşulları, Suriye başta olmak üzere bazı Arap ülkelerinde görece olarak iyileşmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Barakat, *op.cit.*, s.90

¹⁴⁷ Patai, *op.cit.*, s.374-376

Arap toplumlarında endüstriyel üretim tam olarak gelişemediğinden, köylerden kente göç edenler, Batı'daki gibi fabrikalarda çalışmak yerine, daha çok inşaatlarda, giyim eşyaları üretiminde, kamu hizmetlerinde, çeşitli dükkanlarda, ulaşım sektöründe, ve benzeri alanlarda gündelik ücretle ya da maaşla çalışmayı tercih etmektedirler. Yine de, istatistiki çalışmalar, yeni fabrikaların açılmasıyla, sanayi kollarında çalışan işçi sayısının hızla artmakta olduğunu göstermektedir. Bu arada, farklı Arap ülkelerinde işçiler, haklarını aramak ve sosyal güvencelerini sağlamak amacıyla çeşitli işçi örgütlerinin çatısı altında birleşme yolunu tutsa da, gerek siyasi düzenlemeler, gerekse de geleneksel ve kültürel eğilimler sebebiyle, bunların bir güç oluşturabildiğini söylemek zordur. Ancak, bilhassa Mağrip olarak adlandırılan, Kuzey Afrika'daki Arap işçi nüfusunun, Doğu'dakilere göre daha başarıyla örgütlendiğini ve siyasi olarak belli bir güce sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir. Sosyolog Abdullatif al-Mununi, bunu, "1934'ten itibaren yayılan işçi birliklerinin, çıkışından itibaren yabancı güçlere karşı da mücadele görevi üstlenmesi ve bunun sonucunda ulusal hareketlerle işçi hareketlerinin özdeşleşmesine" bağlamaktadır.¹⁴⁸

III. Din ve Mezhepsel Yapılanma

Din, birçok Oryantalist yazarın gözünde Arap toplumsal yapılanmasını belirleyen en önemli etkidir. Bu bakış açısına göre, Arap toplumunun örgütlenmesi dini metinler doğrultusunda düzenlenmiştir; ve din, bu sebeple, bireysel ve grup kimliğinin kaynağı olmuştur. Ancak bu görüş, Arap toplumsal yapısını etkileyen diğer faktörleri gözardı eden, fazlasıyla determinist bir bakış açısıdır. Din, Araplar arasında, kimliğin önemli bileşenlerinden biridir. Ancak, din dışında, sınıf farklılıkları, sosyoekonomik değişkenler ya da yaşamsal faktörlere bağlı

¹⁴⁸ Barakat, op.cit, s. 93

organizasyon farklılıkları gibi başka etkenler de Arap toplumundaki örgütlenmeyi belirlemektedir. Ve bunların önem sıralaması, bölgeden bölgeye değişebilmektedir. Başka bir ifadeyle, bazı Arap topluluklarında din ve mezhepler, toplumsal örgütlenmedeki belirleyiciliği açısından birincil konumda bulunurken, diğer bazı topluluklarda sınıf farklılıkları ya da kabilesel mensubiyet bunların yerini almaktadır. Dolayısıyla, Arap toplumunu oluşturan çeşitli grupların dinsel ve mezhepsel özelliklerinin ele alınacağı bu bölümde, öncelikle, dinin alışılanın aksine, diğer etmenlerden çok farklı bir noktada durmadığının belirtilmesi gerekmektedir.

Arap toplumu, yerleşiklik ve göçebelik, sınıf farklılıkları, ülkesel ve siyasal farklılıklarda olduğu gibi, dinsel mensubiyet açısından da hayli karmaşık bir yapılanma arz etmektedir. Bu çeşitlilik, nüfusun kendi arasında öncelikle iki semavi dinden, İslamiyet ve Hıristiyanlık dinlerinden birinin üyesi olmasıyla başlamakta, ardından bu dinler altında ortaya çıkan farklı mezhepsel bölümlere dahil olmasıyla devam etmektedir. Bu doğrultuda, Arap toplumunu oluşturan nüfusun, öncelikle dini farklılıklar açısından profili incelenecek, ardından bu iki dinin alt mezheplerine dağılımı ele alınacak, ve bu yolla Arap toplumunun dinsel olarak nasıl bir yapı arz ettiği ve hangi dinsel gruplardan oluştuğu ortaya konulacaktır.

a. Müslümanlık

Arap toplulukları arasında en yaygın olan din İslamiyet'tir. Bundan önce çoğunlukla çoktanrıci bir dini inanişaya sahip olan Arap toplulukları, Hz. Muhammed'in peygamberlik görevi üstlendiği 7. yy'dan itibaren, kitleler halinde İslamiyet'i seçerek, bu dine inanmışlardır. Bugün Arap nüfusunun % 90'dan fazlasının dini olan Müslümanlık, Kur'an ve hadisler yoluyla

aktarılan öğretilerinin dışında, ortaya çıktığı dönemin koşullarına uygun olarak, Arap toplumu için, farklı alt kimlikleri aşan bir dini birlik fikri, başka bir ifadeyle ümmet anlayışını da beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda, din, siyasal, sosyoekonomik ve bölgesel özellikleri açısından farklılıklar gösteren çoğu Arap topluluğunu biraraya getiren, bireysel kimliğin ve grup kimliğinin önemli unsurlarından biridir.

Ancak, bu noktada İslam dinini benimseyen Arap nüfusunun, kendi içinde de farklı mezheplere dağıldığını, ve bu sebeple karmaşık bir yapı arz ettiğini hatırlatmak gerekmektedir. Dolayısıyla, siyasi sebeplerle tarih içinde ortaya çıkmış mezhepsel bölünmeler, İslam'ın ümmet bilinciyle aşıladığı birlik duygusu için tarih boyunca bir tehdit oluşturmuştur. İslam dini içinde en kapsamlı mezhepsel bölünmeler, Sünnilik, Şiilik ve Haricilik olarak ortaya çıkmıştır.¹⁴⁹ Bu ayrımın tarihi, dört halife döneminde başgösteren siyasi çatışmalarla başlamış ve zaman içinde mezhepler arasındaki ayrılıklar derinleşmiştir. Ancak, zamanla, İslamiyet'e dair yorum farklılıkları ya da siyasal, sosyoekonomik sebeplerle, bu üç ana mezhep dışında da, büyüklü küçüklü çeşitli mezhepler türemiştir. Bunların en yaygın olanları ve bilinenleri, Mu'tezile, Mürcie, Mücessime, Müşebbihe, Vehhabiye, Cebriye, Hululiye, Neccariye, Noktaviye, İbaziye, Naziye, Batniye, Babiye, Bahaiye, Kaadiyaniye, Dürzilik, Yezidilik, Nusayriye ve Şeyhiye mezhepleridir.¹⁵⁰ Son olaraksa, belli mezhepsel inanışlara bağlı, ancak herhangi bir mezhepte olduğu gibi, din kitapları tarafından belirlenmiş kesin şeriat hükümleri yerine, öncüsü olan şeyhlerin görüşleri doğrultusundaki kurallara dayanan sayısız tarikatlar da ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, bu farklılıklara dayanarak, Arap toplumunun büyük bir çoğunluğunun aynı dini paylaşmasına rağmen, farklı mezheplere ve tarikatlara bağlı olması dolayısıyla, pratikte belirgin farklılıklar sergilediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Şimdi,

¹⁴⁹ Gabriel Baer, "Religious and Ethnic Group", *Man, State and Society in the Contemporary Middle East*, Ed. Jacob M. Landau, (New York: Praeger Publishers, 1972), s.255

¹⁵⁰ "İslâm'da Mezhepler ve Tarikatlar", *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, (İstanbul: Sabah Dış Ticaret ve Pazarlama A.Ş., 1999), Cilt: 4, s.236

genel hatlarıyla, Arap nüfusunu kendi arasında farklılaştıran bu mezheplerden, en yaygın olanları Sünnilik ve Şiilik üzerinde spesifik olarak durulacaktır.

Sünnilik, 'Ehl-i Sünnet' olarak anılan, İslami hükümler için Kur'an ve peygamberin sözlerinden oluşan hadisler dışında kaynak tanımayan ve Halife Ali'yle, Muaviye arasındaki savaşta Ali'nin karşısında yer alan toplulukların mezhebidir. Hanefilik, Şafîlik, Hanbelîlik ve Malikîlik olarak alt kollara ayrılan Sünnilik mezhebi, Arap nüfusunda en sık rastlanılan mezheptir.¹⁵¹ Belli başlı Arap ülkelerinin genel nüfusu içindeki Sünni nüfusu ortaya koymak gerekirse: Irak nüfusunun %42'si, Ürdün'ün %92'si, Lübnan'ın %20'si, Suriye'nin %86'sı, S.Arabistan'ın %97'si, Kuveyt'in %70'i, Umman'ın %92'si, ve Bahreyn'in %40'ı Sünnidir.¹⁵²

İslamiyet kapsamında, Sünnilikten sonra en fazla takipçisi olan ikinci mezhep ise Şiilik'tir. Bu mezhep, halifelik seçimlerinde Ali'nin tarafını tutanlar tarafından ortaya çıkmıştır. Şiiler, ibadet, görüş ve din anlayışları açısından Sünnilikten apayrı bir yol izlemiştir. Örneğin, dini liderliğin 12 imamca yapılması gerektiği inancı, Sünnilik'te yeri olmayan bir inanıştır. Öte yandan, Şiiler ise Kur'an ve hadisleri dini kaynak olarak kabul etmekle birlikte, bunların Sünniler tarafından çarpıtıldığını iddia ettiklerinden, uygulamada farklı özellikler göstermişlerdir. Şiilik mezhebi de, Sünnilikte olduğu gibi, kendi arasında farklı kollara ayrılmıştır. Bunlar, Zeydiye, İsmailiye ve İmamilik'tir.¹⁵³ Yine Şii nüfusunun Arap toplumu içindeki yaygınlığına bakıldığında: Irak nüfusunun %52'si, Lübnan'ın %38'i, S.Arabistan'ın %2,5'i, Kuveyt'in %25'i, Umman'ın, %7'si, ve Bahreyn'in %55'i Şiidir.¹⁵⁴

¹⁵¹ *Ibid.*, s.234

¹⁵² Ömer Turan, *Tarihin Başladığı Nokta Orta Doğu*, (İstanbul: Yazarın kendi yayını, 2002), s.28

¹⁵³ Dankwart A. Rustow, *Middle Eastern Political Systems*, (New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1971), s.20

¹⁵⁴ Turan, *op.cit.*, s.28

b. Hıristiyanlık

Arap toplumları arasında İslamiyet'ten sonra yaygın olan ikinci din Hıristiyanlık'tır. Orta Doğu bölgesinde yaklaşık 4 milyon olduğu belirtilen Hıristiyan nüfusu, esas olarak Lübnan'da bulunurken, bu ülke dışındaki diğer Arap ülkelerinde, Suriye, Ürdün, Irak ve Mısır'da da küçük gruplar halinde yaşamaktadırlar.¹⁵⁵ Ancak, farklı bölgelere dağılmış olan Hıristiyan nüfusu da, İslamiyet'te olduğu gibi, kendi arasında alt kollara ayrılmaktadır. Bu bölünmelerin dayanağı, inanç sistemindeki bazı noktalar açısından birbirinden farklılaşan kiliseler olmuştur.¹⁵⁶ Buna göre, Mısır'da nüfusun %'9'unu oluşturan Kıptiler, Lübnan'da Katolik Maruniler, Suriyeli Hıristiyanlar ve Irak'ta bulunan Kaldaniler, belli başlı Hıristiyan alt gruplarını oluşturmaktadırlar.¹⁵⁷

IV. Etnik Farklılıklar

Arap toplumsal yapısını farklılaştıran etmenler arasında etnisite, en zayıf olanıdır. Zira, kendini Arap olarak tanımlayan gruplar, etnik bağlarından ziyade Arap kimliğini benimsediklerinden, Arapça'yı anadil olarak konuşan topluluklar arasında etnik farklılıklara dayanan ayrılıklar açık değildir.¹⁵⁸ Bu doğrultuda, esas olarak kültürel ve linguistik unsurlar ışığında tanımlanan etnisite, Arap kimliğini kabul eden geniş toplulukların kendilerini tarih öncesinden gelen Adnaniler, Kahtaniler ve diğer kabilelerin soylarıyla bağlantılamaları dolayısıyla, Arap nüfusunu birbirinden ayıran bir unsur olarak göze çarpmamaktadır. Ancak halihazırda, çeşitli Arap ülkelerinin sınırları içinde yaşamlarını sürdüren, ve Araplık kimliği vatandaşı olduğu

¹⁵⁵ Baer, *op.cit.*, s.260

¹⁵⁶ Rustow, *op.cit.*, s.21

¹⁵⁷ Turan, *op.cit.*, s.27

¹⁵⁸ Irani, *op.cit.*, s.316

ülkeyle sınırlı olan, çeşitli etnik gruplanmalar da mevcuttur. Bunların en önde gelenleri, Berberiler, Kürtler, Süryaniler, Asuriler, Yahudiler, Ermeniler ve Sudan'ın güneyinde bulunan Afrikalı çeşitli topluluklardır. Sudan, bu özelliğiyle, diğerleri arasında nüfusu en karmaşık olan ülkedir. Gerçekten de, bugün sınırları içinde 572 farklı kabile ve en az 56 etnik grubu barındırdığı belirtilen Sudan'da, her bölge belli bir etnik grubun kontrolü altında bulunmaktadır. Bu ülke dışında, Fas da %40'a yaklaşan Berberi nüfusuyla diğer Arap ülkeleri arasında etnik farklılıklar açısından özel bir yerde durmaktadır. Kendi aralarında, dialekt farklılıkları gösteren çeşitli alt gruplardan oluşan Berberiler, Cezayir'de de nüfusun %30'unu oluşturmaktadırlar. Bölgede İslamiyet'in yayılmasının ardından gruplar halinde bu dine geçen farklı etnik gruplar, yine de etnik kimliklerini mufahaza etmeyi tercih etmiş ve Araplaşmaktan bilhassa kaçınmışlardır. Buna benzer şekilde, tarihi yapılarını muhafaza etmek isteyen çeşitli etnik gruplar, Arap coğrafyasının doğusunda da Araplaşmadan varlıklarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Ancak, yine de etnik farklılıkların esas yoğunlaştığı bölge Kuzey Afrika olmuştur.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Barakat, *op.cit.*, s.40

B. ARAP TOPLUMUNUN KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ

Giddens'in ifadesiyle "verili bir grubun ayırdedici değerleri, normları ve maddi malları anlamına gelen kültür, (bir toplumun mensubu olan) insanların nasıl giyindiklerini, evlilik gelenekleriyle aile yaşamlarını, çalışma kalıplarını, dinsel törenlerini ve boş zaman etkinliklerini içermektedir".¹⁶⁰ Çocuk yetiştirme pratikleri de, bu etkinliklerin bir parçası olması dolayısıyla, bir toplumda geçerli olan kültürel değer ve normları yansıtmaktadır. Dolayısıyla, bu kısımda Arap toplumunda geçerli olan kültürel değer ve normların ana hatlarıyla sorgulamasına girişilecek, ve bu toplumun heterojen yapısı içinde çocuk yetiştirme ve cinsiyet anlayışları başta olmak üzere belli kültürel örüntülerin yaygınlık düzeyi araştırılacaktır.

I. Arap Kültürel Birliği

Çalışmada incelenen çocuk yetiştirme pratiklerinin Arap nüfusuna ne oranda genellenebileceği sorunsalı, çalışma sonuçlarının Arap toplumunu ne ölçüde yansıttığı sorusuyla paralel olması dolayısıyla, büyük önem taşımaktadır. Bu soruya cevap verebilmenin yolu, türlü farklılıklarına rağmen Arap nüfusunun belli kültür örüntüleri açısından birliğini sorgulamaktan geçmektedir. Bunun için de, çalışılan konuyla direkt ilgili olması dolayısıyla Arap toplumunu oluşturan farklı grupların, 'cinsiyet kültürü/anlayışı' ve 'çocuk yetiştirme' hususuna olan yaklaşımlarının incelenmesi gerekmektedir. Ancak, bundan önce konuya bir temel olması bakımından, belli karakteristikler ve bilhassa çeşitli kültürel pratikler düzeyindeki çeşitli farklılıklarına rağmen,

¹⁶⁰ Giddens, *op.cit.*, s.619, 18.

Arap nüfusunun kültürel örüntüler açısından temelde belli başlı ortaklıkları taşıdığı yönündeki tezlere yer verilecektir.

Arap toplumunu inceleyen birçok yazar, yaşam koşulları, sosyoekonomik ve ulusal şartlarındaki farklılıklarına rağmen, farklı Arap topluluklarını biraraya getiren ortak bir Arap kültüründen ve kimliğinden bahsetmektedir. Ancak bu noktada öncelikle belirtilmesi gereken, Arap kültürel birliği hususundaki görüşlerin dayanak noktalarının akademisyenlere göre değişkenlik gösterdiği'dir. Başka bir ifadeyle, Arap toplumunun analizine yönelen akademisyen ve yazarlardan bu görüşü savunan kimilerine göre, bunun öncelikli sebebi bu toplumda konuşulan dilin birliği iken, kimine göre etken en az dil kadar önemli olan din birliği, kimine göreyse de bu toplumu oluşturan insanların günümüzde farklı ülke sınırları içerisinde yaşamalarına rağmen, bugün dahi ortak sosyopolitik çıkarlara ve ekonomik ideallere sahip olmaları, geçmişteyse ortak bir tarihi paylaşmalarıdır.¹⁶¹ Bu noktada, Arap kültür birliğinin oluşumundaki sebeplere yönelik iddiaların dayanak noktalarından kısaca da olsa bahsetmek gerekmektedir.

Gerçekten de, bir çok yazara göre, belli kültür örüntülerini ve değerlerin Arap nüfusu içindeki yaygınlığını kolaylaştıran en önemli faktör dil birliğidir. Farklı ırksal/etnik kökenlerine, dini inanışlarına, ya da sınıfsal durumlarına rağmen, aynı dili, Arapça'yı konuşuyor olmak, heterojen bir yapı arz eden bu toplumun insanlarını biraraya getiren en önemli güç olmuştur. Arap nüfusunun üzerinde yaşadığı farklı ülkeleri birbirinden ayıran sınırların suni olduğu yönündeki iddialar da güçlerini bu dilbirliği anlayışından almaktadırlar. Yine de, dilin, Arap birliğini sağlamadaki gücü hususunda farklı iddialar bulunmaktadır. Abd al-Aziz Duri ya da Sati' al-Husari gibi akademisyenlerin öncüsü olduğu düşünce adamları, tarih, ekonomi ya da

¹⁶¹ Ancak, unutulmaması gereken, bu iddiaların özünde alt kültürleri dışlamadığı, onun yerine baskın (dominant) bir kültürden, ya da üstkültürden bahsettiğidir.

coğrafya gibi çeşitli etmenlerin varlığını neredeyse hiçe indirerek, Araplık bilincinin oluşmasındaki yegane faktörün dil olduğunu savunmaktadırlar.¹⁶²

Bu yaklaşımı eksik bulan diğer akademisyenler ise, Arap birliğinin sağlanmasında ve belli başlı kültürel pratiklerin yaygınlaşmasında, ortak bir tarih, sosyopolitik deneyimler, ekonomik çıkarlar ve tarihte yer aldıkları yer ve role dair ortak bir hafızadan gelen ulustaşlık anlayışının da, en az dil kadar, etkili olduğunu iddia etmektedirler. Gerçekten de, türlü farklılıklarına rağmen, Arap bireylerinin yaygın eğiliminin de, kendilerini tek bir Arap ulusunun (ya da toplumunun) üyeleri olarak tanımlamak yönünde olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu ulusal birlik anlayışı, tarih içinde yaşanan çeşitli olaylar ve değişen koşullara rağmen varlığını günümüze kadar korumuştur.¹⁶³ Dolayısıyla, heterojen yapısına rağmen, belli başlı kültürel özelliklerin genel nüfus içinde yaygınlık göstermesinin en önemli sebeplerinden biri dilse, diğeri de Arap insanlarına egemen olan bu ulusal birlik anlayışıdır.

Arap toplumunun kültürel yapısına dair çeşitli çalışmalar ve iddialar değerlendirildiğinde, ortak bir dile, (mezhep farklılıklarına rağmen, İslamiyet'in nüfusun %90'ı tarafından benimsenen bir din olması sebebiyle) ortak bir dine, benzeri tarihi ve siyasi deneyimlere, kesişen ekonomik çıkarlara ve geleceğe dair benzeşen ideallere sahip olmaları dolayısıyla, Arap toplumunun bugün belli ülkesel sınırlarla birbirinden ayrılmış görünseler de, ortak kültürel özelliklere sahip olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Zira kültürün beslendiği kaynaklar, insan etkileşimi, sosyoekonomik yapılar, tarihi deneyimler, paylaşılan pratikler ve benzeri unsurlar olduğundan, Arap toplumunu oluşturan insanların tarih boyunca yaşadığı etkileşim, paylaşımlar ve ortaklıklar dolayısıyla, bunların kesişimi sonucu oluşmuş bir Arap kültürü muhtemeldir. Doğaldır ki, bu alışverişten her grubun aynı ölçüde etkilenmesi beklenemez. Aynı şekilde bazı

¹⁶² Barakat, *op.cit.*, s.34

¹⁶³ *Ibid.*

grupların onları diğerlerinden ayıran inanışları, gelenekleri dolayısıyla ortak kültürden farklılıklar göstermesi olasıdır. Bu bağlamda, köylü, kentli, bedevi yaşam tarzları; tarımcılık, tüccarlık gibi sosyal formasyonlar; baskın, burjuva ve işçi sınıfı gibi farklı sınıflar; Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi dinsel yapılanmalar; Sünnilik, Şiilik, Dürzilik, Alevilik, İsmaililik, Kıptilik, Ortodoksluk, Marunilik, Katoliklik ve Protestanlık gibi mezhepsel ayrışmalar; ya da çeşitli etnisiteler de alt kültürleri oluştururken; son olarak, yabancılaşmış entellektüeller, dışlanmış topluluklar ve marjinal hareketler ise karşı kültürleri meydana getirmektedir. Ancak, öncelikle statik olmayan, ve daha önce de belirtildiği gibi altkültürlerin varlığını yadsımayan, farklı gruplar arasında paylaşılan değer ve ortaklıkların sonucu olan bir baskın kültür, her toplumda olduğu gibi kalabalık nüfusu ve heterojen yapısına rağmen kuşkusuz Arap nüfusu için de geçerlidir. Başka bir ifadeyle, daha önce de belirtildiği gibi, türlü farklılıklarına rağmen, bu topluluklar arasındaki etkileşimler sayesinde yayılmış olan, ve toplumsal hafızada yer etmesi dolayısıyla günümüze gelebilmiş bir Arap ortak kültürü de mevcuttur. Şimdi, ortak Arap kültürünün (Arap baskın kültürünün) bilhassa cinsiyet anlayışı açısından hangi özelliklere sahip olduğunun araştırmasına ayrıntılarıyla geçilecektir.

II. Arap Toplumunun Cinsiyet Kültürü / Düzeni

Türköne'nin ifadeleriyle, “bir toplumun kadınlık ve erkeklik tanımları, cinsiyet algıları, stereotipleri, cinsiyet kimliklerinin edinilme süreci, cinsiyet rol ve statüleri ve cinslerarası ilişkilerin düzenlenme biçimleri”nden¹⁶⁴ oluşan ‘cinsiyet kültürü’, o toplumdaki çocuk yetiştirme örüntülerine yansıyan cinsiyet anlayışının da kaynağıdır. Bu doğrultuda, Arap toplumunda ve ailesinde yaygın olan cinsiyet düzeninin ‘kanbağına dayalı erkek egemenliği’

¹⁶⁴ Türköne, *op.cit.* s.2

anlamına gelen ‘klasik ataerkillik’ sistemi olduğunu belirtmek gerekmektedir.¹⁶⁵ Dolayısıyla, çocuk yetiştirme pratikleri, çocuklara belli kadın ve erkek rollerini aşılarken, ve bu doğrultuda cinsiyetlerin toplumsal inşasına katkıda bulunurken, aynı zamanda mevcut cinsiyet anlayışını yansıtmakta ve ondan güç almakta olduğundan, Arap toplumunun yaygın cinsiyet düzeni olan ataerkillik ve erkek cinsiyet rolünün baskınlığı, çocuk yetiştirme pratiklerinde de kendini göstermektedir. Şimdi, bu cinsiyet anlayışının dayandığı kaynaklar ve belirgin özellikleri üzerinde durulacaktır.

Arap toplumsal yaşamında hakim cinsiyet düzeni olan ‘ataerkillik’, farklı akademisyenlerce değişik şekillerde tanımlanmıştır. Bunlardan Suad Joseph, “Arap ataerkilliğini, erkek ve yaşlıların haklarının birincil önemde kabul edilmesi ve bu yapının kanbağına dayalı ilişkiler yoluyla sağlamlaştırılması ve desteklenmesi” olarak tanımlarken, Peter Krauss da, sistemi, “erkekler tarafından kontrol ve domine edilen, bir güç hiyerarşisi” olarak yorumlamaktadır.¹⁶⁶ Halim Barakat ise, “ataerkilliğin geçerli olduğu Arap toplumunun en has özelliğinin geleneksel Arap babanın güç ve sorumluluğu bir figür olarak bünyesinde barındırması, saygı ve koşulsuz itaat beklemesi” olarak açıklamıştır. Barakat’a göre, “baba bu gücünü, toprak, kaynaklar ve gelir üzerindeki hakimiyetinden alırken; bu sistemin günümüzde de sürdürülebiliyor olmasının en önemli sebebi, ailenin hala toplumsal yapılanmadaki temel birim olmasıdır”.¹⁶⁷ Öte yandan, Tucker ve Scihlcer de, “Arap dünyasına hakim olan tek bir ataerkil anlayıştan bahsedilemeyeceğini” iddia etmektedirler.¹⁶⁸ Onlara göre daha özgün bir tez benimseyen Hisham Sharabi ise, “ataerkilliğin esasen geleneksel toplumu yansıtan bir cinsiyet rejimi

¹⁶⁵ Deniz Kandiyoti, “Islam and Patriarchy”, *Women in the Middle Eastern History*, (Der.) Nikki R. Keddie ve Beth Baron, (New York: Yale University Press, 1992), s.32-33

¹⁶⁶ Suad Joseph, “Patriarchy and Development in The Arab World”, *Gender and Development*, Haziran 1996, Cilt:4, No. 2, s. 14

¹⁶⁷ Barakat, *op.cit.*, s.100

¹⁶⁸ Joseph, *op.cit.*, s. 14

olması dolayısıyla, modernitenin eşiğindeki Arap dünyasına hakim olan cinsiyet düzeninin ‘neopatriarşi’ olarak tanımlanması gerektiği” savını ortaya atmıştır.¹⁶⁹

Arap toplumunda geçerli olan ataerkil anlayışın kökleri hususundaki tartışmalar ele alındığında, kimi yazarlar bu sistemi İslamiyet’le birlikte gelen bir yapı olarak tanımlasalar da, yaygın görüş, patriarşinin antik bir cinsiyet düzeni olması dolayısıyla, ilk dönemlerdeki bedevi kabilelerinde de geçerli olduğu, dolayısıyla günümüze o dönemlerden aktarıldığı yönündedir. Gerçekten de, örneğin Tillion, “Orta Doğulu toplumlarda kadınlara uygulanan baskının antik dönemlerden kalma olduğunu” belirtmektedir.¹⁷⁰ Bir başka saptamaya göreyse, esasen erkeğin mallarını ve siyasi çıkarlarını korumaya yönelik olan endogami, İslamiyet’ten uzun zaman önce Arap topluluklarında görülen bir gelenek olmuştur. Bu doğrultuda Tillion, Kur’an’ın, Yahudi ve Hıristiyan topluluklarında bile görülmeyen bir çok yenilik getirerek, kadınlara İslami hukuk yoluyla haklar verdiğini iddia etmektedir. Kız çocuğu katlinin yasaklanması, evlilikte kadına söz hakkı verilmesi, kadının ailenin zenginliğinden pay alması ve miras hakkını elde etmesi gibi yenilikler, bunlardandır.¹⁷¹ Bilhassa İslam’ın ilk dönemlerinde kurulan farklı düşünce okulları, kadınların çocuk bakımına indirgenmiş erkeğine bağımlı rollerinin ötesine geçmeleri ve ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla çeşitli adımlar atmışlardır. Ancak, farklı akademisyenlerin uzlaştığı nokta, Hanefi, Maliki, Henbeli ve Şafi ekollerinden, kabilesel geleneklerden, ve son olarak, bölgedeki Bizans, Sasani ve sonrasında Türk ve Moğol etkilerinden de beslenen İslami yaşam biçiminin, zaman içinde Arap toplumsal yaşamına esasen erkeğin kadına göre daha fazla hakka sahip olduğu bir yapı getirdiği yönündedir.¹⁷² Dolayısıyla, her ne kadar teoride İslami hukuk kadınlara bazı haklar tanısa da, uygulamada bu haklar çoğunlukla görmezden gelinmektedir. Örneğin, İslami hukukta kadına sağlanan mal

¹⁶⁹ Hisham Sharabi, *Neopatriarchy: A Theory of Distorted Change in Arab Society*, (New York: Oxford University Press, 1988), s.3

¹⁷⁰ Nikki R. Keddie, “Introduction”, *Women in Middle Eastern History...*, s.3-4

¹⁷¹ *Ibid.*

¹⁷² Ira M. Lapidus, *A History of Islamic Societies*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1988) s.852-853

edinme ya da miras hakkı, genellikle erkek akrabalarca engellenmektedir. Öte yandan, yine şeriat hukukuna göre, çocuğun bakımından ilk olarak sorumlu olan kişi anne olmasına rağmen, çocuklar belli bir yaşa geldikten sonra resmi velileri öncelikle baba ve onun soyundan olan akrabalar olmaktadır. Son olarak, Baffoun da, İslam dininin teoride tüm insanları eşit kabul etmesine rağmen, günlük yaşamda cinselliğe ve ekonomiye yönelik düzenlemelerin, cinsiyetler arasında bir eşitsizlik yarattığının altını çizmektedir.¹⁷³ Dolayısıyla, bilhassa İslami kuralları medeni hukuk yasaları olarak benimsemiş ülkelerde, patriarşik bir aile hukuku anlayışının hakim olduğu söylenebilmektedir.

Bu noktada, John Esposito, İslami aile hukukunun, diğer konulardaki hukuki düzenlemelerin aksine, en başlardan günümüze çok az değişimle gelebildiğinin altını çizmektedir. Bu konuda uzun zamandan sonra gözlenen ilk kayda değer adımlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, Batılılaşma yolunda atılan adımların bir parçası olarak, İslami Aile Hukukunda yapılan değişiklikler olmuştur. Osmanlı hükümetinde reformistler, bilhassa, evlilik, boşanma, çocuğun velayeti ve miras gibi konulardaki belirsizlikleri gidermek ve kadınların toplum içindeki yerine yönelik katı bakış açısını değiştirebilmek gayeleriyle, 19. yy'ın sonlarında ve 20.yy'ın başlarında çeşitli kanunlar yürürlüğe koymuşlardır. Bunlardan en dikkat çeken, devletin Arap eyaletlerinde de uygulanmaya başlanan, 1917 tarihli Osmanlı Aile Hukuku olmuştur. Ancak, imparatorluk dağıldıktan ve Orta Doğu bölgesinde ayrı ayrı devletler kurulmaya başlandıktan sonra, atılan adımlar ülke bazında, dolayısıyla bireysel düzeyde olmuştur. Ancak aile hukukuna yönelik çeşitli düzenlemelerde bulunan çoğu Arap ülkesinde, kadınların belli konulardaki mağduriyetleri giderilmiş olsa da (bilhassa Mısır, Tunus, Yemen, Suriye ve Irak'ta), aile hukuku ve toplumsal yapı açısından geçerli olan erkek üstünlüğü anlayışı, yine de varlığını korumuştur. Arap toplumuna genel olarak bakıldığında, geçerli

¹⁷³ Valentine M. Moghadam, "Patriarchy in Transition: Women and the Changing Family in the Middle East", *Journal of Comparative Family Studies*, Mart 2004, Cilt 35, No.2, s. 143

olduğu görülen erkek egemen anlayışın yıkılamamasının ve aile hukukuyla alakalı yasaların, modernize edilememesinin en önemli sebeplerinden biri, Mogadham'a göre, öncelikle çoğu Arap ülkesinde yönetim kademesinden bu yönde girişimlerin gelmemesi, buna ek olarak, ülke idarecilerinin bu tarz girişimlerinin çoğunlukla ülkedeki muhafazakarlarca büyük tepkilerle karşılanması sonucu, herhangi bir adımın atılamamasıdır.¹⁷⁴

Ülkeden ülkeye ve topluluklar arasında belli başlı farklılıklar görülmesine rağmen, genel prensibi 'erkeklerin statü olarak üstünlüğü' olan toplumsal cinsiyet anlayışının ve bu anlayışın geçerli olduğu aile yapılarının, tüm Arap ülkelerince paylaşılan ortak özellikleri bulunmaktadır. Moghadam, bu özellikleri şu şekilde özetlemektedir:

Bunlar, öncelikle genel hatlarıyla, erkeğin kadın üzerindeki baskınlığı, erkek çocuğun statüsünün kız çocuğununkine göre daha yüksek olması, kadınların davranışlarını kısıtlayan yazılı ve yazısız kuralların varlığı, ve son olarak aile onurunun kadının erdemlerine endekslenmesidir. Bunlara spesifik olarak bakıldığında, göze çapan özelliklerden ilki, uygulamada İslami hukukun kadınlara erkeklerden daha az miras edinebilme hakkı vermiş olmasıdır. Bunun dışında, çoğu Arap ülkesinde kadınlar evlenebilmek, herhangi bir işte çalışabilmek, ya da seyahat edebilmek için, öncelikle babadan, kocadan, ya da benzeri bir erkek merciden izin almak durumundadır.¹⁷⁵

Bu yasaların kadınlar açısından olumlu bir maddesi ise, evlilikte kadının fikrinin sorulmasının şart koşulması ve kadına evlendiği kişinin tek eşi olmasını sözleşmeyle sabitleme hakkının tanınmış olmasıdır. Bu yasalar, evlilik akdinin erkeğe karısının bedeni üzerinde sınırsız bir özgürlük verdiğinden, kocanın kadını cinsel ilişkiye zorlaması olarak tanımlanan tecavüz gibi bir durumu geçersiz kılmaktadır. Yine kadınların aleyhine olan bir başka düzenleme, evliliği bitirme kararının tek taraflı olarak ve herhangi bir sebep göstermeden sadece erkek tarafından alınabiliyor olmasıdır. Bir başka düzenleme ise, çocukların yurttaşlıklarını ve dinlerini babaları dolayısıyla kazanıyor olmalarıdır. Başka bir ifadeyle, çocuğun vatani ve dini belirlenirken, anneye değil, babanın özelliklerine bakılmaktadır. Öte yandan, bazı Arap ülkelerinde, erkeğin namusu adına işlediği cinayet, yasalar tarafından hafifletici bir sebep olarak sayılabilmektedir.¹⁷⁶

¹⁷⁴ *Ibid.*, s. 146

¹⁷⁵ Valentine R. Moghadam, *Modernizing Women: Gender and Social Change in the Middle East*, (Londra:Lynne Rienner Publishers, 1993), s.4

¹⁷⁶ Moghadam, "Patriarchy in Transition...", *op.cit.*, s. 147

Belli mezheplerce Kur'an ve çeşitli hadislere dayandırılarak zorunlu kılınan başörtüsü ve kadının kamusal alanlardan olabildiğince uzak tutulması geleneği de bu cinsiyet düzeninin önemli unsurlarındandır.¹⁷⁷

Toplumun genelinde yaygın olan bu cinsiyet ve aile hukuku anlayışı, daha önce de ifade edildiği gibi, Arap nüfusu içinde farklı dini, etnik, mezhepsel, sınıfsal ve yapısal topluluklar içinde belli değişiklikler gösterebilmektedir.¹⁷⁸ Ancak, burada ifade edilmesi gereken husus, en azından erkeğin kadına göre önceliği ve kadın üzerinde egemenliği prensiplerinin Arap dünyasının genelinde geçerli olduğu, farklılıkların ayrıntılarda gözlemlendiğidir. Tahmin edilecektir ki, patriarşik yapı en katı haliyle Arap toplumunu oluşturan unsurlar içinde hala geçerliliğini sürdürmekte olan Bedevi kabilelerinde yaşatılmaktadır. Bu gruplarda, erkek egemenliği sadece aile içi ilişkilerde değil, baskın bir şekilde siyasi ve ekonomik örgütlenmenin de temelindedir. Bu topluluklarda kabile ve aşiretler, daha önce de ifade edildiği gibi, erkek soyunu baz alan bir kanbağı anlayışı üzerine kurulmaktadır.¹⁷⁹ Kabilesel örgütlenmeden kentlere doğru gidildikçe bu katı ve yaygın erkek egemen anlayış yumuşarken, bilhassa sanayi ülkelerinde cinsiyetler arasındaki toplumsal eşitsizliklerin kadınların lehine kapanmaya doğru gittiği görülmektedir. Taraki'ye göre, bunun en önemli sebepleri, kentlerde kadınlara da tanınan iş olanakları, geniş aile düzeninin yıkılması, kadın ve erkekler için evlilik yaşının yükselmesi, eğitim imkanlarının artması, ve köyden kente göçlerdir.¹⁸⁰

Buraya kadar incelenen unsurların ardından, Arap toplumunda gözlenen modernleşme emarelerine rağmen, aile yapısında, toplumda ve aile hukukunda hala patriarşik bir yapılanmanın sürekli olmasının sebepleri üzerinde kısaca durmak gerekirse; bunlar, esas

¹⁷⁷ Patai, *op.cit.*, s.116

¹⁷⁸ Moghadam, *Modernizing Women...*, *op.cit.*, s.10

¹⁷⁹ Moghadam, "Patriarchy in Transition...", *op.cit.*, s. 143

¹⁸⁰ Lisa Taraki, "The Role of Women", *Understanding the Contemporary Middle East...*, s.345

olarak, din, ailenin temel konumu, kanbağı ilişkileri ve üretim şekilleri/ilişkileridir. Bu kısımda bu faktörlerin üzerinde teker teker durulacaktır.

Bu sebeplerden dinin –bilhassa İslamiyet’in- ataerkil sistemin gücüne olan katkısından yukarıda uzun uzadıya bahsedildiğinden, burada kısaca ele almakta fayda bulunmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi, yazılı kaynaklarla bağlantısı sorgulansa da, İslamiyet’in pratik uygulamaları, (din bilginlerinin ve önderlerinin yorumları vasıtasıyla) erkeklerin kadınlar üzerinde hakimiyet kurmalarını, ve kadınların toplumsal yaşamda erkeklere göre ikincil bir statüye sahip olmalarını desteklemiştir. Dolayısıyla, mezheplere göre belli farklılıklar gözlense de, Hıristiyan nüfusla kıyaslandığında, Müslüman Arap nüfusunun genelinde daha katı bir erkek egemen anlayışın geçerli olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Ancak, tarih içindeki etkileşimleri dolayısıyla, Orta Doğu’da büyümüş ve yaşamakta olan bir Arap Hıristiyanı’nın cinsiyet anlayışıyla Batılı bir Hıristiyanın cinsiyet anlayışının da, belli farklar taşıdığını ve kıyaslandığında, Orta Doğulu Hıristiyan’ın Müslüman Araplar’a yakın olduğu gibi bir sonuca varılabilir. Ancak, bu konuda bir araştırma olmadığından, şimdilik bu sadece bir varsayımdır. Sonuç olarak, dinleri dikkate alındığında Arap toplumunun çoğunluğunun Müslüman olması dolayısıyla, erkek egemen anlayışın katı şekliyle yaygın olduğu söylenebilmektedir.

Ataerkil yapıyı destekleyen unsurlardan bir diğeri olan, ailenin ve kanbağına dayalı ilişkilerin toplumsal yaşamdaki temel konumu da, Arap toplumsal yapısının örgütlenme şekli dolayısıyla önemli bir yer arz etmektedir. Gerçekten de, Batılı toplumlarda toplumsal yapının temeli bireyken, Arap toplumunda ailenin temel üretimsel ve toplumsal birim olması, erkeğin aile içindeki baskın statüsünü ve konumunu güçlendirmektedir. Aynı şekilde erkek soylu örgütlenme ve kimlik yapılanması da, kadının babası ya da kocası üzerinden tanımlanması sonucunu doğurmaktadır. Aile içi ilişkiler de, babanın aktif olarak ekonomik üretime katıldığı,

dolayısıyla sorgulanamayan bir otoritesinin olduğu bir yapı arz ederken, annenin görevi öncelikle çocukların bakımını üstlenmek ve erkeğinin ihtiyaçlarını karşılamak üzerine kurulmuştur.¹⁸¹ Ailenin ve kanbağına dayalı ilişkilerin bu temel pozisyonu, farklı yapılarına ve alt kimliklerine rağmen, Arap toplumunun genelinde geçerli olduğundan, bu aile yapısının getirdiğı cinsiyet anlayışının toplam nüfusa genellenebileceğini iddia etmek de yanlış olmayacaktır.

Üretim şekilleri, ilişkileri ve sınıfsal yapılanmanın da, belli ölçülerden ataerkil yapıyı desteklediğini söylemek mümkündür. Gerçekten de, geleneksel üretim yöntemlerinin geçerli olduğu kırsal alanlarda, erkek egemenliğine dayanan aile ve cinsiyet düzeninin geçerli olduğu gözlenirken; modernitenin etkilerinin daha fazla görüldüğü bilhassa metropolitan kent merkezlerinde patriarşik yapılanmanın nispeten ılımlılaştığı belirtilmektedir. Bu noktada, kırsal nüfusun, genel Arap nüfusu içindeki yoğunluğu ve birçok Arap ülkesinde kentli nüfusun ve modern üretim yöntemlerinin yeterince gelişmemiş olması, patriarşinin Arap toplumundaki yaygınlığının önemli sebeplerindendir. Öte yandan, Mogadham'a göre, farklı sınıfsal yapılar arasında da, cinsiyet anlayışları açısından farklılıklar gözlenmektedir. Bilhassa eğitim seviyeleri, ve yaşam şekilleri açısından varlıklı kesimden ailelerde geçerli olan cinsiyet anlayışı, diğer sınıflardan ailelere göre daha liberal bir yapı arz etmektedir. Ancak, bu kesimlerin yine genel Arap nüfusu içindeki azlığı, bu anlayışın yaygınlaşmasını engellemektedir.¹⁸²

Ele alınan unsurlar ışığında, bir toplumun kültürünü yansıtan temel unsurlardan biri olan cinsiyet anlayışı, Arap toplumunda, heterojen yapıya rağmen, esas olarak 'ataerkil' bir yapılanma arz etmektedir. Bunun en önemli sebebi, dinin, aile ve kanbağına dayalı ilişkilerin

¹⁸¹ Joseph, *op.cit.*, s. 14-15

¹⁸² Moghadam, "Patriarchy in Transition...", *op.cit.*, s. 144

ve üretim şekillerinin genel nüfus içinde büyük bir ölçüde benzeşmesidir. Dolayısıyla, Arap toplumsal yapısı içinde belli özellikler heterojen yapı dolayısıyla farklılıklar gösterirken, bunun karşısında dil ve belli başlı kültürel örüntülerden cinsiyet anlayışının, birliğe yakın bir yaygınlık gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu durum, belli bölgesel, dini, mezhepsel, etnik, sınıfsal, siyasal ve benzeri aidiyetlikler ve etkiler dolayısıyla lokal farklılıklar olabileceğini göz ardı etmeden, Arap ebeveynlerinin çocuk yetiştirme pratiklerine yansıyan cinsiyet anlayışlarının, Arap nüfusuna büyük bir oranda genellenebileceğine işaret etmektedir.

Bu aşamada ise, ‘Arap toplumundaki cinsiyetlerin toplumsal oluşumundaki rolü açısından çocuk yetiştirme pratikleri’nin incelemesine girişmeden önce, son olarak, Arap kültürel birliği içinde ‘çocuk yetiştirme’ olgusunun önemi ve genel hatlarıyla, pratiklerin özellikleri üzerinde durulacaktır.

III. Arap Kültüründe Çocuk Yetiştirme Pratikleri

Arap dünyası her ne kadar farklı kültürel, dinsel, etnik ve yerel unsurlardan oluşuyor olsa da, çeşitli bölge ve ülkelerde yapılan çalışmalar göstermiştir ki, pratikte birçok yönden Arap kültüründe çocuk yetiştirme yöntemleri birbirine benzemektedir ve dolayısıyla tüm Arap dünyasına genellenebilecek ölçüde ortak davranış modellerini kapsayan bir ‘Arap çocuk yetiştirme prototipi’ oluşturmak mümkün olabilmektedir.¹⁸³ Ancak, bu pratiklerin üzerinde durmadan önce, öncelikle Arap kültüründe çocuğun ve çocuk yetiştirme olgusunun önemi üzerinde durulacaktır. Ardındansa, çocuk yetiştirmede izlenen genel metodlar incelenecektir.

¹⁸³ Raphael Patai, *The Arab Mind*, *op.cit.*, s. 25-26

a. Arap Kültüründe Çocuğun ve Çocuk Yetiştirme Pratiklerinin Önemi

Elizabeth Fernea'ya göre, çocukluk ideası, çocuğun yeri ve çocuğun görevleri, Orta Doğu'da tarihin ilk dönemlerinden beri çok önem verilen konular olmuşlardır. Kuşkusuz, bunun en önemli sebebi, bölgedeki doğum oranlarının yüksek olması, ve genç nüfusun genel nüfus içindeki kalabalıklığıdır. Günümüzde, Orta Doğu bölgesinde 15 yaşın altındaki nüfusun oranının %40'ı aştığı belirtilmektedir. Bu doğrultuda, hem nüfus içindeki yoğunlukları, hem de ailenin devamlılığını sağlayan birimler olmaları dolayısıyla çocuklara ve çocukların yetiştirilmesine Orta Doğu'da ve bölge coğrafyasının en kalabalık nüfusu olan Arap toplumunda özel bir önem verilmektedir. Ancak yine de, Fernea A.B.D.'yle kıyaslandığında, Orta Doğu toplumlarında çocuklara yakın zamanlara kadar sistemli ve bilimsel bir eğitim verilmediğini, esas olarak eski kuşaklardan aktarılan geleneksel bilgi ve öğretilerden yararlandığını belirtmektedir.¹⁸⁴ Dolayısıyla buradan, bugün dahi Arap coğrafyasının birçok kesiminde geleneksel çocuk yetiştirme metodlarının uygulandığı tesbitinde bulunmak yanlış olmayacaktır. Ancak, bu kısımda Arap toplumuna has çocuk yetiştirme pratiklerini incelemeden önce, genel olarak Arap toplumunda çocuğun yeri sorgulanacaktır.

Arap kültüründe çocuğa verilen önemin en büyük göstergesi, çoğu yazara göre, evliliklerin esas olarak çocuk doğurmak amacıyla yapılmasıdır. Gerçekten de, çocuğu olmayan bir kadın, çoğu toplulukta hoşgörülmemektedir. Öte yandan, çocukları yeni doğan bir aile, mutluluklarını paylaşmak amacıyla, onun şerefine bir kutlama partisi düzenlemektedir.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Elizabeth Warnock Fernea, "Childhood in the Muslim Middle East", *Children in the Muslim Middle East*, (Der.) Elizabeth Warnock Fernea, (A.B.D.: The University of Texas Press, 1995), s.3-4
¹⁸⁵ U.S. Library of Congress. "Child-Rearing Practices". Country Studies/ Lebanon. 2003.
<http://countrystudies.us/lebanon/62.htm>

Arap toplumunda çocuğa verilen bu önemin dayandığı çeşitli kaynaklar bulunmaktadır. Bunların en önemlileri sosyoekonomik yapı ve dindir. Gerçekten de, tarih boyunca Arap coğrafyasında bilhassa tarımcı topluluklar, ekonomik üretim birimi olması dolayısıyla geniş aile yapısına ihtiyaç duyduklarından, bu nüfusu destekleyecek yeni üyelerin katılımı, başka bir ifadeyle doğum ve çocukların üretimi destekleyecek şekilde yetiştirilmesi önemli bir yer arz etmiştir. Öte yandan, Arap nüfusunun çoğunluğunun dini olan İslamiyet de, Kur'an ve hadisler yoluyla çocuk doğurma ve çocukları İslami prensipler doğrultusunda yetiştirme olgusunu desteklemiştir.¹⁸⁶

Arap toplumunda, çocuğun sosyalleşmesi ve çocuk yetiştirme pratiklerine geçmeden önce, bu toplumsallaşmanın yaşandığı kurum olan ailenin Arap sosyo-kültürel yapısı içindeki yeri üzerinde de kısaca durmak gerekmektedir. Arap kültüründe '*aila*' ya da '*usra*' olarak tanımlanan aile sözcüğü, Arapça'da 'desteklemek' ya da 'destekleyen', anlamlarında kullanılmaktadır. Aynı paralelde, baba '*janna*' (ihtiyaçları karşılayan), anne '*banna*' (evi çekip çeviren), çocuklarsa küçükken '*iyal*' (bağımlı), büyüdüklerinde ise '*sanad*' (yardım eden) adını almaktadır.¹⁸⁷ Arap toplumunda bireyin yaşamının çoğu, bedevi, kırsal ve kent topluluklarında da, üretim işlevini yerine getiren temel kurum olan aile ve aile ilişkileri çerçevesinde şekillenmektedir. Bu sebeple Arap kültüründe aileye bağlılık büyük önem arz etmektedir. Geleneksel Arap ailesi, ailenin en büyük erkek üyesi olan babanın tartışmasız lider olduğu, ataerkil bir yapıya dayanmaktadır. Arap toplumunda sık rastlanan 'geniş aile', baba, anne, evlenmemiş çocuklar, evli erkek çocuklar, eşleri ve onların çocuklarından oluşmaktadır. Böyle bir ortamda baba, karısının, çocuklarının ve torunlarının üzerinde mutlak otoriteye sahiptir. Bu otorite gereğince çocuklarını ve torunlarını disipline ederken, eşinden de ev işlerini yerine

¹⁸⁶Fernea, *op.cit.*, s. 5

¹⁸⁷Halim Barakat, "The Arab Family and the Challenge of Change". NITLE Arab World Project. 2002.
http://arabworld.nitle.org/texts.php?module_id=8&reading_id=13&sequence=2

getirmesini, çocuklarına bakmasını, onları yetiştirmesini ve dışarıda da ailenin onuruna ve şanına layık davranmasını beklemektedir.¹⁸⁸

Arap toplumunda ailenin yerinin incelenmesinin ardından, çocuğun sosyalleşmesi ve çocuk yetiştirme örüntülerinin özelliklerine geçildiğinde, öncelikle bu konuda Batılı uzmanlarca yapılmış ya da İngilizce'ye çevrilmiş kaynak sayısının çok zengin olmadığını belirtmek gerekmektedir. Bu çalışmalar arasında en çok ilgi görenleri, Edwin T. Prothro'nun (1961) "*Lübnan'da Çocuk Yetiştirme*", Hamed Ammar'ın (1954) "*Mısır'da bir Köyde Büyümek*", Hilma Granqvist'in (1947) "*Arap Toplumunda Doğum ve Çocukluk*" ve Judith R. Williams'ın (1968) "*Haouch el Harimi'nin Gençliği*" olmuştur. Bu eserler vasıtasıyla, bölge insanının çocuk yetiştirme stillerine dair genellenebilecek örüntüler tesbit edilebilmiştir. Fernea, Irak'ta (1956-1958), Mısır'da (1959-1965) ve Fas'ta (1971-1972, 1976) yaptığı gözlem ve araştırma bulgularının da, bu eserlerin verilerini destekler nitelikte olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁹

Arap dünyasında bir çocuğun karakterinin doğumunu takip eden ilk senelerde şekillendiği ve sonrasında pek fazla değişmediğine yönelik inanış, çeşitli özdeyişler vesilesiyle de dile getirilmektedir. Örneğin, "anne sütüyle gelen kişilik özellikleri ölüme kadar değişmez" ya da "bir bebeğin kalbi işlenmemiş bir mücevher gibi, nasıl şekil verilirse öyle kalır" gibi sözler bunu anlatmaktadır. Dolayısıyla Arap dünyasında çocuğun eğitimi, ebeveynleri tarafından birçok uygarlıkta görüldüğü gibi erken dönemlerde başlamaktadır.¹⁹⁰

Arap toplumunda çocuk yetiştirmeye dair genel olarak gözlenen özelliklerin başında, çocuğa bilhassa yaşamının ilk dönemlerinde şevkat ve ilgi gösterme ve anne sütü ihtiyacını emzirme

188 Sander J. Breiner, "Some Interesting Child Rearing Practices In The Arab World". *The Psychiatric Forum*. <http://www.state.sc.us/dmh/forum6.htm>

¹⁸⁹Fernea, *op.cit.*, s. 7

¹⁹⁰Patai, *op.cit.*, s. 27

yoluyla karşılama gelmektedir. Çocuğun emzirilme süresi ise, esas olarak bir sonraki kardeşin doğumuna ya da bebeğin cinsiyetine bağlı olarak değişmektedir. Çocuğun memeden kesilmesi, toplumsal yaşama katılmasına yönelik beklentileri de beraberinde getirmektedir. Bu süreçle birlikte, çocuk artık belli toplumsal rol ve beklentilere yönelik olarak eğitime başlanmaktadır. Aynı şekilde, yaşına ve cinsiyetine göre, gerektiği durumlarda işbölümü içinde kendisine düşen görevleri yerine getirmesi de beklenmektedir. Bir hadise göre, peygamber tarafından ebeveynlere çocuğun ilk 7 yılında bilhassa müsamahakar olunması, sonraki 7 yılda ise disiplinle yaklaşılması salık verilmiştir. Fakat, Fernea'ya göre pratikte disiplin (*adab*), 7 yaşından çok önce başlamaktadır. Örneğin, kız çocuklarından 5-6 yaşlarına geldiklerinde daha küçük kardeşleriyle ilgilenmeleri, erkeklerden ise yine aynı yaşlarda başka sorumluluklar almaları beklenebilmektedir. Kırsal alanlarda erkek çocuktan beklenen bu sorumluluklar, belli hayvanların bakımından oluşurken, kentlerde küçük ticaretle uğraşan ailelerde, örneğin çocuğun dükkanda babasına yardımcı olması beklenebilmektedir.¹⁹¹

Arap toplumunda, çocuğun toplumsal rollere sosyalleşmesi bağlamında, bilişsel ve toplumsal gelişimi kapsamında öğrenmesi beklenen ilk görevler, yemeğe, dine, büyüklerine, akrabalarına, misafirlerine ve belki de en başta babasına saygı göstermesidir. Arap toplumunda akrabalık bağlarına verilen önem dolayısıyla, yine çocuğun ilk dönemlerde öğrendiği bilgilerden biri, yakın akrabaların isimleri ve aileyle yakınlık bağlarıdır. Fernea, bu doğrultuda, Arap çocuklarının bilhassa 5-6 yaşlarına geldiklerinde aile soyağaçlarını beş kuşak geriye kadar sayabildikleri tesbitinde bulunmaktadır.¹⁹²

Çocuğun dinini öğrenmesi da ebeveynlerin önem verdikleri konuların başında gelmektedir. Bunların başında, dua etmeyi ve belli başlı İslami kuralları öğrenmek gelmektedir. Hamed

¹⁹¹ Fernea, *op.cit.*, s. 7

¹⁹² *Ibid.*

Ammar'ın gözlemleri doğrultusunda, İslami hükümlere göre iyi bir çocuk, “adap sahibi, saygılı, nazik ve üyesi olduğu grubun değerlerine saygı gösteren bir çocuktur.”¹⁹³ Yine İslam’a göre, çocuklar mantıklı hareket etme yetisinden yoksun bireyler olduğundan, ebeveynlerin görevi, ileriki yaşamlarında başarılı yetişkinler olmaları için mantıklı düşünme yeteneklerini geliştirmelerini sağlamaktır.¹⁹⁴

Çocuğun toplumsallaşması, Arap toplumunda özellikle 0-6 yaş arasında, daha önce de belirtildiği gibi, esas olarak ev içinde gerçekleşmektedir. Öncelikle, anne ve baba çocuklarından sorumlu oldukları için, ebeveynler bu aşamada daha aktif bir rol oynamaktadırlar. Ancak, ailenin yapısı ve ev içindeki ahalinin sayısına göre, bu sürece dedeler, anneanne, babaanne, amca, dayı, hala, teyze gibi diğer aile büyüklerinin katılımı da olabilmektedir. Yine sınıfsal duruma göre, örneğin gelir durumu yüksek ailelerde, çocuk bakıcıları, ya da hizmetliler de çocukların yetiştirilmesine katılabilirken, gelir durumu daha düşük ailelerde, komşular ya da Kur’an hocalarının da bu süreçte aktif olduğu gözlenmektedir.¹⁹⁵

Çocuklarla ebeveynler arasındaki ilişkilerin niteliği incelendiğindeyse, Arap ailesinde esas olarak cinsiyete ve yaşa dayalı bir hiyerarşik yapılanma söz konusu olduğu tesbit edilmektedir. Buna göre, genç olan daima kendisinden yaşlıya saygı göstermeli ve buyruklarını yerine getirmelidir. Bu hiyerarşik yapılanma, yaşlılarla gençler arasında yataydan ziyade dikey bir ilişki ağı yaratmaktadır. Böyle bir ilişki düzeninde yukarıdan aşağı iletişim, genelde, daha çok emir, buyruk, komut, ikaz, tehdit, hakaret ve benzeri vasıtalarla kurulmaktadır. Buna karşın,

¹⁹³ Hamed Ammar, *Growing Up in an Egyptian Village*, (Londra: Rotledge & Kegan Paul, 1954), s. 125-127

¹⁹⁴ *Ibid.*

¹⁹⁵ Fernea, *op.cit.*, s. 9

aşağıdan yukarı iletişim çoğunlukla, sızlanma, ağlama, oto sansür ve yalancılık yollarıyla sağlanmaktadır.¹⁹⁶

Arap kültüründe çocuk eğitiminin sonuçlarını değerlendiren araştırmalardan biri olan, Halim Barakat'ın çalışmasının bulgularına göre:

Arap kültüründe ailenin çocukları yetiştirme biçimi doğrutusunda, Lübnan'da üniversite öğrencilerinin ailelerine yabancılaşma oranı, dine, siyasete ve topluma yabancılaşma oranlarından çok daha düşüktür. Bunun en önemli sebebi, ebeveynler çocuklarına her zaman korumacı ve kısıtlayıcı yaklaşıtlarından, gençlerin evlerinde kendilerini daha güvende hissetmesidir. Yine bu eğitim dahilinde, birşeyler yapmak için yeni yollar keşfetme, cesur davranarak riskler alma ve özgürce inisyatif alma gibi özellikler, genelde aile büyükleri tarafından özendirilmediği gibi, hoş tutumlar olarak da karşılanmaz. Ancak, bunun tersine, köylerde çevrede yaşayanlar genelde akrabalar, yakınlar ve tanıdıklar olduğundan, çocuk dış dünyada daha serbest bırakılır ve kendini güvensiz hissetmez. Dolayısıyla kırsal kökenliler, kentli nüfusa göre daha cesur, atak ve girişimci olmaya yatkındırlar.¹⁹⁷

Arap toplumunda ebeveyn kontrolünün Batı'daki yaklaşımın aksine, çocuk 18 yaşını bitirdikten sonra da devam edebildiği görülmektedir.¹⁹⁸ Bu denetim ve çocuk adına karar verme durumu, Arap toplumunda kişinin çocukluğun sona erdiğini gösteren resmi işaret olan, gencin bir başkasıyla evlenmesi durumunda sonlanmaktadır. Bu yolla birey artık, yeni bir aile kurmanın sorumluluğunu alabileceğini ve kendi çocuklarını yetiştirebilecek olgunluğa eriştiğini göstermektedir.¹⁹⁹

Bu noktada, Arap toplumunda çocuk yetiştirme pratiklerinin cinsiyet ayrımcılığı yönüne geçmeden önce, son olarak, bir kültürdeki çocuk yetiştirme örüntülerinin içeriğini belirleyen

¹⁹⁶ Barakat, *op.cit.*

¹⁹⁷ Barakat, *op.cit.*

¹⁹⁸ U.S. Library of Congress, *op. cit.*

¹⁹⁹ Fernea, *op. cit.*, s. 10

unsurların başında gelen, çocuk yetiştirmede anne-baba rolleri ve ödül-ceza sisteminin Arap toplumundaki karşılıkları üzerinde durulacaktır.

b. Çocuk Yetiştirmede Anne – Baba Roller

Arap kültüründe babalar, kendilerini ailenin maddi ihtiyaçlarını gidermek için sorumlu hissettiklerinden çocuğun yetiştirilmesiyle direkt olarak ilgilenmek eğiliminde değildirler. Onlar kendilerini ailenin reisi, mali işlerin yöneticisi, ahlaki otorite ve disipline edici bir unsur olarak görmektedirler. Birçok baba, ailedeki yüksek statüsünün ancak aile üyelerine salacağı korkuya dayalı saygıyla koruyabileceğini düşünmektedir.²⁰⁰ Bu doğrultuda, Patai'ye göre, Arap dünyasının birçok farklı bölgesinde yapılan araştırmalar, Araplar'ın çocuk yetiştirmede önceliğinin, çocuğun baba otoritesini kabul etmesi ve ona tabi olması için, erken yaşlardan itibaren şiddet yoluyla ya da başka metodlarla disipline edilmesi olduğunu göstermektedir. Bunun bir sonucu olarak çocukların belki de ilk öğrendiği bilgi, babalarının ya da dedelerinin taleplerinin kendilerinininkilerden önce geleceğidir. Yine araştırmalara göre, bu eğitimde ebeveynlerin şiddete yönelimi yaygındır. Ancak bu eğilim genelde babalarda daha sık gözlenmektedir. Baba, sert ve otoriter bir figür sergilerken, anne, bunun tam karşısında, sevgi dolu ve merhametli bir yapı arz etmektedir. Bu sebeplerle kız ve erkek çocuklar genelde babadan korkarken, anneye daha yakın durmaktadırlar. Anneye bu bağlılık çocuklar evlendikten sonra dahi sürmektedir.²⁰¹

Timimi'nin yaptığı araştırmaya göre, "Arap kültüründe anneyle çocuk arasındaki sözleşme ömür boyu sürmektedir. Anne, çocuğun hayatıyla ilgili olarak kendisini her an yardıma hazır

²⁰⁰ Ritts, *op.cit.*

²⁰¹ Patai, *op.cit.* s.26

tutmaktadır.”²⁰² Annenin çocuk yetiştirmedeki rolüne değinen Patai de, şu tesbitlerde bulunmaktadır:

Annenin bu merhametli tavrı, babanın çocuklara karşı sert davranışlarına yeri geldiğinde müdahale edebildiği ya da karşı çıkabildiği beklentisini de beraberinde getirmektedir. Ancak, yine de çeşitli bölgelere dair spesifik bulgular bunun tam tersi bir durumu da ortaya koyabilmektedir. Örneğin, Lübnan’lı anneler üzerinde yapılan bir araştırma, annelerin otoriter babaları, sert olmayan babalara göre daha çok onayladığını göstermiştir. Aslında bu durum, bölgesel bir farklılaşmadan ziyade, Arap kültüründeki babanın sert, otoriter ve disiplinli olması inanışının bir getirisi olarak, annelerin kocalarının bu prototipe uyması beklentisini yansıtmaktadır. Öte yandan, babanın şiddet eğilimi çocuğun yanı sıra çoğunlukla anneye karşı da ortaya çıktığından, Arap ülkelerinde kadınların genelde kocalarına pek karşı gelemedikleri gözlenmektedir; dolayısıyla, anne babanın onaylamadığı davranışına istese de ses çıkaramayabilmektedir.²⁰³

Bu noktada, kavramsal ve teorik çerçeveyi ortaya koyduğumuz 1. bölüm ve ardından Arap toplumunu belli özellikleriyle ele aldığımız 2.bölümden sonra, şimdiki bölümde ise, tezimizin ana konusu olan Arap toplumunda cinsiyetlerin oluşumunda çocuk yetiştirme pratiklerinin rolü incelenecektir.

²⁰² Ritts, *op.cit.*

²⁰³ Patai, *op.cit.* s.27

3. BÖLÜM - ARAP TOPLUMUNDA CİNSİYETLERİN OLUŞUMUNDA ÇOCUK YETİŞTİRME PRATİKLERİNİN ROLÜ

Çocukluk döneminde alınan ilk eğitim, ilk bölümde de belirtildiği üzere, ileriki yaşlardaki kişilik gelişimi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda, bireyin kişilik gelişiminin bir parçası olan cinsiyet kimliğinin oluşumu da yine ilk dönemlerde muhatap olunan çocuk yetiştirme pratiklerinden büyük ölçüde etkilenmektedir. Çocuk yetiştirme pratiklerine bu özelliği kazandıran en önemli etken, ebeveynlerin kız ve erkek çocuklarına yönelik bilinçli ya da bilinçsizce yaptıkları farklı muameledir. Başka bir ifadeyle, anne ve babalar çocuklarını cinsiyetçi bir bakış açısıyla yetiştirmekte ve onların toplumun beklentilerine uygun cinsiyet rolleri ve kimliklerini edinmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla, toplumsal yapı açısından çocuk yetiştirme pratiklerinin işlevlerinden biri, yeni kuşakların o toplumda geçerli olan cinsiyet rol modellerini örnek almalarını, ve bu vesileyle o topluma has kadınlık ve erkeklik anlayışlarının sürekliliğini (yeniden inşasını) sağlamaktır. Çocuk yetiştirme pratiklerinin bu işlevi Arap toplumunda da değişmemektedir. Gerçekten de, Arap ebeveynleri, erkek cinsiyetinin üstünlüğü inancına dayanan bir cinsiyetçi bakış açısıyla, doğumla birlikte kız ve erkek çocuklarına yönelik farklı muamele yapmakta ve çocukların cinsiyet kimliği ve kişilik gelişimleri, bu yaklaşımdan kaçınılmaz olarak etkilenmektedir. Bu da, belirtildiği gibi, Arap toplumunda geçerli olan kadınlık ve erkeklik anlayışının devamlılığına hizmet etmektedir. Bu bölümde, Arap toplumuna has çocuk yetiştirme pratiklerinin mevcut cinsiyet düzenini ne şekilde yansıttığı ve doğumdan ergenlik dönemine kadar ebeveynlerin çocuklarının cinsiyetlerine yönelik farklı muamelesi incelenecektir.

Çocuk yetiştirme pratikleri açısından Arap kültüründe gözlenen cinsiyetlere göre farklı muamelenin ilk göstergesi, Arap dilinde Türkçe'deki 'çocuk' sözcüğünde olduğu gibi, her iki cinsiyeti de kapsayacak bir sözcük olmamasıdır. Gerçekten de, Arap kültüründe erkek çocuk 'awlad', kız çocuk ise 'banat' olarak anılmaktadır.²⁰⁴ Arap dilindeki bu ayırım, kuşkusuz, zihinlerdeki kız ve erkek çocuk ayırımının bir yansımasıdır. Buna göre Arap kültüründe iki cinsiyeti de kapsayan çocuk yetiştirme pratiklerinden ziyade, 'kız çocuk yetiştirme pratikleri' ve 'erkek çocuk yetiştirme pratikleri' diye bir ayrıma gitmek daha doğru olacaktır. Ancak, her iki gruba yönelik pratikleri ayrı başlıklarla incelemek yerine, çocuğun gelişimindeki farklı yaş dönemlerine ayırarak, aynı yaş dönemlerinde kız ve erkek çocuklarına yönelik muamelenin karşılaştırılması yapılacaktır. Bu yaş dönemleri, bebeklik, ilk çocukluk, geç çocukluk ve ergenlikten oluşmaktadır.

A. BEBEKLİK

Arap toplumunda, erkek ve kız çocuğa karşı yaklaşım farkı, bebek henüz doğmadan başlamaktadır. Buna göre çiftler evlenirken akrabaları ve arkadaşları, onlara 'ileride birçok erkek çocukları olmasını' dilemektedirler. Kadın hamile kaldığında ise erkek çocuk doğurmak için dua eder. Şayet çocuk erkek olursa, anne ve baba bundan büyük bir övünç duyarken, bunu, akraba ve yakınlarını çağırdıkları, erkek çocukları onuruna düzenledikleri kutlamayla göstermektedirler.²⁰⁵ Evli çift, ilk erkek çocuğun doğumunun ardından çocuğun ismiyle, 'x'in babası' ve 'x'in annesi' olarak çağrılmaya başlanmaktadır. Çocuğun herhangi bir sebeple ölümü durumunda bile, ebeveynler bu şekilde adlandırılmaya devam ederler.²⁰⁶

²⁰⁴ Patai, *The Arab Mind*, *op.cit.*, s.27

²⁰⁵ Patai, *Society, Culture and...*, *op.cit.*, s. 440

²⁰⁶ U.S. Library of Congress, *op.cit.*

Öte yandan, çocuğun kız olması durumunda, sevincin boyutu daha azdır. Ve hatta ailenin hiç erkek çocuğu olmaması durumunda, bazı topluluklarda anne kız çocuk doğurmaktan dolayı utanç duygusu, babaysa hoşnutsuzluk yaşayabilmektedir. Bu yaklaşım İslam'dan önceki dönemlerden kalma bir durumdur. Eski zamanlarda babaların bir kısmı kız çocukları olması halinde bebeği kuma gömerek öldürmekteydiler. İslam diniyle birlikte peygamberin bunu kesin olarak yasaklamasına rağmen, bazı bedevi aşiretlerde bu uygulama uzun bir süre devam etmiştir. Her ne kadar kız çocuklarını öldürme adeti bugün uygulamadan kalktıysa da, kız çocuğu doğurmaktan utanç duyma duygusu bilhassa tutucu çevrelerde hala yaygındır. Sadece kız çocukları olan (erkek çocukları olmayan) babalara, alay maksadıyla '*abu banat*' (kız babası) denilmektedir.²⁰⁷ Öte yandan, aile içinde annenin (gelinin) pozisyonu da, yine doğurduğu çocuğun cinsiyetine göre değişmektedir. Erkek çocuk doğuran kadının statüsü yükselirken, kız çocuk doğuran kadına çoğunlukla çocuksuz kadın muamelesi yapılmaktadır. Bu paralelde, erkek çocuk doğuramayan kadın, kocasının ailesi tarafından boşanmakla tehdit edilebilmektedir. Gelin, kız çocuk doğurarak ailenin gözünde yitirdiği prestijini, erkek çocuk doğurarak geri kazanabilmektedir.²⁰⁸

Susan S. Davis, erkek çocukların kız çocuklarına tercih edilmesinin nedenini, yaşamlarını incelediği Faslı ailelerin değer sistemleri yoluyla açıklamaktadır. Ona göre, bu tercih ve önem, esas olarak erkek çocuğun ailedeki ve toplumsal örgütlenmedeki işlevinden kaynaklanmaktadır. Fas toplumu (diğer Arap topluluklarında da olduğu gibi), babasoylu bir örgütlenme arz ettiğinden, ancak erkek çocuklar soylarının ve ailelerinin devamlılığını sağlayabilmektedir. Bu yapıda, erkek çocuklar büyüdüklerinde evin ve ailenin reisi olup, üretim mekanizmasının başına geçerken; kız çocuklar, evlilikle beraber kocalarının ailelerinin

²⁰⁷ Breiner, op. cit.

²⁰⁸ Patai, *The Arab Mind*, op.cit., s. 29

üyesi olmakta ve adeta kendi aileleriyle bağlantılarını yitirmektedirler.²⁰⁹ Albert Hourani de, erkeğin aile içindeki bu önemini göstermesi bakımından, Arap geleneğinde geçerli olan “erkek çocuk evin servetidir” deyişini hatırlatmaktadır.²¹⁰

Çocuğun doğumundan itibaren ona yapılan muamele ve yaklaşımlar da tamamen erkek cinsiyetinin üstünlüğünü kabul eden bir bakış açısını yansıtmaktadır. Bundan böyle çocuk, aile içindeki ilişkilerinde, cinsiyetine göre hep farklı bir muamele görecektir; ona uygulanan çocuk yetiştirme pratikleri de, bu doğrultuda belirlenecektir. Arap toplumuna yönelik araştırma ve incelemelerin çoğu, farklı Arap topluluklarında, sınıf, din, eğitim ve çevre çeşitliliklerine bağlı olarak ayrıntılarda belli değişiklikler görülmesine rağmen, genel olarak bu durumun mevcut olduğunu göstermektedir.²¹¹

Doğumla birlikte, kız ve erkek çocuklara farklı muamelenin en genel prensibi, farklı Arap topluluklarında yapılan araştırmalara göre, annenin her iki cinsiyetten çocuklarına da şefkat göstermesine rağmen, erkek çocuğuna karşı daha büyük bir ilgi duymasıdır.²¹² Bu doğrultuda Patai de, Arap kültürüne yerleşmiş, ‘erkek çocuğu şımart, ama kız çocuğu asla şımartma’ deyişinden bahsetmektedir. Erkek çocuğunu şımartmaya yönelik en belirgin eylem, çocukları emzirmeye yönelik yaklaşım farklılıklarında kendini göstermektedir. Buna göre, kız çocuk, Arap toplumunun genelinde, erkek çocuğun yarı zamanı kadar anne sütüyle beslenmektedir. Bu bağlamda erkekler 2 ila 3 yıl boyunca anne sütüyle beslenirken, kız çocuklar bir ya da iki sene emzirilmektedir. Bu farklılık, öncelikle halk arasında ‘emzirilen çocuğun şımartıldığı’ inancına paralel olarak, erkek çocuğun şımartılması, kız çocuğununsa bundan uzak tutulması

²⁰⁹ Susan Schafer Davis, “Growing Up in Morocco”, *Everyday Life in the Muslim Middle East*, (Der.) Donna Lee Bowen ve Evelyn A. Early, (A.B.D.: Indiana University Press, 1993), s. 23

²¹⁰ Hourani, *op.cit.*, s. 138

²¹¹ Daniel G. Bates ve Amal Rassam, *Peoples and Cultures of the Middle East*, (New Jersey: Prentice-Hall, 2001), s. 228

²¹² *Ibid.*, s. 229

amacından kaynaklanmaktadır. İkinci bir sebepten, süt veren kadının hamile kalamayacağı görüşüne bağlı olarak, kız çocuk doğuran kadının, bir an evvel tekrar hamile kalarak erkek çocuk doğurma umudunu taşımasıdır. Kadın, kız çocuğu doğurarak aile içinde kaybettiği prestiji, daha önce de belirtildiği gibi, erkek çocuk doğurarak geri kazanacaktır.²¹³

Annenin çocuğu emzirmesi dolayısıyla ikisi arasında kurulan ilişki sürekli biraradalığa dayanan, dolayısıyla çocuğun kendini annesinden ayrı bir varlık olarak görmediği, başka bir ifadeyle, bağımsızlaşmadığı, ortakyaşama dayalı bir ilişki türüdür. Emzirilme dolayısıyla, ortalama olarak çocuğun 2 yaşına kadar olan süreçte, anneyle biraradalık açısından kız ve erkek çocuklar arasında bir fark bulunmamaktadır. Anne, dışarıda herhangi bir işte çalışıyorsa, (örneğin bir tarım arazisinde), çocuğunu bedenine iliştilmiş bir bezle sıkıştırılarak sırtında taşımakta ve gittiği her yere götürmektedir.²¹⁴

Anne ve çocuğun bu dönemdeki yakınlığı, bilhassa erkek çocuk açısından cinsel gelişimin başlamasına da ön ayak olmaktadır. Buna göre, kız çocuk ağladığında anne onunla daha az ilgilenirken, erkek çocuk ne zaman ağlarsa anne ya da ailenin diğer üyeleri ona dikkat kesilmekte ve ele alıp rahat ettirmeye çalışmaktadırlar. Bebeğin ele alınmasıyla birlikte birçok zaman anne, babaanne ya da diğer kadın akrabalar, bebeğin cinsel organıyla oynayarak onu güldürmeye, yatıştırmaya çalışırlar. Bu geleneğe Arap toplumunun birçok bölgesinde rastlandığı belirtilmektedir.²¹⁵ Breiner'a göre, kadın aracılığıyla yaşadığı erotizm içeren bu uyarılma ve yetiştirilmesi sırasında sergilenen yaklaşımlar vasıtasıyla erkek çocuk, kadının seksüel bir obje olduğuna dair düşüncelerini erken yaştan itibaren geliştirmeye başlamaktadır.²¹⁶

²¹³ Patai, *op.cit.*, s.30

²¹⁴ Davis, *op.cit.*, s. 24

²¹⁵ Patai, *op.cit.*, s. 441- 442

²¹⁶ Breiner, *op. cit.*

Bu yaş döneminde, kız ve erkek çocuğun giyimi açısından da çeşitli gelenekler gözlenebilmektedir. Örneğin, Patai, erkek çocuk doğurmanın önemine bağlı olarak bazı ailelerin, başkalarının nazarından korunmak için erkek çocuklarını beş yaşına kadar kız çocuk kıyafetleri giydirdiklerini belirtmektedir. Tesbitlerine göre, çocuğun yakasına nazar boncuğu takmayı ihmal etmeyen aile, çocuk dışarı çıkarken de bilhassa bakımsız ve kirli olmasına dikkat etmektedir. Tüm bu davranışların altında, pis ve pasaklı bir kız çocuğunun 'kem gözlerden' korunacağı inancı yatmaktadır.²¹⁷ Öte yandan, Davis de, bu dönemde kız ve erkek çocuklarının çoğunlukla benzer şekilde giydirildiğini, ve dolayısıyla, dışarıdan bakanların çocuğun cinsiyetini anlayabileceği emarelerin çoğunlukla açık olmadığını ifade etmektedir.²¹⁸

B. İLK ÇOCUKLUK

İlk çocukluk süreci literatürde çocuğun 2-5 yaş arası dönemi olarak kabul edilmektedir. Garner ve Gardiner'e göre, çocukta, toplumsal ilişkilerde olduğu kadar, bilişte, dilde ve kişilik gelişiminde de önemli değişikliklerin olduğu bu dönemin başlangıcı, çoğunlukla süttten kesildiği zamana denk gelmektedir.²¹⁹ Dolayısıyla bu yaşlar aynı zamanda, anneyle bebeğin ilk ayrılığı olan doğum anından sonraki ikinci ayrılıktır. Süttten kesilmeyle birlikte, anne yine zaman zaman bebeği besliyor olsa da, genelde süt verirkenki ilişki zayıflamaktadır. Bu şekilde anneyle bebek arasındaki bütünlük ilişkisi sona erer ve çocuk hayatında ilk defa mahrumiyet ve bağımsızlık duygularını deneyimlemeye başlar.²²⁰ Bu deneyim, daha önce de belirtildiği üzere, Arap toplumunda kız çocuk süttten daha erken kesildiği için erkeğe göre daha önce

²¹⁷ Patai, *The Arab Mind*, *op.cit.*, s. 30

²¹⁸ Davis, *op.cit.*, s. 25

²¹⁹ Garner ve Gardiner, *op.cit.*, s. 248

²²⁰ Davis, *op.cit.*, s. 26

yaşanmaktadır. Bu durum doğal olarak erken sosyalleşme döneminde iki cinsiyet arasında da bir fark yaratmaktadır. Patai bu farklara yönelik şu tesbitlerde bulunmaktadır:

Kız çocuk süten kesildikten sonraki bir kaç ay içinde hayatta oynayacağı rolü yavaş yavaş içselleştirmeye başlamaktadır. Buna göre, kız çocuk, ebeveynleri tarafından erkek çocuklarından daha az ilgi gördüğünü algılamaya başlayacak, gelecekte de, başkasına tabiiyete ihtiyaç duyan, kendisini daha az önemli hisseden ve çevresinde bulunacak erkek figürünün ardında hep ikinci planda kalmaya meyilli bir karakter yapısı edinecektir.

Öte yandan, erkek çocuk ise süt emzirilmeye bir süre daha devam etmektedir. Bunun yanında, süten kesilme vakti geldiğinde artık yürümeyi, koşmayı, oynamayı, konuşmayı ve istemediği durumlara itiraz etmeyi öğrenmiş olacaktır. Bu şekilde karnı acıktığında annesine bu talebini iletebilecek ve annesi de duraksamadan ona süt vermeye devam edecektir. Bu, çocukta, bir talebi olduğunda sadece sözle dilegetirmesinin yeteceği fikrini uyandırmaktadır.²²¹

Aynı bağlamda, “annenin süt verme döneminde erkek çocuğa gösterdiği yoğun ilgi, çocuğun ortalama 3-4 yaşına kadar emzirilmesi, sürekli annesinin yanında bulunması, onun tarafından korunması, kollanması ve isteklerinin anında karşılanması, erkek çocuğun kafasında kız ve erkek rol ve statülerine dair bir yargı oluşmasına da yardımcı olmaktadır.” Ve erkek küçükken öğrendiği bu bilgi gereğince, Patai’ye göre, hayatı boyunca bütün kadınlardan, annesinden gördüğü ilgi, ihtimam ve şefkati bekleyecektir. Böylece Arap kültüründe bir kadın-erkek rolleri prototipi oluşmaktadır: “erkek sürekli ilgi bekleyen, istekleri, buyrukları birincil derecede önemli bir karakter arz ederken, kadınsa hayatının merkezine erkeğini mutlu etmeyi koyan, onun taleplerini her ne olursa olsun karşılamak durumunda olan, sözlerine itaat eden, ikincil bir statüde bulunmaktadır.”²²²

Bu dönemle birlikte belirginleşen cinsiyet ayrımcılığının diğer unsurlarından biri, babanın, büyümekte olan çocukları arasında en fazla ilgiyi erkek çocuklarına göstermesidir. Çocuğun ilk

²²¹ Patai, *op.cit.*, s. 31

²²² *Ibid.* s. 32

çocukluk dönemine girmesiyle birlikte, baba artık onlara daha fazla zaman ayırmaya başlamaktadır. Ancak, erkek çocuklar, kız çocuklarına oranla, bu ilgiden daha fazla nasip almaktadırlar. Baba, çocuklarına olan sevgisini, onları kucağına alarak, sevgi ve şefkat göstererek, ve de “ne kadar iyi çocuklar olduklarını ifade ederek” dışavurmaktadır. Ancak, Davis, bu noktada, bu ifadenin erkek çocukları için, kızlara oranla daha fazla kullanıldığı tesbitinde bulunmaktadır. Yine yazara göre, bu dönemde kız ve erkek çocuklarına yönelik farklı muameleye dair dikkat çeken başka bir özellik, bu yaş dönemindeki erkek çocuklardan kendilerinden daha büyük olan kız kardeşlerine vuranların çoğunlukla cezalandırılmaması, ve hatta bazı ailelerde hoş karşılanabilmeleridir. Oysa kız çocukları, bu tarz davranışlarda bulunmamaları doğrultusunda sürekli ikaz edilmektedirler.²²³

Kız ve erkek çocuklarının, ebeveynlerin beklentisi olan belli davranışları edinmeleri de yine bu süreçte başlamaktadır. Davis bu konuda şu tesbitlerde bulunmaktadır:

Ailenin çocuklarından beklediği en temel davranış, adaplı davranmaları, yani iyi bir ahlak göstermeleri ve ailenin haysiyetini kıracak davranışlardan kaçınmaları yönündedir. Ancak, bu beklentinin pratik uygulaması, kız ve erkek çocuklarında farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Buna göre, erkek çocuk için adaplı davranış, örneğin büyüklerin yanındayken sessizce oturmakla sınırlıyken; kız çocuktan, sessizliğin yanında, bedensel olarak da kendisini saklaması beklenmektedir. Örneğin, Fas toplumunda 3 yaşındaki kız çocukları kalabalık bir ortamda otururken, bacaklarını diğerleri tarafından görülmeyecek şekilde örtmeleri yönünde tembihlenmektedir. Aynı şekilde, aile arasında en fazla takdir gören kız çocukları, onlara düşen işleri sessizce yerine getirenlerdir.²²⁴

Bu noktada, Arap toplumunda aile onuruna verilen önem üzerinde özel olarak durmak gerekmektedir. Ailenin diğer aileler gözündeki prestiji anlamına gelen onur, kız ve erkek çocukları için farklı olarak yorumlanmaktadır. Erkek çocuklarla bağlantılı olan onur Arap dilinde ‘*sharaf*’ (şeref) olarak karşılık bulurken; kız çocukları için bu kavram ‘*ard*’

²²³ Davis, *op.cit.*, s. 27

²²⁴ *Ibid.*, s. 28

(namus)'tur. Erkek çocukla kıyaslandığında, ailenin onurunu koruması açısından kız çocuğundan beklentiler çok daha fazladır. Buna göre kız çocuğu, evliliği öncesinde bekaretini korumakla, evliliğinden sonra ise cinsel sadakat göstermekle yükümlüdür. Erkeğin onurunu zedelemesi durumunda, bunu tekrar kazanma olasılığı varken; kız çocuğunun namusunu koruyamaması durumunda, bunu tekrar edinebilme şansı yoktur. Dolayısıyla, bu yaşlardan itibaren kız çocuklarına, aile büyükleri tarafından, namuslarını korumaları hususunda büyük özen göstermeleri salık verilmektedir. Zira, kız çocuğu hakkında çıkabilecek en ufak bir dedikodu bile, ailenin onuruna yönelmiş büyük bir tehdit olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda, kız çocukları, giyim kuşamlarına ve davranışlarına dikkat etmeyi bu yaşlarından itibaren öğrenmektedirler.²²⁵

Son olarak, bu yaş döneminde dikkat çeken bir başka unsur, kız çocuklarının küçük yaşlarına rağmen aile içinde aldıkları görevlerdir. Aile erkek çocuklardan bu yaş döneminde fazlaca bir iş beklentisinde olmazken; kızlar, ufak tefek de olsa annelerine ev işlerinde yardım etmekte, ve bilhassa 5-6 yaşlarından itibaren küçük kardeşlerinin sorumluluklarını almaya başlamaktadırlar.²²⁶ Umman'da çocukların aile yaşamı açısından önemini araştıran Seteney Shami ve Lucine Taminian, kız çocuklarının kardeşlerinin bakımına katılmaya dört yaşından itibaren başladığını belirtmektedirler.²²⁷

²²⁵ Fernea, *op.cit.*, s. 10

²²⁶ Davis, *op.cit.*, s. 28

²²⁷ Seteney Shami ve Lucine Taminian, "Children of Amman: Childhood and Childcare in Squatter Areas of Amman, Jordan", *Children in the Muslim Middle East*, *op.cit.*, s. 74

C. GEÇ ÇOCUKLUK ve ERGENLİK

5-6 yaşından 12 yaşına kadar olan süreci (geç çocukluk) ve bu yaştan da evlendiği döneme kadar çocuğun ev içinde geçirdiği süreci (ergenlik) kapsayan bu dönemde, öncelikle çocuğun bilişsel ve sosyal gelişiminde büyük bir yol kat ettiğini belirtmek gerekmektedir. Gerçekten de, bu yaşlarda artık çocuğun kendi cinsiyetine ve karşıt cinsiyete dair kafasında belli bir rol şablonu oluşmaya başlamıştır. Genel olarak incelemek gerekirse, bu yaşlardan itibaren kız çocuklarının ev içindeki sorumluluklarının artmasına rağmen, erkek çocuklarının daha özgürce zaman geçirdiklerini ve ilköğretim eğitimini alacakları okula kaydoluncaya kadar olan dönemde çoğunlukla arkadaşlarıyla oyun oynamayı tercih ettiklerini belirtmek gerekmektedir. Patai, bu durumu, “erkek çocukların erkeklerin dünyasına, kız çocuklarının ise kadınların dünyasına dahil olması” şeklinde tanımlamaktadır.²²⁸ Gerçekten de, bu yaşlardan itibaren erkek çocuklar artık zamanlarının çoğunu arkadaşları ve babalarıyla, kız çocuklar ise ev içinde anneleri ve hemcinsleriyle geçirmektedirler.²²⁹

Bu yaş döneminde, erkek çocuklarının durumunu değerlendiren Patai, şu tesbitlerde bulunmaktadır:

Erkek çocuk, ortalama olarak dört yaşına girdiğinden itibaren, artık en az annesi kadar, babasının ilgisiyle karşılaşmakta ve yaşam alanı bu ana kadar esas olarak kadınların dünyasıyken, bundan böyle erkeklerin dünyası olmaktadır. Ancak, çocuk, erkeğin dünyasında, daha önce karşılaşmadığı kavramlar ve düşünce yapılarıyla karşılaşacak, ve bundan sonra yeni anlayışlar geliştirecektir. Erkek çocuk, kadınların dünyasındayken, sadece taleplerde bulunuyor, sürekli ilgi bekliyor ve bu beklentinin karşılığını fazlasıyla alıyorken, artık babası vasıtasıyla bir sosyalleşme ve belli davranış kurallarını öğrenme ve uygulama aşamasına geçmektedir. Bu yeni dünyanın hakimi ve otoritesi kesinlikle babadır. Her ne kadar baba da, erkek

²²⁸ Patai, *op.cit.*, s. 34

²²⁹ Bu durumun, kent yaşamının karmaşık yapısı içinde günümüzde farklılaştığını belirtmek gerekmektedir. Yakın zamanda yapılan araştırmalar, Arap toplumunda bilhassa kentlerde kız çocuklarının eğitime katılımının arttığını, dolayısıyla farklı cinsiyetlerden çocukların okul dolayısıyla biraraya geldiği ve birlikte zaman geçirebildiğini göstermektedir. Ancak, yine de tutucu çevrelerde ve bilhassa kız çocuklarının eğitimden hala uzak tutulduğu kırsal alanlarda, burada yer verilen uygulamalar devam etmektedir.

çocuğa büyük bir ilgi ve sevgi gösteriyor olsa da, çocuğa toplumca onaylanacak bir karakter kazandırma amacını taşımakta, çocuğu belli şekillerde davranma yolunda eğitmektedir. Bu yeni yaşantısında çocuk artık kendi isteklerinden ziyade babasının talep ve isteklerine öncelik vermeyi, ona itaat etmeyi, dilediklerini yerine getirmeyi ve onu temsil ettiğini öğrenmektedir.

Tahmin edilecektir ki, çocuğun gayet rahat olduğu kadınlar dünyasından, erkekler dünyasına geçişi ve yeni statüsünü içselleştirmesi pek de kolay olmamaktadır. Bu dönüşüm, yeri geldiğinde babanın dayaağıyla yüzleşmeyi de gerektirdiğinden, çocuk için acılı bir süreçtir. Sonuç itibariyle, uzun bir uyum süreci geride bırakıldıktan sonra, çocuk, babasına dair, otoriter, sert ve disiplinli bir imaj geliştirmektedir. Bu süreçte çocuğun öğrendiği bir başka gerçekse, erkekler arasındaki statü farkının esas olarak yaşa dayandığı, kendisinden büyük erkeklere karşı saygı göstermesi, ve onların otoritelerini kabul etmesi gerekirken, kendisinden küçük erkekler karşısında kendisini babasının pozisyonunda hissedebileceğidir. Tüm bu sosyalleşme sürecinin ardından, erkek çocuk, aldığı derslerle tipik bir Arap erkeği olma yolunda önemli bir aşama kaydetmiş olmaktadır.²³⁰

Babaların bu otoriter rollerine karşın, anneleri her zaman için büyük bir destek ve ilgi gösterdiklerinden, erkek çocukları, ilerleyen yaşlarına rağmen, anneleriyle aralarındaki yakın ilişkiyi devam ettirmektedirler. Annenin bu toplumdaki bir görevi de, babayla çocuk arasında adeta bir tampon görevi görmesidir. Herhangi bir hareketinden dolayı baba çocuğa kızdığı zaman onu yatıştırmak; aynı şekilde, babasının kendisine muamelesinden üzüntü duyan çocuğu avutmak, çoğunlukla anneye düşmektedir.²³¹

Erkek çocuklar bu dönem boyunca, kızların aksine, davranışlarından dolayı pek sorgulanmamaktadırlar. Kız çocuklardan olgun davranışlar beklenirken, erkek çocuğun kabalığı ve şımarıklığı olağan karşılanmakta ve buna herhangi bir ikazda bulunulmamaktadır. Dolayısıyla, erkek çocuklar bu yaşlarda genel olarak, davranışlarında kız çocuklarına nazaran daha özgürdür.²³²

²³⁰ *Ibid.* s. 34-35

²³¹ Bates ve Rassam, *op.cit.*, s. 229

²³² Davis, *op.cit.*, s. 31

5-6 yaşından itibaren başlayan bu dönemde, erkek çocuklarının erkeklerin dünyasına adım atmalarını sağlayan bir başka önemli olgu ise, ‘sünnet’dir. Erkek çocuğun penis derisinin bir kısmının kesilmesi yoluyla sünnet edilmesi geleneği, İslamiyet’te ve Hıristiyan Kıpti gruplar arasında zorunlu bir yükümlülük olarak kabul edilmektedir. Bu noktada, sünnet geleneğinin Orta Doğu bölgesinde İslamiyet’ten önce var olan bir gelenek olduğunu hatırlatmak gerekmektedir. Kur’an’da belirtilmese de, Arap topluluklarında uzun dönemler mevcut olan bu adeti Hz. Muhammed İslam dinine taşımış ve bunu bir yükümlülük olarak belirlemiştir. Bu doğrultuda, sünnet İslami toplumlarda esas olarak bir temizlenme ritüeli olarak kabul edilmektedir. Buna göre, erkek çocuk, sünnet yoluyla dininin vecibelerini yerine getirebilecek, gerçek bir Müslüman olmaktadır. Erkek çocuğun sünnet yaşı, farklı bölge ve etnik gruplara göre değişiklik göstermesine rağmen, sünnet genellikle 5-12 yaş arası dönemde gerçekleşmektedir. Buna rağmen, bazı etnik topluluklarda evlenme töreninin bir parçası olarak kabul edildiğinden, ileriki yaşlarda da yapılabilmektedir. Öte yandan, belli Arap ülkelerinde modernleşmeye bağlı olarak sağlık imkanlarının artması sonucunda, ailelerin çocuklarını doğduktan hemen sonra hastanede sünnet etme eğilimi de güçlenmektedir. Ama yine de, genel eğilim, belirtildiği gibi çocuğu 3-7 yaş arası dönemde sünnet ettirmektir. Erkek çocuğun sünneti, büyük bir seremoniyle kutlanmakta, ve ailesi çocuklarının ‘erkek’ olma şansını, diğer yakınlarıyla paylaşmaktadırlar.²³³

Bu yaş döneminde erkek çocuklarına yapılan muameleye karşın, kız çocuklarından beklentiler artmaktadır. Gerçekten de, kız çocukları, daha önce de belirtildiği gibi, ev içindeki sorumluluklarının artışına paralel olarak, ev işlerinde daha fazla görev almaktadırlar. Bu yaşlardan itibaren, anne, yemek yapma, temizlik, çocuk bakımı gibi temel ev işlerini kız çocuğuyla ortak yapmaya başlamaktadır. Bunun yanında, kız çocuklarının artan sorumlulukları

²³³ Patai, *Society, Culture and...*, *op.cit.*, s. 445-447

aynı zamanda, erkek çocuklarından daha erken yaşlarda olgunlaşmaya başlamaları sonucunu da beraberinde getirmektedir. Erkeklerin aksine, geç çocukluk döneminde, kızların artık davranışlarının sorumluluğunu alabilmeleri ‘aql’ (akıl) sahibi olmaları beklenmektedir.²³⁴ Bununla beraber, Arap toplumunun görece modern kesimlerinde kız çocuklarının eğitime de önem verilmeye başlanmasıyla, bu roller değişiklik gösterebilmektedir. Ancak, Davis, bu gelişmeye rağmen, Arap toplumunda kız ve erkek çocuklarına dair beklentilerin pek de fazla değişmediği notunu eklemektedir.²³⁵

Kız çocuklarının bu yaş periyoduyla birlikte, kadınların dünyasının bir parçası olması durumunu değerlendiren Patai, en az erkeğinki kadar sancılı olduğunu belirttiği bu dönemin özelliklerini şu şekilde özetlemektedir:

Kız çocuğunun öncelikle karşılaşacağı düş kırıklığı, ailesinin erkek kardeşlerine gösterdiği ilginin ve şefkatin çok azını ona veriyor olmasıdır. Ancak, bu düş kırıklığı evlilikle beraber daha da artacak ve yeni taşınan evde kayınvalidenin kıskançlığı yanında, erkeğinkine göre daha az da olsa kendi ailesinin yönelttiği sevgi aranacaktır. Kızın ancak babasının yeğeniyle evlenmesi durumunda ev değiştirmesi söz konusu olmaz ve anne babasının da bulunduğu evde yaşamına devam etmektedir. Ancak, bu şansa nail olamayan kızları, kocalarının evinde yoğun bir sınav beklemektedir. Buna göre, öncelikle yeni eve gelen gelin, ailenin kadınları tarafından sık sık test edilecek, yeteneklerinin, annesinin evinde öğrendiklerinin, görevlerini yerine getirmesi ve kocasını mutlu etmesi açısından ne derece yeterli olduğu gözlenmeye çalışılacaktır. Bir gelinden beklenen onca ev işi bir yana, birincil önemde olan, erkeğine erkek çocuk verme kapasitesidir. Şayet, evliliği boyunca çocuk doğuramaması, ya da bütün çocuklarının kız olması, ailenin kendisini boşanmaya zorlaması sonucunu doğurabilmektedir. Öte yandan, gelin erkek çocuk doğurduğu durumda, ileriki yaşlarında aile içinde kadınavalidesinin pozisyonuna yükselecek ve kadınlar arasında sözü en geçerli olan kişi konumuna gelecektir.²³⁶

²³⁴ Davis, *op.cit.*, s. 29

²³⁵ Susan Schafer Davis ve Douglas A. Davis, “Love Conquers All? Changing Images of Gender and Relationship in Morocco”, *Children in the Middle East*, *op.cit.*, s. 93

²³⁶ Patai, *The Arab Mind*, s.35-36

Öte yandan, yaygın olmamakla birlikte, Arap toplumunun bazı kesimlerinde erkekler gibi, kız çocuklarının sünnet edilmesi geleneği de sürmektedir. Bilhassa Arap yarımadasındaki bedevi topluluklarda, Mısır'daki Kıptiler arasında ve Afrika'daki bir çok toplulukta günümüzde de devam eden bu gelenek, klitorisin kesilmesini gerektirdiğinden literatürde '*clitoridectomy*' olarak adlandırılmaktadır. Kız çocuğuna evlenmeden önce herhangi bir yaşta uygulanabilen bu geleneğin temelleri de, erkek sünnetinde olduğu gibi İslam öncesi dönemlere dayanmaktadır. Yine erkeklerin sünnet geleneğiyle karşılaştırmak gerekirse, kız çocuklarının sünnetinin erkeğinki gibi bir törenle yapılmadığını belirtmek gerekmektedir. Kız çocukları, çoğu topluluklarda, hiçbir erkeğin katılmadığı, gizli tutulan bir kesim işlemine tabi olmaktadır.²³⁷

Son olarak, her iki cinsiyetten çocuklar da, ergenlik dönemleriyle birlikte, ailelerinin gözünde artık yetişkin bireyler olarak kabul edilmeye başlamaktadırlar. En başta da belirtildiği gibi, Arap toplumunda çocukluğun bitişini resmi olarak simgeleyen aktivite, evliliğdir. Bu bakımdan, kız çocuklarının erkeklere göre daha erken yaşlarda evlendikleri gözlenirken; erkek çocuklar bilhassa ergenliklerinin ilk dönemlerinde sosyalleşmelerine hala devam etmektedirler. Erkek çocukların için evlilik, çoğunlukla 20'li yaşlarında gerçekleşen bir ritüel olmaktadır.²³⁸ Ve bunun gerçekleşmesiyle birlikte, erkek çocuk artık, kendi yuvasını kurduğunu ve çocukluk dönemini tamamlayıp, ailesinin sorumluluğunu alabileceği mesajını vermektedir.

²³⁷ Patai, *Society, Culture and...*, *op.cit.*, s. 445-447

²³⁸ Davis, *op.cit.*, s. 32

SONUÇ

Arap toplumunda çocuk yetiştirme pratiklerini bu toplumdaki cinsiyetlerin oluşumundaki rolü açısından inceleyen bu çalışma, bu sorunsalı çözümleyebilmek gayesiyle, öncelikle belli kavramların ve teorilerin incelenmesine yönelmiş, ardından ikinci bölümde Arap toplumsal yapısını çeşitli özellikleri açısından el almış, son aşamadaysa, Arap popülasyonuna has genel çocuk örüntülerinin araştırmasına girişerek, bunların cinsiyetlerin oluşumuna ne ölçüde etkisi olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.

İlk bölümünde yapılan incelemelerin sonucunda, öncelikle, bir toplumda çocuklara doğumlarından itibaren anne ve babaları tarafından verilen eğitim, gösterilen davranışlar ve ilişkilerin tamamından oluşan çocuk yetiştirme örüntülerini belirleyen çeşitli etmenler arasında kültürün önemli bir yer arz ettiği tesbitine ulaşılmıştır. Bunun ardından ikinci aşamada cinsiyetin anlamı sorgulanmış, ve bu doğrultuda, cinsiyetlerin, insan bedenine yüklenen anlamların toplumsal organizasyonu sonucunda oluşan kategoriler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada, bir toplumda cinsiyetlerin sürekli yeniden inşasını gerçekleştiren araçların incelemesine girilmiş, ve nihayetinde, farklı araçlar arasında, çocuk yetiştirme pratiklerinin büyük bir öneme sahip olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda, araştırılmaya girişilen yan sorunsallardan, bir toplumda çocuk yetiştirme örüntülerinin nelerden oluştuğu; cinsiyetlerin toplumsal inşasının ne anlama geldiği; ve genel olarak çocuk yetiştirme pratiklerinin bir toplumda geçerli olan cinsiyetlerin oluşumundaki rolü, konularına cevaplar verilmiştir.

İkinci bölümde de, Arap toplumundaki çocuk yetiştirme örüntülerini belirleyen çeşitli etmenlerin neler olduğu, Arap sosyokültürel yapısının ana hatlarıyla incelenmesiyle ortaya

konmuştur. Buna göre, Arap toplumu, farklı etmenlerin toplumsal yapıyı çeşitlendirmesi dolayısıyla, heterojen bir yapı arz etmektedir. Bu farklı etmenler, genel olarak, coğrafya, toplumsal tabakalaşma, din ve etnisite olarak belirlenmiştir. Buna göre, öncelikle, coğrafya ve yaşam koşulları, Arap toplumunun, bedeviler, köylüler ve kentli topluluklar olarak üçe ayrılmasına neden olmuştur. Bunlardan bedevi toplulukları, bugün sayıları azalmış olsa da çoğunlukla yarı göçebe bir yapı arz eden, çöllük arazilerde yaşayan, aşiret ya da kabile tarzı bir örgütlenmeye sahip, kanbağına dayalı ilişkilerin geçerli olduğu gruplardır. Bunun yanında, köylüler, sayıları çoğunlukta olan, ve esas olarak tarım vasıtasıyla geçimlerini sağlayan topluluklardır. Son olarak, kentlilerse, sayıları günümüzde gittikçe artan, çoğunlukla ticaret ve hizmet sektöründe çalışan topluluklardır. Bu noktada, bu topluluklar toplumsal tabakalaşma açısından incelendiğinde, açık bir tabakalaşma ancak kentli topluluklarda görülebilmektedir. Özellikle petrol ticaretiyle uğraşanlardan oluşan baskın sınıf, yeni ve eski burjuvaziyi kapsayan orta sınıf, ve işçi ve düşük gelirli memur kesimlerden oluşan işçi sınıfı kompozisyonu, Arap kentlerindeki toplumsal tabakalaşmanın yapısını yansıtmaktadır. Arap toplumsal yapısını karmaşıklaştıran bir diğer etmense, dindir. Nüfusun %90'dan fazlasının dini olan İslamiyet ve geride kalanların dini olan Hıristiyanlık, kendi aralarında farklı mezhep ve kollara ayrılmaları dolayısıyla, belli ritüeller, pratikler ve değerler açısından farklı inançlara sahip toplulukların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Arap nüfusunun heterojen yapısını destekleyen son bir unsurda, diğerleri arasındaki en zayıf oluşum olan, etnisitedir. Zira, kökleri itibariyle kendilerini çoğunluktan farklı gören toplulukların varlığına rağmen, Arap nüfusunun çoğunluğunda, kökenleri, milliyetleri ya da ülkeleri her ne olursa olsun, kendilerini öncelikle Arap üstkimliğiyle tanımlama eğilimi bulunmaktadır. Burada özetlendiği şekilde, Arap toplumsal yapısının heterojen doğasının incelenmesinin ardından, bir sonraki aşamada, öncelikle bu toplumda geçerli olan cinsiyet kültürü, bunu takibense, çocuk yetiştirme pratiklerini belirleyen kültürel özellikler ele alınmış, ve çocuk yetiştirme pratiklerinin birliği ve

yaygınlığının belirlenebilmesi açısından, ortak bir Arap kültürünün var olup olmadığı araştırılmıştır. Bu, aynı zamanda, çalışmanın başında incelenmesi amaçlanan yan sorunsallardan biridir. Bu doğrultuda, nüfusun heterojen yapısına rağmen, başta dil ortaklığı olmak üzere, ortak bir kimlik, tarih ve paylaşılan belli değerler vesilesiyle, Arap nüfusunun belli kültür örüntülerinde ortaklık olduğu tesbit edilmiştir. Cinsiyet anlayışı ve çocuk yetiştirme metodları da bunlardandır. Dolayısıyla, bu aşamada da, bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz, çocuk yetiştirme pratiklerine dair örneklerin, Arap toplumuna genellenebileceği sonucuna varılmıştır.

Son bölümde ise, çalışmanın ana konusu olan Arap toplumundaki çocuk yetiştirme pratiklerinin oluşumuna çocuk yetiştirme pratiklerinin ne ölçüde etkide bulunduğunu tesbit edebilmek gayesiyle, farklı topluluklardan örneklerle çocuk yetiştirme pratikleri incelenmiştir. Bu noktada, çocuk yetiştirme pratiklerine dair en fazla dikkat çeken unsur, Batı toplumlarında cinsiyet ayrımcılığına dair gözlenen çözülmeye rağmen, katı bir cinsiyetçi anlayışın Arap toplumunun genelinde geçerliliğini hala koruduğudur. Gerçekten de, farklı bölgeler üzerine yapılan araştırma ve incelemeler, heterojen yapısı, sosyoekonomik özellikleri ve gelir düzeyindeki farklılıklara rağmen, Arap toplumunda anne ve babaların günümüzde de genel olarak çocuklarını belirgin bir cinsiyet ayrımcılığıyla yetiştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu cinsiyet ayrımcılığı, özünde, erkek cinsiyetinden olan çocukların kız çocuklara nazaran daha üstün olduğu kabulüne dayanmaktadır. Yine bunun sebepleri araştırıldığında, bu ayrımcılığın temelinde, bu toplumdaki erkek soylu örgütlenme yapısının yattığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, ailenin devamlılığını sağlayan üyeler, erkek çocuklardır. Bunun yanında, ailenin ekonomik ihtiyaçlarının karşılanmasında da yine erkekler aktif olduğundan; bu toplumda egemen olan erkek üstünlüğü düşüncesinin özünde sosyoekonomik temelli olduğu açığa çıkmaktadır. Bu anlayışa paralel olarak, doğum öncesinden başlayarak, erkek çocuk, kız

çocuklara nazaran daha çok ilgi görmekte, ve çocuklukları süresince kız ve erkek çocuklarına ebeveynleri tarafından farklı muamelede bulunmaktadır. Bu farklı muamele, çocukların emzirilme sürecinden başlayarak, çocuklardan ev içindeki beklentilerle devam etmektedir. Sonuç olarak, bu farklı muameleye bağlı olarak, kız çocukları ileriki yaşlarında, kendilerini erkeklerden daha düşük statüde görmekte, ve kendilerinden beklenen ev işlerini yerine getirmek, çocuk bakmak ve kocalarının ihtiyaçlarını gidermekle sınırlı kalan toplumsal rollerini kayıtsızca benimsemektedirler. Öte yandan, çocuklukları boyunca aileleri tarafından şımartılan ve büyük bir ihtimam gösterilen erkek çocukları, buna bağlı olarak, ileriki yaşlarında kendilerini kadınlardan üstün görmekte ve ailelerinin reisi sıfatıyla, otoriter bir kişilik geliştirmektedirler. Yine aynı bağlamda, duygusal açıdan kız çocukları, itaatkar, erkeğin, (ya da babasının) sözünden çıkmayan, bağımlı, duygusal ve anaç bir yapıya sahip olurken; erkek çocukları, cesaretli, gözüpek ve sert bir kişiliğe bürünmektedirler. Sonuç olarak, incelenen Arap toplumundaki çocuk yetiştirme örüntülerine dayanarak, çalışmanın giriş bölümünde ortaya konulan ‘cinsiyetlere yönelik farklı bir muamele içeren çocuk yetiştirme pratiklerinin Arap toplumunda geçerli olan cinsiyet kategorilerinin, rol ve kalıpyargılarının gelişiminde önemli bir yeri olduğu’ yönündeki iddianın geçerli olduğu görülmektedir. Zira, ifade edildiği gibi, bu çalışma vesilesiyle, cinsiyet ayrımcılığına dayalı bu çocuk yetiştirme pratikleri yoluyla çocukların toplumsal beklentilerle uyumlu bir cinsiyet anlayışı geliştirdiği ve bunun sonucu olarak da erkek cinsiyetinin baskın olduğu bir cinsiyet düzeninin Arap toplumunda devam ettiği ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Amin, Samir. "Historical Foundations of Arab Nationalism", *Arab Society in Transition: A Reader*. Cairo: American University in Cairo, 1977.

Ammar, Hamed. *Growing Up in an Egyptian Village*. Londra: Rotledge & Kegan Paul, 1954.

AnaBritannica, 1994.

Baer, Gabriel. "Religious and Ethnic Group". *Man, State and Society in the Contemporary Middle East*. Der. Jacob M. Landau. New York: Praeger Publishers, 1972.

Barakat, Halim. *The Arab World: Society, Culture and State*. California: University of California Press, 1993.

Batatu, Hanna. *The Egyptian, Syrian, and Iraqi Revolutions*. Washington: Georgetown University, Center for Contemporary Arab Studies, 1984.

Bates, Daniel G. ve Rassam, Amal. *Peoples and Cultures of the Middle East*. New Jersey: Prentice-Hall, 2001.

Berger, Morroe. *The Arab World Today*. New York: Doubleday Anchor Books, 1964.

Burr, Vivien. *Gender and Social Psychology*. London: Routledge, 1998.

Connell, R. W. *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. Çev. Cem Soydemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.

Corman, Louis. *Psikanaliz Açısından Çocuk Eğitimi*. Çev. Hüsen Portakal, İstanbul: Cem Yayınevi, 1988.

Davis, Susan Schafer. "Growing Up in Morocco". *Everyday Life in the Muslim Middle East*. Der. Donna Lee Bowen ve Evelyn A. Early. U.S.A.: Indiana University Press, 1993.

Dinler Tarihi Ansiklopedisi. İstanbul: Sabah Dış Ticaret ve Pazarlama A.Ş., 1999. Cilt: 4

Fernea, Lizabeth Warnock. "Childhood in the Muslim Middle East". *Children in the Muslim Middle East*. Der. Elizabeth Warnock Fernea. U.S.A.: The University of Texas Press, 1995.

Freud, Sigmund. *Cinsiyet Üzerine*. Çev. A. Avni Öneş. İstanbul: Say yayınları, 1989.

Gander, Mary J. ve Gardiner, Harry W. *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. Çev. Ali Dönmez, Nermin Çelen ve Bekir Onur. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1993.

Garfinkel, Harold. *Studies in Ethnomethodology*. New Jersey: Prentice Hall, 1967.

Gerber, Haim. *The Social Origins of the Modern Middle East*. Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1987.

Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayınevi, 2000.

Glover, David ve Kaplan, Cora. *Genders*. Londra: Routledge, 2000.

Hitti, Philip K. *History of the Arabs*. New York: St.Martin's Press, 1973.

Hortaçsu, Nuran. *Çocuklukta İlişkiler*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2003.

Hourani, Albert. *Arap Halkları Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Howard, Judith A.; Risman, Barbara; Romero, Mary ve Sprague, Joey. "Series Editors' Introduction". *Revisioning Gender*. Der. Myra Marx Ferree, Judith Lorber ve Beth B. Hess. U.S.A.: Rowman & Littlefield Publishers, 1998.

İsen, Galip ve Batmaz, Veysel. *Ben ve Toplum*. İstanbul: Om Yayınevi, 2002.

Kandiyoti, Deniz. "Islam and Patriarchy". *Women in the Middle Eastern History*. Der. Nikki R. Keddie ve Beth Baron. New York: Yale University Press, 1992.

Keddie, Nikki R. "Introduction". *Women in the Middle Eastern History*. Der. Nikki R. Keddie ve Beth Baron. New York: Yale University Press, 1992.

Kessler, Suzanne ve McKenna, Wendy. *Gender: An Ethnomethodological Approach*. New York: Wiley, 1978.

King-Irani, Laurie. "Kinship, Class and Ethnicity". *Understanding the Contemporary Middle East*. Der. Deborah J. Gerner ve Jillian Scwedler. Londra: Lynne Rienner Publishers, 2004.

Lapidus, Ira M. *A History of Islamic Societies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

Lindholm, Charles. *The Islamic Middle East*. Cambridge: Blackwell, 1996.

Lorber, Judith. *Paradoxes of Gender*. New Heaven, CT: Yale University Press, 1994.

Meydan Larousse, 1992.

Moghadam, Valentine R. *Modernizing Women: Gender and Social Change in the Middle East*. Londra:Lynne Rienner Publishers, 1993.

Nirun, Nihat. *Aile ve Kültür*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1994.

Patai, Raphael. *Society, Culture and Change in the Middle East*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1969.

Patai, Raphael. *The Arab Mind*. New York: Charles Scribners Sons, 1983.

Renzetti, Claire M. ve Curran, Daniel J. *Women, Men and Society*. Boston : Allyn and Bacon, 1999.

Rustow, Dankwart A. *Middle Eastern Political Systems*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1971

Shami, Seteney ve Taminian, Lucine. "Children of Amman: Childhood and Childcare in Squatter Areas of Amman, Jordan". *Children in the Muslim Middle East*. Der. Elizabeth Warnock Fernea. U.S.A.: The University of Texas Press, 1995.

Sharabi, Hisham. *Neopatriarchy: A Theory of Distorted Change in Arab Society*. New York: Oxford University Press, 1988.

Stoller, R.J. *Sex and Gender: The Development of Masculinity and Femininity*. Londra: Hogarth, 1968.

Susan Schafer Davis ve Douglas A. Davis, "Love Conquers All? Changing Images of Gender and Relationship in Morocco", *Children in the Muslim Middle East*. Der. Elizabeth Warnock Fernea. U.S.A.: The University of Texas Press, 1995.

Taraki, Lisa. "The Role of Women". *Understanding the Contemporary Middle East*. Der. Deborah J. Gerner ve Jillian Scwedler. Londra: Lynne Rienner Publishers, 2004.

Turan, Ömer. *Tarihin Başladığı Nokta Orta Doğu*. İstanbul: Yazarın kendi yayını, 2002.

Türköne, Mualla. *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*. Ankara: Ark Yayınevi, 1995.

Y. Dökmen, Zehra. *Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2004.

Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001.

Makaleler ve Elektronik Yayınlar

Abidin, Richard R. "The Determinants of Parenting Behaviour". *Journal of Clinical Child Psychology* 21(4).1992

Acker, John. "Gendered Institutions: From Sex Roles to Gendered Institutions". *Contemporary Sociology*. 21. 1994.

Barakat, Haim. "The Arab Family and the Challenge of Change". NITLE Arab World Project. 2002.

http://arabworld.nitle.org/texts.php?module_id=8&reading_id=13&sequence=2

Bem, Sandra L. "Gender Schema Theory and Its Implications for Child Development: Raising Gender-aschematic Children in a Gender-schematic Society". *Signs*. 8 (4). 1983.

Bland, J. *About Gender: Social Learning Theory*. 1998.

http://www.gender.org.uk/about/02psycho/22_socln.htm

Block, J. H. "Differential premises arising from differential socialization of the sexes: Some conjectures". *Child Development*. 54. 1983.

Breiner, Sander J. "Some Interesting Child Rearing Practices In The Arab World". *The Psychiatric Forum*.

<http://www.state.sc.us/dmh/forum6.htm>

Bussey, K. ve Bandura, A. "Social Cognitive Theory of Gender Development and Differentiation". *Psychological Review*. 106 (4). 1999.

Chafetz, Janet Saltzman. "Feminist Theory and Sociology: Underutilized Contributions for Mainstream Theory". *Annual Review of Sociology*. 23. 1997.

Deaux, Kay. "Commentary: Sorry, Wrong Number- A Reply to Gentile's Call". *Psychological Science*. 4(2). 1993.

Grotberg, Edith H. "Resilience and Culture/Ethnicity: Examples from Sudan, Namibia, and Armenia". Resilience.Net.

<http://www.resilnet.uiuc.edu/library/grotb98b.html>

Haig, David. "The Inexorable Rise of Gender and the Decline of Sex: Social Change in Academic Titles, 1945-2001", *Archives of Sexual Behaviour* 33(2). Nisan 2004.

Hawkesworth, Mary. "Confounding Gender". *Signs: Journal of Women in Culture and Society*. 22(3). 1997.

Joseph, Suad. "Patriarchy and Development in The Arab World". *Gender and Development*. 4(2). Haziran 1996.

Martin, C. L. ve Halverson, C. Jr. "A Schematic Processing Model of Sex Typing and Stereotyping in Children", *Child Development*. 52. 1981.

McClelland, Kent. "Functionalism". *Theoretical Perspectives in Sociology*. Grinnell University Sociology Department. 2000.

<http://web.grinnell.edu/courses/soc/s00/soc111-01/IntroTheories/IntroTheoriesIndex.html>

Moghadam, Valentine M. "Patriarchy in Transition: Women and the Changing Family in the Middle East". *Journal of Comparative Family Studies*. 35(2). Mart 2004.

Nicholson, L. "Interpreting Gender". *Signs: Journal of Women in Culture and Society*. 20. 1994.

Ritts, Vicki. "Infusing Culture Into Parenting Issues: A Supplement for Psychology instructors". *St. Louis Community College*. 1999.

<http://www.stlcc.cc.mo.us/mc/users/vrittts/culture.htm>

Sapp, Stephen G. "Structure-Functionalism". *The Sociological Perspective*. Iowa State University Sociology Department.

<http://www.soc.iastate.edu/soc130Sec1/SocPhil130.html>

Scott, John. "Gender: A Useful Category of Historical Analysis". *American Historical Review*. 91. 1986.

Sethi, S.; Este, D. ve Charlebois, M. "Factors influencing the child-rearing practices of recently migrated Chinese and East Indian women with children from infancy to age six", *Hong Kong Nursing Journal*. 2000.

<http://pcerii.metropolis.net/Virtual%20Library/FinalReports/este00.htm>

Simons, Ronald L.; Beaman, Jay; Conger, Rand D. ve Chao, Wei. "Childhood Experience, Conceptions of Parenting, and Attitudes of Spouse as Determinants of Parental Behaviour". *Journal of Marriage and the Family*. Şubat 1999.

Swick, K. J. "Cultural influences on parenting: Implications for parent educators". *Journal of Instructional Psychology* 12(2). 1985.

U.S. Library of Congress. "Child-Rearing Practices". Country Studies/ Lebanon. 2003.

<http://countrystudies.us/lebanon/62.htm>

Unger, R. K. ve Crawford, M. "Sex and Gender- The Troubled Relationship Between Terms and Concepts". *Psychological Science*. 4(2). 1993.

West, Candace ve Zimmerman, Don H. "Doing Gender". *Gender & Society*. 1(2). Haziran 1987.

Wikipedia: The Free Encyclopedia, 2005.

<http://en.wikipedia.org/>

Witt, Susan. "Parental Influence on Children's Socialization to Gender Roles". *Adolescence*. 1997. <http://gozips.uakron.edu/~susan8/parinf.htm>

Wood, Wendy ve Eagly, Alice H. "A Cross-Cultural Analysis of the Behavior of Women and Men: Implications for the Origins of Sex Differences". *Psychological Bulletin*. 128 (5). 2002.